

Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogtudatosság növekedésének elemzése 2010–2013 között

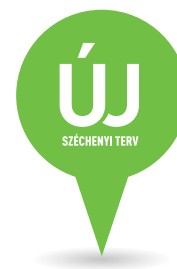
Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogtudatosság növekedésének elemzése 2010–2013 között

– fókuszban a nők, a romák, a fogyatékos és az LMBT-emberek

EBH TÁMOP–5.5.5 projekt társadalomtudományi kutatásai, 7. tanulmány, 2013

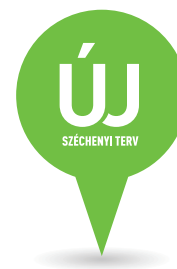
Budapest, 2013

Tartalomjegyzék

Elnöki köszöntő	7
1. Bevezetés	9
1.1. Általános helyzetkép, a kutatás kiinduló hipotézisei	9
1.2. A kutatás háttere: a védett tulajdonságokkal rendelkező csoportok diszkriminációjának jellegzetességei	11
1.2.1. A nemek szerinti diszkrimináció	11
1.2.2. Diszkrimináció a romákkal szemben	12
1.2.3. A fogyatékossgal élők hátrányos megkülönböztetése	13
1.2.4. Az LMBT-embereket érintő diszkrimináció Magyarországon	14
1.3. A kutatás módszertana	16
2. A reprezentatív minta szociodemográfiai jellemzői	17
3. Társadalmi beágyazottság és világkép	22
3.1. A társadalmi hátrányok feltételezett okai	24
3.2. A válaszolók értékrendje	25
3.3. Az előnyben részesítés megítélése	27
3.4. A homoszexualitással kapcsolatos vélekedések	29
4. A diszkrimináció észlelése a társadalomban	31
4.1. A diszkrimináció elterjedtségének mértéke	32
5. Személyesen megélt diszkrimináció	35
5.1. A diszkrimináció típusai	35
5.2. A közelmúltban elszenvedett diszkrimináció területei	38
5.3. A többszörös és halmozott diszkrimináció	40
5.4. A diszkriminációt elszenvedők jellemzői	42
5.4.1. Szociodemográfiai jellemzők	42
5.4.2. A munkaerő-piaci státusz jellemzői	43
5.4.3. A jövedelmi helyzet jellemzői	45
5.5. Sérelmek: erőszak, zaklatás	45
5.5.1. Elszenvedett sérelmek	45
5.5.2. Sérelem elkövetése másokkal szemben	47
5.5.3. Összegzés a személyesen megélt diszkriminációról és sérelmekről	47
6. A kutatás fókuszában álló érintett csoportok kérdőíves és fókuszcsoportos vizsgálatának eredményei	49
6.1. A kutatás fókuszában álló érintett csoportok jellemzői a kérdőíves kutatások alapján	50
6.1.1. Nők	50
6.1.2. Romák	51
6.1.3. Fogyatékos emberek	52
6.1.4. LMBT-emberek	53
6.1.5. A négy érintett csoport összehasonlítása	54
6.2. A fókuszcsoportos kutatás eredményei	57
6.2.1. Aktív önvédelem: saját csoportra irányuló diszkrimináció felismerése és elutasítása	59
6.2.2. Beletörődés: a többségi vélekedés internalizálása	61
6.2.3. Szolidaritás: más kisebbségi csoportokat érintő diszkrimináció elutasítása	62
6.2.4. Aktív szolidaritáshiány: más csoportok diszkriminációjának legitimálása	64
6.2.5. Jogtudatosság, jogérzékenység, a diszkrimináció elleni fellépés lehetőségei	65

7. A diszkrimináció elleni fellépés lehetőségei	68
7.1. Jogtudatosság	68
7.2. Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos törvény ismerete	68
7.3. Az Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) ismertsége és megítélése	70
7.4. Az EBH médiakampányának elemzése	71
8. Összegzés	76
Irodalomjegyzék	81
Fogalomtár	85
Melléklet	87
M1. táblázat: A hátrányos megkülönböztetés okai 2013-ban (faktorelemzés)	88
M2. táblázat: Faktorok 2010-ben és 2013-ban	89
M3. táblázat: A személyes diszkrimináció előfordulási gyakorisága területenként a kérdezést megelőző 12 hónapban 2010-ben és 2013-ban (%)	89
M4. táblázat: A diszkrimináltak és nem diszkrimináltak megoszlása életkor szerint (%)	90
M5. táblázat: A sérelem megnyilvánulási formája (a sérelmet elszenvedők százalékában)	90
M6. táblázat: A diszkriminációt elszenvedők szociodemográfiai jellemzői (logisztikus modell)	91
M7. táblázat: Az Egyenlő Bánásmód Hatóság ismertsége	92
M8. táblázat: Jövőbeli diszkriminációt és jogsérelmet bejelentők aránya az egyes csoportokban	93
Függelék – CD-mellékleten	
F1. A kutatás módszertana	
F2. A mintavételi eljárás ismertetése a reprezentatív minta és az alminta tekintetében	
F3. A vizsgálatok során használt kérdőívek	
F3.1. 2010-es kérdőívek	
F3.1.1. A roma alminta kérdései	
F3.1.2. A fogyatékos alminta kérdései	
F3.1.3. Az LMBT-alminta kérdései	
F3.2. 2013-as kérdőív	

Elnöki köszöntő

Ismeretlen fogalmakat, kötelezettségeket, a jogérvényesítés új és speciális módját vezette be az alig kilencéves múltra visszatekintő antidiszkriminációs jogágazat Magyarországon. Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény létrehozta az Egyenlő Bánásmód Hatóságot (EBH), hogy a törvényben foglaltak megvalósulását ellenőrizze, és hatósági eljárásban vizsgálja a hátrányos megkülönböztetés jogszabályban tiltott különböző eseteit.

Az EBH TÁMOP–5.5.5 „A diszkrimináció elleni küzdelem – a társadalmi szemléletformálás és hatósági munka erősítése” című kiemelt uniós támogatású programja további eszközöket biztosít a hatóságnak ahhoz, hogy a jogalkalmazáson túlmenően az egyenlő bánásmód követelményével kapcsolatos ismeretek megosztásával formálhassa és erősítse a diszkriminációmentes magatartásokat és szemléletmódot.

Ez a tanulmány a projekt hét társadalomtudományi háttérkutatását tartalmazó sorozat hetedik kiadványa, amely a két hullámban feltárt, és az elmúlt hároméves időszak alatt bekövetkezett változásokat mutatja be a diszkriminációval kapcsolatos jogtudatosságban lakossági reprezentatív mintán. *(A publikáció CD-melléklete a 2010-es adatfelvételt is tartalmazza.)*

Az adatfelvételt az MTA Szociológiai Kutatóintézet, illetve jogutódja, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet végezte 2010-ben és 2013-ban. Az 1000 fős országos reprezentatív mintán végzett kérdőíves vizsgálat főbb témaköreit, és a kérdésekre adott válaszok megoszlását demográfiai, szociokulturális, gazdasági és jövedelmi jellemzők alapján kialakított kategóriák szerint vizsgálták a kutatók. Az adatfelvételt specifikálja három különböző csoport – romák, LMBT- és fogyatékos emberek – 200-200 fős almintáján végzett kérdőíves és fókuszcsoporthoz tartozó kutatás elemzése.

A hátrányos megkülönböztetés témájának aktualitását és súlyát jelzi, hogy a felnőtt lakosság 84,8 százaléka fontosnak, illetve nagyon fontosnak tartja a diszkrimináció és az egyenlő bánásmód kérdéskörét. Ugyanakkor nemzetközi összehasonlításban a magyar válaszadók érzékenysége a hátrányos megkülönböztetéssel szemben alacsonyabb az EU tagországainak átlagánál.

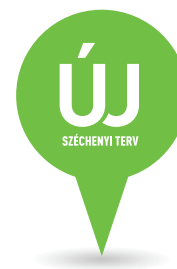
A vizsgált időszakban növekedett az észlelt diszkriminációs esetek száma a lakosság körében és valamennyi vizsgált védett tulajdonságú csoportban, de nőtt a hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatos jogtudatosság mértéke is, különösen a nők, illetve szignifikánsan a roma nők csoportjában.

A kutatás eredményei bebizonyították, hogy a jogkövetkezményeket alkalmazó hatóság alapfeladatán túl, speciális ismereteinek és tapasztalatainak megosztásával hatékonyan vehet részt a diszkrimináció megelőzésében is.

Az Egyenlő Bánásmód Hatóságot és a törvényt 2010-ben a minta 31, 2013-ban 46 százaléka ismerte. Növekedett a hatósággal kapcsolatos lakossági bizalmi index, nőtt azok aránya, akik ajánlanák az EBH-t az ismerőseiknek (70,1 százalékról 81,1 százalékra). Ugyancsak növekedett a törvényt és a jogorvoslati lehetőségeket ismerők aránya is az elmúlt években.

A hatóság a kutatási eredmények nyilvánosságával az egyenlő bánásmód követelményével kapcsolatos jogtudatosság és társadalmi befogadás fejlesztését segíti elő, további elemzéseket ösztönöz, szakmai és társadalmi párbeszédet indukál.

Dr. Honecz Ágnes
elnök

1. Bevezetés

1.1. Általános helyzetkép, a kutatás kiinduló hipotézisei

Kutatásunk, melyet az Egyenlő Bánásmód Hatóság és az MTA Szociológiai Kutatóintézet (majd jogutódja, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet) együttműködésével a TÁMOP–5.5.5 kutatási programjában végeztünk, a diszkriminációt abban az elméleti keretben vizsgálja, amelyet a ma uralkodó társadalomtudományos szemlélet, nagyrészt empirikus kutatásokra alapozva, konszenzuálisnak tekint. Meggyőződésünk, hogy az akár valamely lényegtelen jellemzői alapján kategorizált, homogén csoportnak tekintett, sztereotipikusan szemlélt és gyakran stigmatizált, társadalmilag marginalizált és ezáltal többnyire gazdaságilag is hátrányos helyzetű kisebbségek – nők, testi-lelki betegségekben szenvedők, a többségtől eltérő kulturális és életviteli szokásokkal rendelkezők, idősek, etnikai kisebbségi csoportok tagjai – kettős elnyomás áldozatai. Hátrányos helyzetükért egyaránt felelősek az adott társadalom politikai-társadalmi struktúrájának adottságai és az ezen csoportok megkülönböztetését a társadalmi tudatban rögzítő, történetileg kialakult kategorizációs sémák.

Mindennapi tapasztalataink és különböző társadalomtudományi kutatások alapján az volt az előfeltevésünk, hogy a magyar társadalomban újratermelődtek és elmélyültek a többségi-kisebbségi feszültségek, felerősödött a hátrányos helyzetű csoportok – így a nők, a leszakadó térségekben élők, az aluliskolázottak – munkaerő-piaci kiszolgáltatottsága, és felerősödött mindenfajta „más-sággal”: az idegenekkel, a romákkal, az eltérő szexuális orientációjú emberekkel – szembeni előítéletesség és stigmatizálás.

Bár nem feladatunk e kutatás keretében feloldani azt a definíciós tisztázatlanságot, amely a depriváció, a diszkrimináció, a kirekesztettség értelmezésében fellelhető a magyar és nemzetközi szakirodalomban, azonban magunk számára egy olyan kontextust alakítottunk ki, amelyben a fenti fogalmakat a mérvadó társadalmi normáktól való eltérésként használjuk. Értelmezésünkben támaszkodunk Dahrendorf (2004) véleményére, aki a társadalmi kirekesztést alapvetően politikai és érdek-képviselési problémaként tárgyalja.

Hasonlóképpen Becker (2000) is a deviancia oldaláról közelíti a diszkriminációt és az esélyegyenlőséget, és ezeket a jelenségeket a társadalom közállapotaként értelmezi. Ilyen érveléseknek a hatására például Sen (1999) – aki a társadalmi kirekesztés legátfogóbb programadó koncepcióját dolgozta ki – elemzéseiben azt írja, hogy a kirekesztettség nem más, mint az adott társadalom demokratikus deficitje, vagy másképpen szabadsághiánya.

Másfajta módon közelítenek a domináns és alávetett társadalmi csoportok problémáikhoz a szociálpszichológia klasszikusai¹. A csoportközi viszonyok és az attitűd-kutatás úttörői a hétköznapi emberi megismerés olyan alapmechanizmusaira – kognitív egyensúlyra törekvés, racionalizáció, oktatáson alapuló irányítás – irányították a figyelmet, amelyek az előítéletesség, az attitűdök, a sztereotípiák funkcióit és azok belső szerveződését segítenek megmagyarázni. A szociális kategorizáció jelensége² azokra a valóságos csoportközi konfliktusokra mutat rá, amelyek például az etnikai vagy másfajta kategorikus különbségtéves hatására keletkeznek. Miközben a saját csoport előtérbe helyezése fontos szerepet játszik a pozitív identitás fenntartásában, könnyen ahhoz vezet, hogy a társadalmi térben a többségnek, mint domináns csoportnak a „Másikról” alkotott sztereotipikus vagy előítéletes megközelítése a kisebbségi csoport leértékeléséhez, marginalizációjához, az ilyen csoportokhoz tartozók negatív identitásához vezet³.

Magyar kutatók a 90-es évektől kezdve több ízben végeztek kutatásokat a diszkrimináció, az esélyegyenlőség és az igazságosság fogalmának vizsgálatával kapcsolatban. Egy, az igazságosság felfogásával foglalkozó felmérés kimutatta, hogy a megkérdezettek mintegy kétharmada nem észlelte az őt ért sérelmeket, nem volt érzékeny a különbségtételre, és a válaszadóknak az az egyötöde, akik diszkriminációról számoltak be, azt leginkább gazdasági, vagyoni téren érzékelték. A vallási, nemi, életkori, regionális vagy politikai alapon megélt diszkrimináció mértéke nem haladta meg a vizsgált minták 10 százalékat, és a kisebbségi-nemzetiségi hovatartozás miatti megbélyegzés aránya is mindössze 3 százalék volt. Magyar kutatók már az 1990-es évek elején azt hangsúlyozták, hogy az „igen nagy gyakorisággal bekövetkező megpróbáltatások és meghurcolások [...] bizonyos ér-

¹ Festinger 1957, Osgood–Suci–Tannenbaum 1957, Abelson [et al] 1968

² Tajfel 1998

³ Hunyady 2001, Csepeli 1997

telemben véve „megedzik a személyeket az igazságtalanságokkal szemben. Ilyen körülmények között megemelkedik az igazságélmény ingerküszöbe, és ugyanaz a hátrányos megkülönböztetés, amely civilizáltabb országokban esetleg égbekiáltó igazságtalanságként hat, Magyarországon észrevétlen marad.”⁴ A szerzők arra is figyelmeztettek, hogy ha a „lakosságot kérdezzük az esélyegyenlőségről, nem hagyhatjuk figyelmen kívül Heider (1958) megállapítását, miszerint »a mindennapi életben az emberek önmaguk cselekvéseit szándékok függvényében értelmezik«, és ezt az értelmezést kiterjesztik mások cselekvéseire is.” A kutatócsoport tagjai más tanulmányukban⁵ arra a következtetésre jutottak, hogy döntően előítéletesek és sztereotípiáktól terhesek a válaszok, hiszen belső okokat vetítenek ki másokra, egész csoportokra.

A megismételt kérdőíves kutatások ugyan a diszkrimináció észlelését, az igazságtalanság felismerését a lakosság körében egyre nagyobb mértékűnek mutatták, ugyanakkor nemzetközi összehasonlításban a magyar válaszadók továbbra is érzékeltenebbnek tünnek a különböző megkülönböztetésekkel szemben, mint nyugati társaik⁶.

Hasonlóképpen ezekre az elméletekre alapozódnak azok a jelentős nemzetközi kutatások, amelyek a kirekesztettséget, a szegénységet és általában az egyes társadalmi csoportok hátrányait igyekeznek feltérképezni. (Mi magunk 2010-ben, az első hullámban is támaszkodtunk az EU/Eurostat SILC eredményeire, a hazai gyakorlatból a KSH által végzett háztartáskiadás-felvételhez kapcsolódó Változó Életkörülmények Felvétel [VÉKA] jelentéseire, és az ESS hazai eredményeire, míg a második hullámban az Eurobarometer 2012-es és a KSH diszkriminációs felvételeire.) Mivel szándékunk szerint vizsgálatunk eredményeit arra kellene felhasználni, hogy bővítsük az egyén jogokon túlmutató lehetőségeit, ezért magunk is támogatjuk azokat a nézeteket, amelyek arra ösztönzik a leszakadó csoportokat, a diszkrimináltakat, hogy próbáljanak kitörni a beszorítottság állapotából. Társadalmi kirekesztettségük nem csupán a „magánkárunk”, hanem összefügg képességeik elfojtásával, akadályává válik a gazdasági fejlődésnek és a társadalmi haladásnak, így végső soron a diszkrimináció a közösséget gátló problémaként jelenik meg. Társa-

dalomelméleti és módszertani szempontból az általunk is használt társadalmi kategóriák elméletében van egy kitüntetett kérdés, amely részben a szintézis alapja is, de részben azok átértelmezését is jelenti. Ez a kérdés a „határvonalak kérdése”. Mindaz, ami a mi kutatásunkban a vizsgálat tárgya: a nemek közötti egyenlőtlenség, a megváltozott munkaképességűek, a fogyatékosággal élő személyek, az eltérő nemi identitásúak, vagy a cigányok diszkriminálásának területei és az egyes megkülönböztetési formák gyakorisága megmutatja, hogy milyen társadalmi térben, mely csoportok személyes és/vagy intézményi interakcióiban, hol húzódnak meg azok a határvonalak, amelyek mentén az egyenlőtlenségek kialakulnak.

Erre ad választ az egyenlő bánásmód elve, amely részben a törvény erejével, részben a folyamatos szemléletformálással, a jó gyakorlatokkal közelít a mindennapi problémák feloldásához. Azonban nem téveszthetjük szem elől azt sem, hogy az indokolt cselekvés elmélete⁷, azaz az attitűdök, a normák és az észlelt kontroll határozzák meg az egyén viselkedését, véleményét.

Még két szempontot érdemes figyelembe venni az attitűdvizsgálatok kapcsán. Egyfelől, a 2000-es évektől a hazai attitűdkutatásokban az előítéleteket és sztereotípiákat a mindennapi életbe ágyazottan, a szociális helyzettel, a kulturális magatartással összefüggésben értelmezzük, melynek kerete a diszkriminációt újratemelő intézményrendszer. Ez indokolja, hogy differenciáltan feltárjuk a diszkriminált, az előítéletektől sújtott csoportok véleményét saját helyzetükről, társadalmi tapasztalataikról. Így került a kutatásunkban kitüntetett helyzetbe néhány csoport (nők, fogyatékosok, romák, eltérő szexuális identitásúak) véleményének számbavétele.

Másfelől az empirikus attitűdmérések kritikussai azt állítják, a diszkriminációra vonatkozó kérdőívek bizonyos kérdései maguk is táptalajául szolgálhatnak az előítéleteség kifejezésre juttatásának⁸, ezért a kvantitatív és a kvalitatív módszerek együttes alkalmazását tartjuk célravezetőbbnek. Mi is ehhez az eljáráshoz folyamodtunk, ezzel is csökkentve annak a veszélyét, hogy az úgynevezett kódolt előítéletes beszéd megjelenjen a válaszokban.

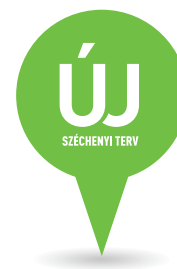
⁴ Csepeli–Neményi–Örkény 1992, p. 336.

⁵ Csepeli–Kolosi–Neményi–Örkény 1992, p. 21.

⁶ Örkény 1997

⁷ Ajzen 2002

⁸ Kovács 2008

A hazai gyakorlatban háromszintű a probléma megközelítése: az Alaptörvény, az Egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény (Ebkvtv.) foglalkozik az egyenlő bánásmód követelményével.

Az Alaptörvény XV. cikke kimondja, hogy az alapvető jogok mindenkit különbségtétel nélkül megilletnek, illetve állami feladatként határozza meg az esélyegyenlőség előmozdítását. A 2003. évi CXXV. törvény (Ebkvtv.) az állami szerveket és a közfeladatokat ellátó szervezeteket arra kötelezi, hogy minden jogviszony tekintetében megtartsák az egyenlő bánásmód követelményét.

A nem állami szereplők számára az Ebkvtv. csak bizonyos jogviszonyok esetében írja elő ugyanezeket a feladatokat. Míg az Alaptörvény XV. cikke 11, az Ebkvtv. 19+1⁹ védett tulajdonságot említ. Munkánk során ez utóbbit alkalmaztuk.

Kutatásokból, de a hétköznapi tapasztalatokból is tudjuk, hogy az 1990-es hazai vizsgálatokhoz képest megváltozott az egyének és csoportjaik érzékenysége az egyenlőtlenségekkel kapcsolatban. Az elmúlt évtized szociológiai irodalma számos ponton mutatott rá arra, hogy a többségi-kisebbségi feszültségek reprodukciója a magyar társadalom dezintegrációjának legfőbb veszélyforrása. Feloldásának lehetséges eszközei a különböző antidiszkriminációs próbálkozások és helyzetjavító politikai, gazdasági, illetve szociális intézkedések. Ezek hatékonysága azonban gyakran megtörik azok miatt a csak lassan, nehezen megváltoztatható szerkezeti adottságok, valamint a mindennapi együttélési viszonyokat átszövő vélemények, attitűdök és gyakorlatok miatt, amelyek a társadalmi együttélés során kialakultak és rögzültek. *Diszkrimináció szempontjából különösen érintett csoportoknak tekinthetjük Magyarországon a nőket, a romákat, a fogyatékossgal élőket, illetve az LMBT-embereket.*

A TÁRKI nagymintás reprezentatív kutatása (2012 nyara), mely az előítéletességet és az idegenellenességet vizsgálta, megerősítette azt a véleményünket, amely szociálpszichológiai állításon alapszik: félelmeinket felnagyítjuk azokkal szemben, akiktől valamilyen oknál fogva tartunk és létszámukat, csoportnagyságukat is hajlamosak vagyunk túlbecsülni. Ugyanez történik akkor is, ha döntően homogén közegben élünk. Az előítéleteket árnyalják ugyan a szociodemográfiai válto-

zók, de lényegében inkább intoleránsak, elutasítók, mint elfogadók vagyunk. A hazai lakosság körében a cigányellenességen és az idegengyűlöleten túl 2009-et követően az életkori (55 év felett, 30 év alatt) diszkrimináció mértéke nőtt meg jelentősen.

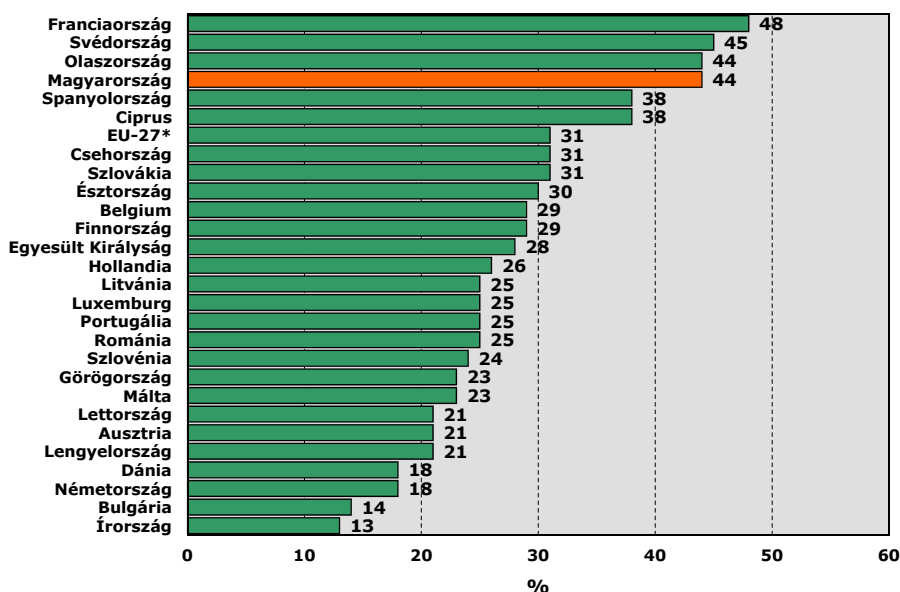
1.2. A kutatás háttere: a védett tulajdonságokkal rendelkező csoportok diszkriminációjának jellegzetességei

1.2.1. A nemek szerinti diszkrimináció

A 2012-es Eurobarometer adatai szerint a nemi alapú diszkrimináció társadalmi észlelése jelentősen visszaesett az Európai Unió legtöbb országában a 2009-es felmérés adataihoz képest (40 százalékról 31 százalékra csökkent az „elterjedt” válaszok aránya). A Magyarországra vonatkozó adatok egyfelől szintén javulást jeleznek, mert 12 százalékkal nőtt azoknak az aránya, akik szerint „ritkán” fordul elő a nemek szerinti diszkrimináció. Ugyanakkor, ha azt vizsgáljuk, hogy milyen arányban jelezték a megkérdezettek, hogy Magyarországon nagyon elterjedt a nemek szerinti diszkrimináció, akkor azt tapasztaljuk, hogy a negyedik legrosszabb helyen állunk az Európai Unióban a 44 százalékos aránnyal. A Eurobarometer 2012-es vizsgálata arra is kiterjedt, hogy a válaszadók az elmúlt 12 hónapban személyesen átéltek-e hátrányos megkülönböztetést vagy sem. Összesen az európai országok átlagában a megkérdezettek 17 százaléka jelezte, hogy diszkrimináltak az elmúlt 12 hónapban, és ebből első helyen az 55 év feletti életkor szerepelt (4%), amit a nem (3%) és az etnikai hovatartozás (3%) miatt megélt személyes diszkrimináció követ. Magyarországon a személyesen megélt diszkriminációs arány az Európai Unióban mért legmagasabb arány volt, mégpedig 23 százalék, azon belül a nem szerinti diszkrimináció elérte a 6 százalékot, tehát az európai arány kétszeresét. Ez egyben az Európai Unióban mért legmagasabb arány volt.

⁹ A védett tulajdonságok felsorolása a törvényben nem kimerítő, hanem példálózó, a 20. védett tulajdonság az úgynevezett egyéb helyzet, ami lehetőséget ad a védett tulajdonságok körének bővítésére.

1. ábra: Mennyire elterjedt az Ön országában a nem alapján történő diszkrimináció? (az összes „elterjedt” választ adók aránya) – 2012, EU

Forrás: Eurobarometer 393/74.2, 2012,

1.2.2. Diszkrimináció a romákkal szemben

A szociológusok többségének felfogásában az etnikai kisebbségi hovatartozás döntően egy viszony terméke, amely a cigányság fogalmát társadalmi konstrukciónak tekinti, azaz nem származási, vérségi, biológiai vagy akár autentikus kulturális mássága alapján határozza meg a cigány kategória tartalmát¹⁰. Ez a nézőpont tehát a romákat elsősorban, mint a társadalmi kirekesztés, a megkülönböztetés, a rasszista típusú előítéletek áldozatait látja, olyan társadalmi csoportként, amelynek hátrányos szociális helyzetéért, a társadalmilag érvényes cselekvés lehetőségeiből való kívülmaradásért a többségi társadalom tehető nagymértékben felelőssé. A roma kisebbséggel szembeni előítéletek az elmúlt másfél-két évtizedben több szociológiai és szociálpszichológiai kutatás tárgyát képezték Magyarországon¹¹. Ezek alapján általánosságban kijelenthető, hogy a cigányellenesség a nem cigány lakosság széles rétegeit hatja át, és ezáltal táptalajává és egyszersmind megerősítéséül szolgál annak az intézményes és nem

intézményes diszkriminációnak, kirekesztő identitás-politikának, amely az iskolában, a munkaerőpiacon, a településpolitikában és egyéb területeken, például a kultúrában, a médiában, a mindennapi életben megmutatkozik. A közelmúlt kutatásai azt mutatták, hogy a cigányok pozitív megkülönböztetését a lakosság fokozottan elutasította, valamint növekedett a cigányokkal szembeni diszkriminációt támogatók aránya. Összességében tehát kedvezőtlenebbé váltak a lakossági attitűdök a romákkal kapcsolatban.

Az intézményes diszkrimináció jelenségével számos kutatás foglalkozott az elmúlt években¹². Nyilvánvalóan sem a törvényhozás, sem bármilyen kormányzati politika önmagában nem képes a rasszizmus, az előítéletes gondolkodás megszüntetésére, viszont kitüntetett feladata kell, hogy legyen azoknak az intézményesült kirekesztő mechanizmusoknak a megszüntetése, amelyekkel a roma kisebbség akkor szembesül, amikor kapcsolatba lép a mindenki számára elérhetőként definiált intézményekkel – óvodával, iskolával, szakértői bizottsággal, önkormányzattal, munkaügyi hivattal, kórházzal, stb. –, és megkülönböztetést tapasztal.

* Az Európai Unió 27 tagállama

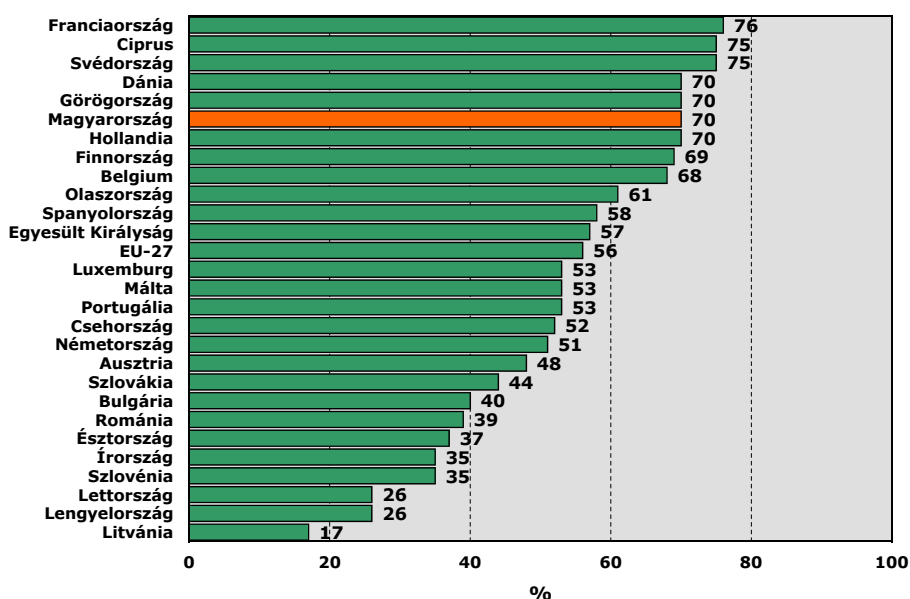
¹⁰ Ladányi-Szelényi 1997

¹¹ Például Angelusz 1996, Babusik 2005, Bakó–Papp–Szarka 2006, Barcy–Diósi–Rudas 1996, Csepeli–Fábián–Sik 1998, Erős–Fábián 2005, Kertesi 2005, Neményi–Szalai 2005

¹² Neményi 1998, Bernáth–Messing 1998, Liskó 2002, Kertesi–Kézdi 2005, Eröss–Kende 2008

2. ábra: Mennyire elterjedt az Ön országában az etnikai alapú diszkrimináció? (az összes „elterjedt” választ adók aránya) – 2012, EU

Forrás: Eurobarometer 393/74.2, 2012

1.2.3. A fogyatékossgal élők hátrányos megkülönböztetése

Az új évezred progresszív fogyatékosügyi politikája a fogyatékos emberek helyzetét már elsősorban nem egészségügyi, rehabilitációs vagy szociálpolitikai kérdésnek tekinti, hanem az emberi jogok közé emeli be a fogyatékos emberek jogait. Nem elég az állampolgári jogok deklarálása és a negatív diszkrimináció megnyilvánulásai, illetve társadalmi mechanizmusai elleni küzdelem, hanem a pozitív cselekvés, az előnyben részesítés eszközei is szükségesek a társadalmi kirekesztés és a fogyatékos emberek társadalmi hátrányainak mérsékléséhez.

A fogyatékossgal élők (2001 – 577 036 fő és 2011 – 456 638 fő) statisztikai adatait vizsgálva látható, hogy a 2011. évi népszámlálás szerint több mint százezerrel kevesebb fogyatékossgal élő jelenik meg, mint az előző népszámlálás idején. Ebből arra következtethetünk, hogy csökkenő tendenciát mutat a fogyatékos emberek csoportjának a létszáma. Ez természetesen a valóságban másként fest. A korábbi népszámlálásokkal ellentétben az önbevallás mellett új kategória jelent meg, a tartós betegségben szenvedők csoportja, mely az adatok értelmezését más aspektusba helyezi.

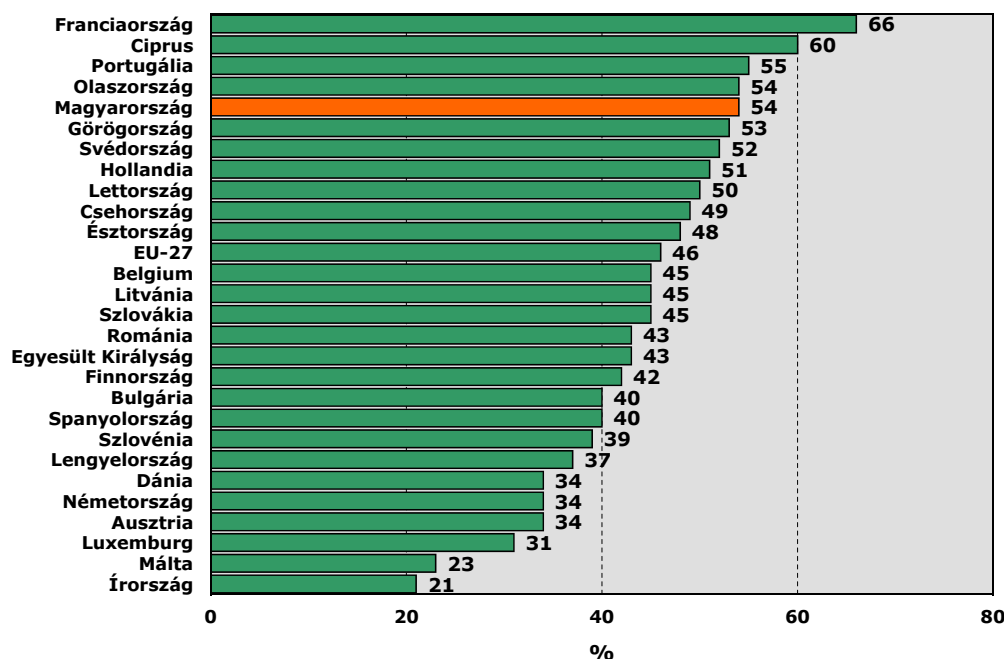
A helyzeten ez azonban mit sem változtat, hiszen a *világ-egészségfelmérésének* adatai szerint nagyjából 785 millió ember (15,6%) fogyatékos a 15 év fölötti népesség körében, míg a *betegségek megterhelő hatását* vizsgáló

felmérés szerint e szám körülbelül 975 millióra tehető (19,4%). Ebből a populációból a *világ-egészségfelmérés* becslései szerint 110 millió ember (2,2%) küzd nagyon komoly funkcionális-életviteli problémákkal, míg a *betegségek megterhelő hatásáról* készült felmérés szerint nagyjából 190 millió ember (3,8%) rendelkezik „súlyos fogyatékossgal” (WHO, 2011).

Ugyanakkor kiemelendő, hogy Európa-szerte az elmúlt két évtizedben a született fogyatékossgal élők száma csökkenő tendenciát mutat, szemben az időskori fogyatékos emberek számának emelkedésével. Az idősödő társadalom további egyéni és intézményi kihívásokat állít a társadalmak egésze elé.

A fogyatékossgal élő embereket a magyar társadalomban is az egyik leghátrányosabb helyzetű csoportnak tekintjük. Az érintettek kedvezőtlen egészségi állapota mellett a társadalmi körülményekben is számos nehézséggel küzdenek, amelyek egyfelől jelentősen befolyásolják a mindennapi életüket, másfelől a társadalom által elfogadott normákhoz való igazodást. A fogyatékos ügy közösségi, tagállami, egyben hazai társadalmi ügynek tekinthető, melyben maguk az érintettek aktív szerepvállalásán túl az érintetteket segítők, támogatók is kiemelt szerepet kapnak. Ebben a kontextusban tehát nem elhanyagolható, hogy az EU polgárainak 97 százaléka vélekedik úgy, hogy többet kell tenni a fogyatékos emberek integrációjának megvalósulásáért.

3. ábra: Mennyire elterjedt az Ön országában a fogyatékos, rokkantság alapú diszkrimináció? (az összes „elterjedt” választ adók aránya) – 2012, EU

Forrás: Eurobarometer 393/74.2, 2012

1.2.4. Az LMBT-embereket érintő diszkrimináció Magyarországon

Magyarországon az elmúlt két évtizedben jelentős lépések történtek az LMBT-emberek jogegyenlőségének megteremtése érdekében, de az érintettek számára továbbra is mindennapos tapasztalat az élet számtalan területén megjelenő diszkrimináció, a többségi társadalom előítéleteivel való szembesülés, a meleg elleni erőszakra buzdító gyűlöletbeszéd és az ennek következtében egyre gyakoribb erőszakos támadások.

A European Social Survey (ESS) 2002–2010-es adatai szerint Magyarország a vizsgált európai országok közül a homofób társadalmak közé tartozik, és ez a tényező fontos szerepet játszik az LMBT-emberek által érzékelt társadalmi kirekesztő mechanizmusok működésében. A budapesti Political Capital Institute által az ESS 2003–2009 közötti adatai alapján kidolgozott Jobboldali Extremizmus Index (DEREX – Demand for Right-Wing Extremism) –, melynek értékei azt jelzik, hogy egy adott társadalomban a választók hány százaléka lehet fogékony a kirekesztő, nacionalista politikai megoldásokra – szoros kapcsolatot mutatott Magyarországon a szélsőségesen homofób beállítottsággal.

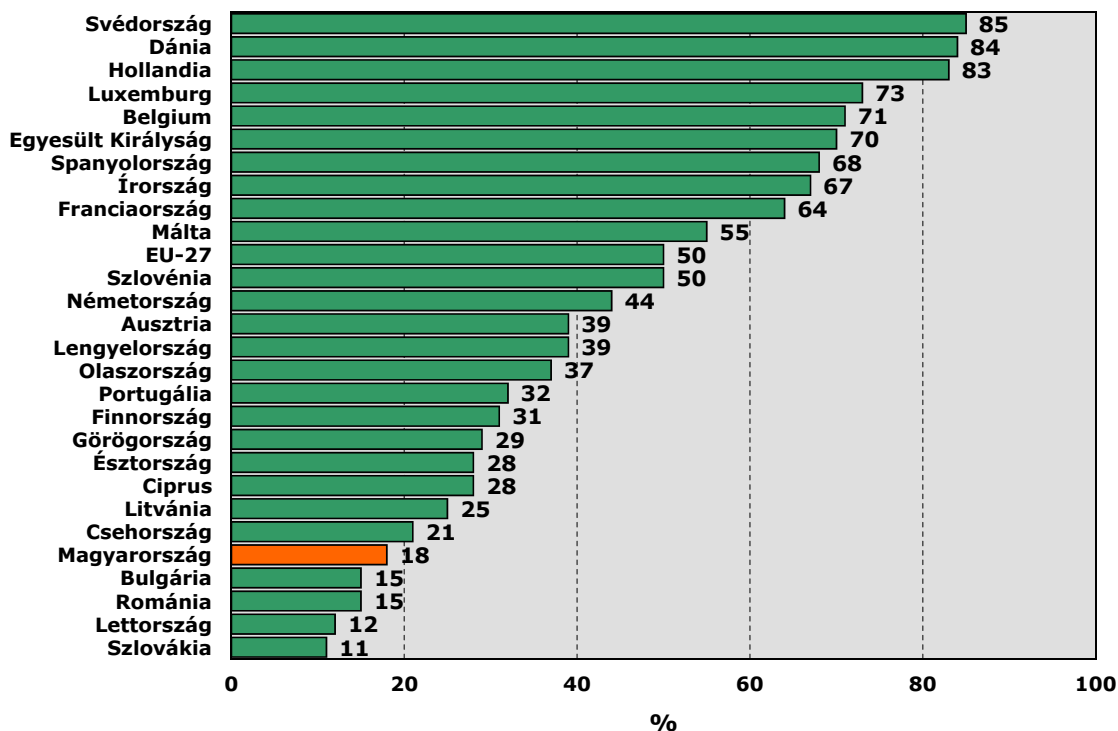
Már a „Diszkrimináció az Európai Unióban 2008” (Special Eurobarometer 296) eredményei is arra hívták fel a figyelmet, hogy a társadalmi megkülönböztetés érzékelésére nagy hatással van az, hogy a válaszadók személyes ismeretségi körébe tartozik-e olyan érintett, aki maga is szenved a diszkrimináció valamely formájától. A 27 ország válaszadóinak több mint a fele például rendelkezett más vallású, eltérő etnikai hátterű, illetve fogyatékossgal élő ismerőssel, míg homoszexuális és/vagy roma ember ennél jóval ritkábban szerepelt a válaszadók ismerősei között. Magyarországon a homoszexuálisoké volt a második leginkább elutasított csoport a romák után, valamint az EU-átlag és a magyar adatok közti eltérés a homoszexualitás megítélésében volt a legjelentősebb. Magyarországon a 27 vizsgált ország közül egyedülálló módon a válaszadók arról számoltak be, hogy az elmúlt öt év során a szexuális orientáció alapú diszkrimináció gyakoribbá, míg az összes többi országban a megkérdezettek szerint az ilyen típusú társadalmi megkülönböztetés ritkábbá vált. Ez annál is szembetűnőbb eredmény, mivel Magyarországon a megkérdezetteknek csupán 6 százaléka számolt be arról, hogy rendelkezik homoszexuális ismerőssel vagy barátal – vagyis feltehetően Magyarországon sokan

érzékeltek a szexuális orientáció alapú diszkrimináció növekedését azok közül is, akiknek a személyes ismeretségi körébe nem tartoztak olyan érintettek, akik maguk is szenvedtek volna a diszkrimináció e formájától. A „Diszkrimináció az Európai Unióban 2012” (Special Eurobarometer 393) eredményei szerint a magyar válaszadók 42 százaléka, az európai válaszadóknak pedig a 46 százaléka észlelte a szexuális orientáció alapú diszkriminációt elterjedtnak. Ezek az adatok azonban nem feltétlenül egy adott társadalmi csoport diszkriminációjának valós elterjedtségét tükrözik, hanem a diszkriminációs formák elterjedtségének észlelését: így egyes országokban az alacsony említésszám bizonyára összefüggésbe hozható a diszkrimináció tudatosulásának hiányával. 2012-ben az Eurobarometer-vizsgálatok történetében először rákérdeztek a nemi identitás alapú diszkrimináció elterjedtségére: ezt a megkülönböztetésformát a magyar válaszadók 34 százaléka, az európai válaszadóknak pedig a 45 százaléka érzékelte elterjedtnak.

Az LMBT-emberek társadalmi helyzetének feltárásában általános problémát jelent társadalmi láthatatlanságuk: mivel általában nem ismerhetők fel külső jegyek alapján, a legtöbb esetben az érintetteknek múlik, felfedik-e LMBT-mivoltukat. A társadalmi elismerés és a jogegyenlőség kivívásához az egyén ez esetben külsőleg láthatatlan jellemzőiből adódó hátrányok társadalmilag észlelhetővé tételére lenne szükség, sokan azonban éppen azért kerülnek LMBT-létük nyílt(abb) felvállalását, mert ez által a heteronormatív társadalom megszokott működési rendjéből való kirekesztést kockáztatnák. Az európai összehasonlításban 2012-ben hazánkban a megkérdezetteknek leginkább az életkorral összefüggő egyenlőtlenségek domináltak (a megkérdezettek 75 százaléka számolt be az 55 év feletti megkülönböztetéséről). Ezt követi az etnikai szempontú (70%), a fogyatékossgal (54%), a nemek közötti különbséggel (44%), a szexuális beállítódással (42%), a szexuális identitással (34%), a fiatalsággal (értsd 30 év alattiak kirekesztése, 27%) és a vallási vagy hitbéli meggyőződéssel (25%) kapcsolatos diszkrimináció.

4. ábra: Mennyire éreznék kényelmesen magát, ha homoszexuális / leszbikus / biszexuális vezető kerülne az ország legmagasabb választható pozíciójába?
(A „kényelmesen érezném magam” választ adók aránya) – 2012, EU

Forrás: Eurobarometer 393/74.2, 2012

1.3. A kutatás módszertana

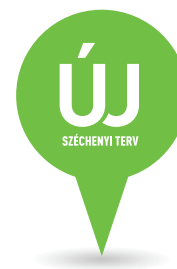
A kutatás célja az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogtudatosság, illetve az ennek mértékében bekövetkezett változások mérése és elemzése volt a teljes lakosság, továbbá a védett tulajdonságokkal rendelkező csoportok körében. E cél megvalósítása érdekében 2010-ben és 2013-ban országos reprezentatív mintán egy-egy, azonos tematikát és módszertani megfontolásokat követő kérdőíves kutatást bonyolítottunk le. Mindkét kutatási hullámban külön vizsgáltuk a lakossági attitűdöket, ismereteket, illetve tapasztalatokat, véleményeket. Mivel a két kutatási hullám során azonos kérdőívet és mintakeretet használtunk, lehetővé vált az eredmények összehasonlítása, trendek felvázolása. 2010-ben az országos reprezentatív mintán készült kutatás kiegészítéseként a minden résztvevőtől lekérdezett kérdőíven túl olyan kérdéseket is feltettünk az érintett (fogyatékos, LMBT-, roma) csoportok tagjaiból álló 200-200 fős közösségi alminták tagjainak, amelyek sajátos, különböző értelemben vett kisebbségi élethelyzetükre reflektáltak. A közösségi alminták kérdőíves vizsgálatát 2013-ban nem ismételtük meg, ugyanis 2012 folyamán fókusz-csoportos interjúk keretében lehetőséget teremtettünk arra, hogy az érintett, a többség szemében „másnak” tekintett csoportok tagjai a fókuszcsoportok vezérfonalaként felkínált történetek megvitatása során saját szavaikkal fejezhessék ki véleményüket, érzéseiket, gondolataikat és javaslataikat a társadalmi megkülönböztetés különböző formáinak leginkább kitett csoportok nevében. Ebben a kvalitatív módszerrel lefolytatott kutatási szakaszban már szükségét éreztük, hogy a roma, fogyatékos, meleg és leszbikus csoportok mellett női fókuszcsoportokat is létrehozunk. A négyfajta érintettség mindegyikéhez két-két csoportülést (romák esetében három csoportot) szerveztünk: összesen tehát 9 ülés keretében 63 személy vett részt a – fókuszcsoportként – mintegy másfél órás beszélgetéseken.

Jelen tanulmányunk a második, a felnőtt lakosság körében 1000 fő személyes megkérdezésével folytatott kérdőíves kutatás eredményeit mutatja be az első hullám eredményeinek tükrében. Az országos reprezentatív lakossági vizsgálat során kvótás mintavételi eljárást alkalmaztunk. Az adatbázist a korábbi adatfelvételnek megfelelően a 2005. évi mikrocenzus alapján kialakított kor – nem – iskolai végzettség – településtípus dimenziók mentén súlyoztuk. Egy fejezetünk pedig a kutatás fókuszában álló csoportokra vonatkozó kérdőíves és kvalitatív, fókuszcsoportos módszerrel folytatott kutatás eredményeit összegzi.

A kérdőíves kutatásban kiemelten vizsgáltuk az alábbi témákat, kérdéseket:

- A magyar társadalom jogtudatosságának feltérképezése.
- A társadalom bizalmi állapota – fókuszban a hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem hatékonysága.
- A társadalmi kirekesztettség, az előítéletek megjelenése a vallási, nemzetiségi, nemzeti identitás, életkor, nem, szexuális irányultság, világnézet, stb. dimenziókban.
- A védett tulajdonságokkal kapcsolatos előítéletek, viselkedésminták, az életkor, nem, fogyatékoság, kisebbségi csoporthoz való tartozás megélésével kapcsolatos vélemények.
- A védett tulajdonságokkal rendelkező csoporthoz való tartozással összefüggő társadalmi státusz és sztereotípiák, hátrányos megkülönböztetés kapcsolata.
- Az Egyenlő Bánásmód Hatóság és az Ebktv. ismertségének a mérése.

A minta kialakításának nem volt meghatározott szempontja, de a véletlen kiválasztás ilyen szempontból „szerencsés” kimenete miatt két olyan alminták kialakítására is lehetőség volt, amelyet eredetileg nem terveztünk, de a kutatás témájához teljes mértékben illeszkedett és releváns összefüggéseket mutatott egyes esetekben. Azokat a válaszadókat, akik a kérdésre, miszerint a magyaron kívül érzik-e magukat valamely nemzetiség tagjának, a cigány/roma választ adták, a „roma” alminták tagjainak tekintettük, és azokat, akik jelezték, hogy látási-hallási, mozgásszervi vagy egyéb korlátozottságuk a mindennapi életben nehézséget okoz számukra, „fogyatékosként” azonosítottuk. Miatán csak egy válaszadó jelezte, hogy a többségtől eltérő szexuális irányultsága nehézséget okoz a mindennapi életében, LMBT-alminták létrehozására nem nyílt lehetőségünk. (Ezek a kérdések a 2010-es adatfelvétel idején is lehetővé tették, hogy a kutatásunk fókuszában álló csoportok közösségi mintán, hólabda módszerrel kiválasztott tagjain kívül az alminták számára készített kérdőív kérdéseit velük is megválaszoltassuk.) A második hullám reprezentatív lakossági mintájában a roma válaszadók 102 fővel, a fogyatékosok 93 fővel voltak jelen. A két csoport között 8 fő jelentett átfedést, ami a két csoport tagjainak 8, illetve 9 százalékát jelenti. A két alminták kialakításával számos kérdés esetén tudtunk olyan összefüggéseket kimutatni, amely megerősítette azok magyarázó értékét.

2. A reprezentatív minta szociodemográfiai jellemzői

A következőkben röviden összefoglaljuk az országos reprezentatív minta legfontosabb jellegzetességeit az egyes szociodemográfiai változók szerint.

Az *életkor* szerinti megoszlás alapján a legfiatalabb (18–24, illetve 25–29 éves) korcsoportok aránya 12,9, illetve 12,1 százalék volt, a 30–39 éveseké 16,6 százalék, a 40–49 év közöttiek aránya 15,7, az 50–59 évesek aránya pedig 20 százalék volt. A 60 évnél idősebbek aránya az országos mintában 22,7 százalék volt, azaz közel minden negyedik megkérdezett tartozott ebbe a csoportba.

Miután az *iskolai végzettség* szempontjából fontosnak tartottuk – és a minta lehetőséget adott rá –, hogy a magukat romaként illetve a fogyatékosként meghatározókat külön részhalmozatunkba tekintsük és összehasonlítsuk azokkal, akik nem tartoznak ezekbe a kategóriákba, jelentős különbségeket találtunk többség és kisebbségek között. A nem roma többség 33,6 százaléka, a fogyatékosoknak 51,1 százaléka, a romáknak viszont 81,4 százaléka legfeljebb csak 8 osztályos végzettséggel rendelkezik. A minta 20 százaléka (a romák és a fogyatékosok 16 százaléka) szakmunkás végzettségű. Érettségivel a többséghez tartozók 32,7 százaléka, a fogyatékosok 20 százaléka, a romáknak viszont csak 1 százaléka rendelkezik, és a minta 13,7 százalékos diplomás aránya mellett a fogyatékosok 12,8 százalékos, a romák pedig csak 2 százalékos arányt mutatnak. Férfiak és nők között is találtunk különbséget az iskolai végzettség tekintetében: a 8 osztályt vagy annál kevesebbet végzettek között a nők (férfiak: 33,3%, nők: 43%), és a szakmunkás végzettségűek között a férfiak (férfiak 25,4, nők 14,8%) voltak többségben. A közép- és felsőfokú végzettség tekintetében nem volt jelentős különbség férfiak és nők között.

Lakóhelyüket tekintve az országos minta megkérdezettjeinek harmada (32,7%) élt községekben, 37,7 százalék városokban, 12,4 százalék megyeszékhelyeken, illetve további 17,2 százalékuk Budapesten. A roma válaszadók közel fele (49%) községekben; további közel egynegyedük (24,5%) kisvárosokban; 6,9 százalékuk megyeszékhelyeken él. A mintába 19,6 százaléknál fővárosi roma került. A fogyatékosoknál is azt tapasztaltuk, hogy közel felük (45,7%) községekben; további egyötödük (19,6%) kisvárosokban és egytizedük (9,6%) megyeszékhelyeken él. A fogyatékosok egynegyedét a fővárosban találtuk.

A minta *gazdasági aktivitás* szerinti megoszlása az országosan mért tendenciákat tükrözi: a népesség egy kilencede (11,8%) munkanélkülinek, több mint kétötöd közel azonos arányban inaktívnak (44,4%) és foglalkoztatottnak (43,7%) minősül. A foglalkoztatottak csoportján belül a legnagyobb arányban a határozatlan idejű foglalkoztatottak vannak: ők alkotják a minta közel egyharmadát (30,4%). A megkérdezettek 5,1 százalékát foglalkoztatták határozott idejű szerződéssel, így az országos reprezentatív mintában az alkalmazottak aránya összesen valamivel több mint egyharmadot tesz ki. Az országos reprezentatív minta megkérdezettjeinek 3,3 százaléka él saját egyéni vagy társas vállalkozásából. A rendszeres vagy rendszertelen alkalmi munkavállalásból élők aránya 4,1 százalék volt az országos mintában, amelyhez hozzáadódik még 0,8 százaléknál közfoglalkoztatásban alkalmazott személy. A foglalkoztatottság átlagos szintje a romák körében (27,5%) és a fogyatékosok esetében (11,9%) lényegesen alacsonyabb, mint az országos átlag. Vállalkozókat a fogyatékosok körében egyáltalán nem, a romák között is csak minimális mértékben találtunk. A romák között az átlagot meghaladó a határozott idejű foglalkoztatottak aránya (7,8%). Megállapíthatjuk, hogy az országos minta egytizede olyan személyekből áll, akiknek *munkaerő-piaci státusza* bizonytalan hosszabb távon. Munkaviszonyának jellege miatt kiszámíthatatlan, hogy foglalkoztatotti státusza meddig lesz folyamatos: vagy azért, mert határozott idejű szerződéssel rendelkezik az illető, vagy azért, mert közfoglalkoztatásban vesz részt, amely szintén határozott idejű szerződést jelent, vagy még bizonytalanabb alkalmi munkából él¹³.

A *munkanélkülieken* belül három alcsoportot különböztettünk meg: azokat, akik a korábbi munkaviszonyuk alapján jelenleg álláskeresői járadékban vagy segélyben részesülnek (ők alkotják a munkanélküliek között a legjobb helyzetben lévőket, és nagy valószínűséggel ők azok, akik a legrövidebb ideje munkanélküliek), másodsorban azokat, akik már tartós munkanélküliek és rendelkezésre állási támogatásban (rát) vagy rendszeres szociális segélyben részesülnek, végezetül pedig az ellátás nélküli munkanélkülieket.

A legnépesebb csoport azoké, akik rendszeres szociális segélyt vagy rendelkezésre állási támogatást kapnak

¹³ A kutatás során nem az ILO-foglalkoztatás definícióját alkalmaztuk, miszerint foglalkoztatottnak minősül minden olyan személy, aki a felmérést megelőző héten legalább 1 órát dolgozott. Csak feltételezni tudjuk, hogy az általunk használt „rendszertelen alkalmi munkát végez”, az esetek többségében egybeeshet az ILO-definícióban megadottakkal.

(4,8%), őket követik az ellátás nélküli munkanélküliek (4,3%), a legkisebb arányban (2,8%) pedig a jelenleg álláskeresési járadékban vagy segélyben részesülők találhatóak az országos mintában. A munkanélkülieken belül a romák két kategóriában erősen felülreprezentáltak: a rendszeres szociális segélyben részesülők aránya 12,7 százalék; az ellátás nélküli munkanélkülieké pedig 10,8 százalék volt.

Köztudomású, hogy az inaktívok magas aránya jellemzi a magyar munkaerőpiacot. *A megkérdezettek több mint kétötöde volt inaktív.* Az inaktívakon belül a legnagyobb csoport a nyugdíjasok csoportja (22,5%), őket követik a gyesen/gyeden lévők (5,3%) és a rokkantnyugdíjasok (5,2%)¹⁴. A rokkant- és az öregségi nyugdíjasok is kiemelkedő arányban vannak a fogyatékosok között (16,1, illetve 46,2%). A rokkantnyugdíjasok aránya a romák között is közel duplája (9,8%) az országos átlagnak.

Nemek szerinti bontásban vizsgálva a munkaerő-piaci státusz jellemzőit, megállapíthatjuk, hogy a fő különbség, hogy egyfelől a női foglalkoztatottak aránya alacsonyabb, másfelől a női inaktívok aránya magasabb, mint a férfiaké. A különbség mértéke 16,7 százalék. A munkanélküliség is jelentősebb mértékben érinti a nőket, mint a férfiakat, bár a különbség „csak” 3,9%. Az alacsonyabb foglalkoztatási szint mellett a nők munkaviszonyának jellege azonban nagyobb valószínűséggel a biztonságosabb, határozatlan idejű foglalkoztatási viszony. A nőknél ez a szerződéstípus a munkaviszonyok közel háromnegyedét, míg a férfiaknál a kétharmadát képviseli. A férfiak körében jóval gyakrabban figyelhetjük meg az olyan korábban említett, bizonytalanabb foglalkoztatási formákat, mint a határozott idejű szerződés, a közfoglalkoztatás, és a rendszeres vagy rendszertelen alkalmi munka (összesen 13,9 százalék a férfiaknál és 6,7 százalék a nőknél). A vállalkozói lét is kétszer olyan gyakori a férfiak, mint a nők körében (4,5 és 2,1%). A munkanélküliek csoportjaiban nem jelentősek a nők és férfiak közötti különbségek, de a nők árnyalatnyival nagyobb arányban vannak a tartós munkanélkülieknek számító csoportjában.

Alapvetően két tényezőre vezethető vissza, hogy az inaktívok körében nagyobb arányban találunk nőket. Egyrészt a hosszabb várható élettartam miatt magasabb a női inaktívok aránya. Másfelől, szintén növeli a női

inaktívok arányát, hogy a gyese és a gyed miatt a nők a gyermek születése után *nemzetközi összehasonlításban is hosszú időre kivonulnak a munkaerőpiacról*, illetve amikor szeretnének visszatérni, akkor sem biztos, hogy el tudnak helyezkedni, és nem kényszerből maradnak-e a gyese teljes idejéig távol a munkaerőpiactól.

A megkérdezettek 85,5 százalékának eddigi életében volt már egy évet meghaladó munkaviszonya. A férfiak és a nők tekintetében szignifikáns a különbség (89 százalék a férfiak, 82,3 százalék a nők esetén). Az elmúlt 5 évben a válaszadóknak ennél jóval kisebb aránya rendelkezett egy évet meghaladó munkaviszonnyal: e tekintetben a férfiak és a nők tekintetében szignifikáns különbség látható (61,7 százalék a férfiak, 48,3 százalék a nők esetén). Akik jelenleg nem dolgoznak, de volt már korábban munkahelyük, átlagosan közel 9 éve vannak távol a munkaerőpiactól. A férfiak és a nők között jelentős különbséget, két évet találunk a tekintetben, hogy mióta kerültek ki a munkaerőpiacról. A férfiak átlagosan hét és fél éve, a nők több mint kilenc és fél éve nem dolgoznak már. Az országban átlagosan 19 évesek a fiatalok, amikor először munkaviszonnyal rendelkeznek.

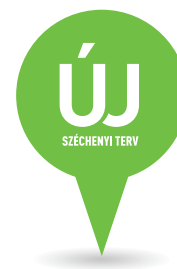
Azok körében, akik dolgoznak, a *határozatlan idejű, bejelentett foglalkoztatás* a leginkább elterjedt (76,7%). Ugyanakkor közel 20 százalék (18,4%) azok aránya, akiknek a munkaszerződése csak határozott időre szól. Eseti megbízással 1,3 százalék, míg kényszerszállalkozóként vagy más cég nevében 0,3 százalék ad számlát. Bejelentés nélküli alkalmazásban a megkérdezettek 2,1 százaléka áll.

Az emberek egyötöde zsebbe kapja (vagy kapta utolsó) munkahelyén a fizetésének egy részét vagy az egészét, ez a forma a férfi foglalkoztatottak esetében gyakoribb volt, mint a nőknél (férfiak: 23%, nők: 17%).

Az országban a munkavállalók 7,5 százaléka kénytelen szembesülni azzal a ténnyel utólag, hogy *munkáltatója nem jelentette be hivatalosan a foglalkoztatását*, tehát nem fizette utána a társadalombiztosítási járulékokat, így nyugdíjjogosultsága és egészségügyi ellátása veszélybe kerülhetett. A férfiak és a nők helyzetét összehasonlítva ebből a szempontból megállapíthatjuk, hogy a férfiak több mint kétszer olyan gyakran kerülnek ebbe a helyzetbe, mint a nők (10,6%, illetve 4,4%).

A *munkáltatók típusát* vizsgálva azt mondhatjuk, hogy

¹⁴ A gyesen/gyeden lévők besorolása ambivalens, mert ez a népesség az aktívokhoz tartozik, ugyanakkor pedig átmenetileg nem foglalkoztatott. Tekintve, hogy szociológiai értelemben a gyese/gyed választása egy módja a munkaerőpiacról való átmeneti kivonulásnak, jelen kutatás keretében az inaktívok csoportjához soroltuk a gyesen/gyeden lévőket.

1. táblázat: Gazdasági aktivitás és munkaerő-piaci státusz nemek szerint (%)

	Férfi	Nő	Fogyatékos	Roma	Országos minta
Foglalkoztatott	54,6	34,0	11,9	27,5	43,7
Ebből:					
határozatlan idejű foglalkoztatott	36,2	25,2	8,6	11,8	30,4
határozott idejű foglalkoztatott	6,1	4,3	1,1	7,8	5,1
egyéni vállalkozó	3,8	1,5	0	1,0	2,6
társas vállalkozásban dolgozó tulajdonos	0,7	0,6	0	0	0,7
közfoglalkoztatásban vesz részt (közhasznú, közmunka)	1,5	0,2	2,2	1,0	0,8
rendszeres alkalmi munkás	4,3	1,3	0	1,0	2,7
rendszeretlen alkalmi munkás	2,0	0,9	0	4,9	1,4
Munkanélküli	9,7	13,6	7,6	27,4	11,9
Ebből:					
munkanélküli: álláskeresési járadékban vagy segélyben részesül	1,8	3,6	2,2	3,9	2,8
munkanélküli: rendszeres szociális segélyben vagy rendelkezésre állási támogatásban részesül	3,9	5,5	1,1	12,7	4,8
munkanélküli: ellátás nélkül van	4,0	4,5	4,3	10,8	4,3
Inaktív	35,7	52,4	80,5	45,1	44,4
Ebből:					
gyes-gyed-gyet		10,0	1,1	10,8	5,3
egészségkárosodás miatt járadékban részesül (rokkantsági, rendszeres szociális, átmeneti)	1,6	3,7	5,4	1,0	2,7
rokkantnyugdíjas	3,3	6,8	16,1	9,8	5,2
öregségi nyugdíjas	21,5	23,4	46,2	17,6	22,5
tanuló					
egyéb inaktív	9,3	8,5	11,7	5,9	8,7
Összesen	100,0% N=470	100,0% N=527	100% N= 93	100% N=102	100,0% N=997

országos szinten a leggyakoribb munkáltatók a magyar tulajdonú vállalkozások (45,4%). Utána következnek gyakoriságban az állami intézmények (24,2%), majd az önkormányzati intézmények (11,4%) és a külföldi tulajdonú vállalkozások (9,8%). A nők gyakrabban dolgoznak állami vagy önkormányzati intézményeknél, míg a férfiak körében gyakoribb, hogy a külföldi tulajdonú vállalkozásoknál helyezkednek el.

Munkaügyi kutatások bizonyították, hogy a személyes kapcsolati háló nagyon fontos tényező a munkanélkülivé váltak újbóli elhelyezkedésénél. Ezért kérdeztük meg a kutatás során, hogy kitől (kiktől) kapták a legnagyobb

segítséget jelenlegi, illetve utolsó munkahelyük megtalálásához. Szomorú tény, hogy a megkérdezettek egyharmada senkitől sem kapott segítséget. A férfiak és nők körében egy esettől eltekintve nincs jelentős különbség abban, hogy kitől kaptak segítséget az érintettek. Az ismerősök, a barátok és a szűkebb családtagok azok, akiktől legjellemzőbb a segítségnyújtás elhelyezkedés esetén. A férfiak lényegesen nagyobb arányban (21,3%) kaptak segítséget munkaügyi központtól, mint a nők (15,4%).

Amikor azt kérdeztük válaszadóinktól, hogyan alakultak az elhelyezkedési esélyeik az elmúlt öt évben, a

válaszadók közel fele (45,8%) azon a véleményen volt, hogy romlottak az elhelyezkedési esélyei, közel kétötöde (36,6%) változatlanak minősítette, egytizede pedig nem tudta megítélni ezt a kérdést és csupán 7 százalékuk jelezte, hogy véleménye szerint javult a munkaerő-piaci pozíciója.

Az elhelyezkedési esélyek javulását döntő mértékben (54,4%) új képzettség megszerzésének tudták be a pozitív irányú változásokról beszámolókat. A második leggyakrabban említett ok a *növekvő szakmai tapasztalat* (30,9%) volt, míg a harmadik leggyakrabban felsorolt okok között szerepelt a vállalkozóvá válás (7,4%). A férfiak és nők más tényezőknél tudják be munkaerő-piaci pozíciójuk javulását. A nők magasabb arányban említették a szakmai tapasztalat bővülését (36,7%); míg a férfiak a vállalkozóvá válást (10,5%).

A munkaerő-piaci pozíció szubjektív romlásával kapcsolatban a kérdőívben felsorolt szempontok közül a leggyakrabban azt említették a megkérdezettek, hogy nincs elég munkahely (55,7%), illetve a gazdasági helyzetet (38%), valamint az életkorukat (26,7%) okolták. A nők és a férfiak között a legjelentősebb különbségeket a nők javára az életkor (30,2%), az egészségi állapot megváltozása (17%) és a gyermek születése (12%) kapcsán találtunk, ugyanakkor a férfiak a gazdasági helyzet megváltozását (45,2%) említették jelentősen nagyobb arányban.

A kutatás során külön is megkérdeztük, hogy *menyire befolyásolja a kérdezett életminőségét, mozgásterét, munkavállalását a jelenlegi lakóhelye*. Az országos mintában a válaszadók harmada jelezte, hogy lakóhelye nagymértékben befolyásolja életminőségét, egyötöde

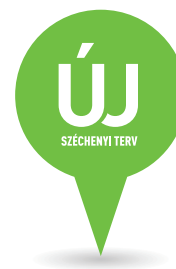
úgy ítélte meg, hogy kismértékben korlátozza lehetőségeit, relatív többsége (több mint kétötöde) viszont annak a véleményének adott hangot, hogy lakóhelyének nincs hatása arra, hogyan alakulnak életkörülményei. A férfiak ez utóbbit jelentősen nagyobb arányban gondolják (46%), mint a nők (40%).

A válaszadók *fő jövedelemforrását a bérek és fizetések* jelentik. Az országos reprezentatív mintában megkérdezettek közel felénél (49,6%) ez a jövedelemforrás a meghatározó. A második legjelentősebb jövedelemforrást a különböző *nyugdíjak* jelentik. Közel a népesség egyharmadának (30,2%) nyújtják az alapvető megélhetést. A *vállalkozásból származó jövedelmek, a munkanélküli segély, illetve a társadalombiztosítási juttatások* a népesség közel egyötödének nyújtanak fő jövedelemforrást a háztartásokban. A nőknél némileg alacsonyabb a bér és fizetés szerepe, és nagyobb hangsúllyal szerepelnek a nyugdíjak a férfiak jövedelemforrásaihoz képest.

A kutatásban arra kértük a megkérdezetteket, hogy egy négyfokú skálán értékeljék jelenlegi jövedelmi helyzetüket. A kategóriák, amelyek közül a válaszadók választhattak, a következők voltak: *kényelmesen megélünk a jelenlegi jövedelmünkkel, kijövünk a jelenlegi jövedelmünkkel, nehezen élünk meg a jelenlegi jövedelmünkkel, végül nagyon nehezen élünk meg a jelenlegi jövedelmünkkel*. Az országos mintában a két középső kategóriát választották leggyakrabban a megkérdezettek: *kijövünk a jelenlegi jövedelmünkkel* (33,1%), valamint *nehezen élünk meg a jelenlegi jövedelmünkkel* (39,9%). A megélhetés felső és alsó kategóriáiban nem egyenlően oszlik meg a népesség, hanem a válaszok a legnehezebb megélhetési kategória felé tolódnak el. Országos átlagban csak

2. táblázat: A háztartások megoszlása fő jövedelemforrás szerint (%)

	Férfi	Nő	Fogyatékos	Roma	Országos minta
bérek vagy fizetések	53,7	46,2	19,4	36,7	49,6
vállalkozásból (kivéve mezőgazdaság) szerzett jövedelem	4,0	2,4	1,2	1,4	3,1
mezőgazdasági vállalkozásból szerzett jövedelem	0,3	1,2	2,0	0,5	0,8
nyugdíjak	27,4	32,5	62,2	30,8	30,2
munkanélküli/jövedelem pótló segélyek	3,7	5,5	4,0	11,5	4,7
társadalombiztosítási juttatás (például családi pótlék, gyes)	8,2	11,7	5,9	15,5	10,1
egyéb forrásból származó jövedelem	2,6	0,5	5,3	1,2	1,5
nem tudja	0,2	0			0,1
Összesen	100	100	100	100	100

a népességnek egy töredéke, 4,5 százaléka nyilatkozott úgy, hogy kényelmesen megél jelenlegi jövedelméből. A lakosság több mint egyötöde ezzel szemben nagyon nehezen él meg saját megítélése szerint. A női válaszadók egyértelműen rosszabbnak ítélték meg a jelenlegi jövedelmi helyzetüket, mint a férfiak. A két felső kategóriában alacsonyabb, a két alsó kategóriában magasabb a nők aránya. A roma válaszadók több mint harmada nehezen, fele viszont nagyon nehezen él, és a fogyatékosok között is a minta átlagához képest többen voltak, akik nagyon nehezen jönnek ki jövedelmükből (18%).

Az országos átlagos *nettó havi háztartási jövedelem* 172 ezer forint volt. Az erre irányuló nyitott kérdésre csak a minta tagjainak 54 százaléka válaszolt. Az *egy főre jutó átlagos jövedelem* az országos reprezentatív mintában 60157 forint volt. Előre megadott jövedelem kategóriák választásával a válaszadási hajlandóság megnövekedett 83 százalékra. A válaszok szerint a háztartások közel egyharmadának (32,4%) a jövedelme 90000 forint alatt maradt. A következő legnépesebb csoport a 91–120000 forint jövedelemmel rendelkezőké (18,9%). 200000 forintnál magasabb jövedelme a válaszadó háztartások 17,9 százalékának volt. A jövedelemkategóriák alapján becsült átlagos háztartásjövedelem 126000 forint volt. Országos szinten a háztartások egyharmada rendelkezik hitellel. A férfiak és nők körében nem találtunk különbséget ebben a tekintetben az országos reprezentatív mintában. A leggyakoribb hiteltípusok közé tartozik a jelzálog alapú lakáshitel (41,7%), a gépkocsivásárlási hitel (16,4%), valamint a szabad felhasználású hitel (31,8%). A hiteleseknek mindössze 14,3 százaléka birkózik meg a hitelek törlesztésével, de több mint egyharmadukkal (36,1%) azért előfordul, hogy nehézsége akad a fizetéssel. Másfelől, a hitelesek több mint kétötödének hónapról hónapra nehézségei vannak a törlesztőrészek befizetésével. Országos szinten a hitelesek 6,2 százaléka a kérdés időpontjában sem tudta törleszteni hiteleit.

3. Társadalmi beágyazottság és világkép

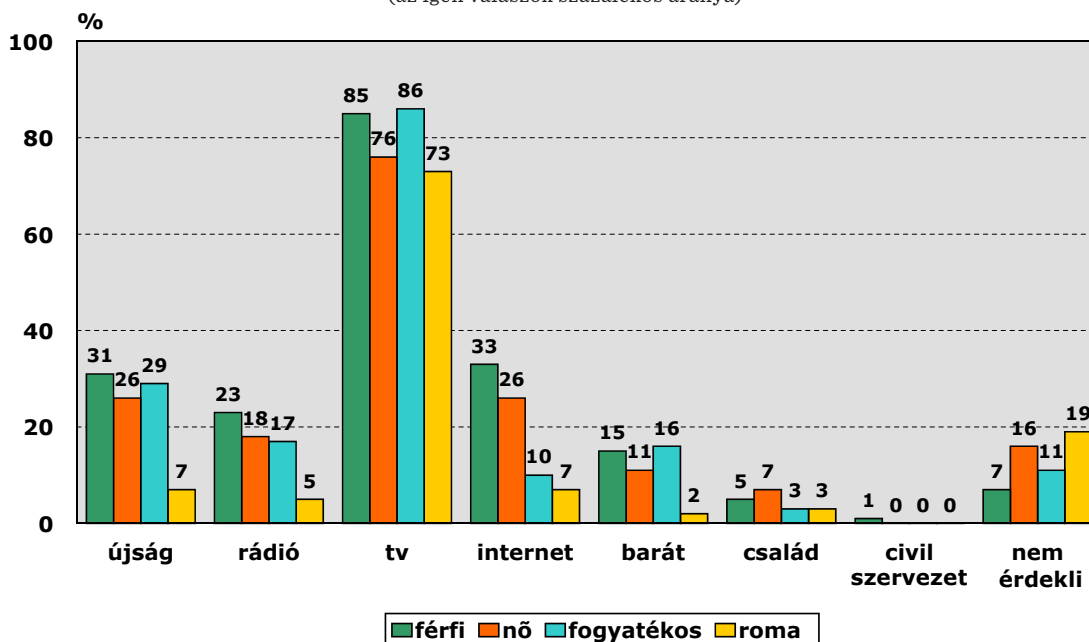
Ebben a részben azt kívánjuk több oldalról megközelíteni, hogyan helyezik el magukat válaszadóink a társadalomban, hogyan viszonyulnak azokhoz az intézményekhez, amelyek életük színtereit képezik és a társadalom működését szabályozzák, honnan szerzik ismereteiket a közéleti-politikai kérdésekkel kapcsolatban, milyen okokra vezetik vissza embertársaik boldogulását, sikereit, kudarcait. Miután kutatásunk fókuszában a valamely védett tulajdonságuk alapján kategorizálható kisebbségi csoportok állnak, különös figyelmet fordítunk válaszadóink e csoportokra vonatkozó értékelésére, hátrányos megkülönböztetésükkel kapcsolatos percepcióira, összefüggésben azzal, hogy a válaszoló magát azonosítja-e vagy sem valamelyik csoporttal. Folyamatosan reflektálunk így elemzésünkben a csoportthovatartozásból fakadó nézőpontbeli különbségekre is.

Válaszóink a mindennapi életüknek keretet adó közélet fontos kérdéseit, a társadalom működésmechanizmusait elsősorban a média – döntően a televízió, illetve rádió, újság – segítségével tudják értelmezni, tájékozottságukat a minta egésze az átlagnál magasabbra értékeli. Nem találtunk nagy különbséget férfiak és nők tájékozottságát illetően (egy ötfokú skálán értékelve magukat a férfiak 3-as, a nők 3,4-es átlagot mutattak), életkoruk alapján a középkorúak valamivel tájékozottabbnak tűntek, mint a többi korcsoport, az iskolai vég-

zettség és a lakóhely viszont már nagyobb mértékben befolyásolta a válaszadók politikai-közéleti tájékozottságát. A férfiak rendre nagyobb arányban használták az újságot, a rádiót és a televíziót és az internetet, mint hírforrást, mint a nők, akiknek egyébként 16 százalékát nem is érdekli a politika. A magukat testi-egészségi korlátozottsággal jellemző, egyszerűsítve fogyatékossgal élőként kategorizálók még inkább támaszkodtak a televízióra, mint tájékoztatási forrásra, mint a többség, a magukat romaként meghatározók pedig elsősorban abban térnek el a nem roma válaszadóktól, hogy mintegy ötödüket egyáltalán nem érdeklik a közéleti-politikai kérdések.

A társadalomba való beágyazottságnak az is fokmérője lehet, mennyire bíznak meg válaszolóink azokban az intézményekben, amelyek mindennapi életüket körülveszik – szabályozzák, befolyásolják, eligazítják, támogatják őket. Összességében azt látjuk, hogy a tízfokú skálán mért bizalom egyedül az oktatási intézmények esetében billen át viszonylag jelentősen a pozitív tartományba, az összes többi válasz a 4-es, 5-ös átlag körül mozog. Férfiak és nők között legnagyobb különbséget az egyház iránti bizalom terén találtunk a nők javára (összhangban a férfiak és nők eltérő vallásossági arányszámával). A két reprezentatív adatfelvétel közötti időszakban történt változás egységesen az *intézményekbe vetett bizalom némi általános csökkenéséről* tanúskodik, közöttük is

5. ábra: A tájékozódás forrása közéleti-politikai kérdésekben (az igen válaszok százalékos aránya)

leginkább az országgyűlés iránti bizalom rendült meg (4,9-es átlagról 4,1-re csökkent). A 2013-ban vizsgált érintett alminták közül a roma válaszadók még az átlagosnál is jóval kevésbé (3,7-es átlagpont) érznek bizalmat a parlament iránt, és a rendőrséget is az országos átlag 5,2-es mértékével szemben csak 4,3-ra értékelik. A fogyatékos almintha viszont az önkormányzatok iránt érez kevesebb bizalmat, mint a többség. A romák két területen fokozott bizalmat mutatnak a többséghez képest: az önkormányzatok, és ennél is erőteljesebben az egyházak iránt. Ez utóbbi a bizalmi átlagok között a legmagasabb értéket mutatja (6,3).

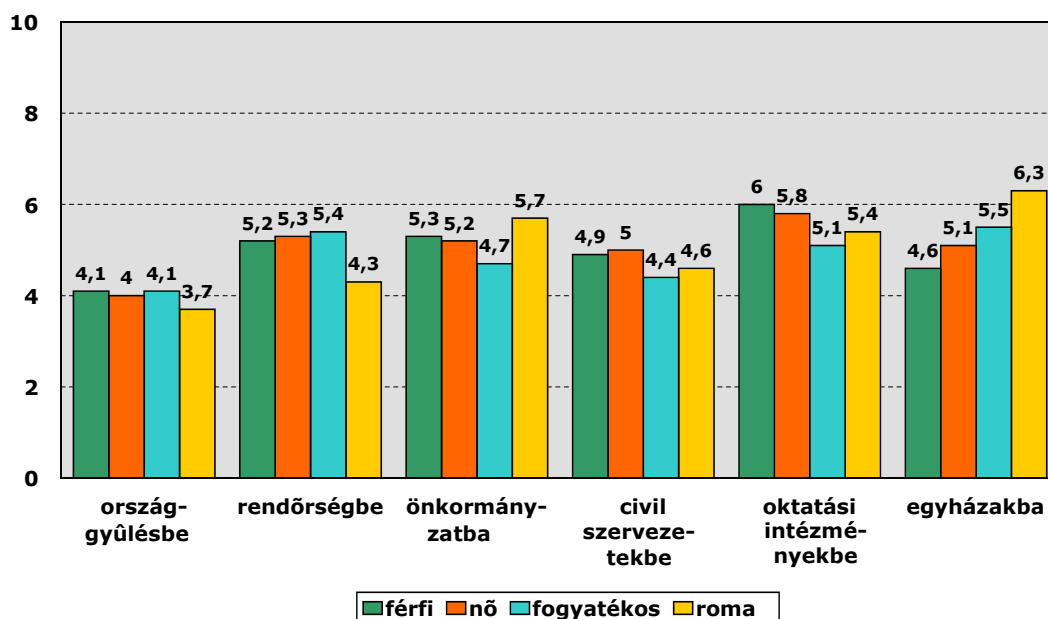
Válaszadóink társadalmi helyzetét, a társadalomba való beágyazottságát jól tükrözi az is, milyen kapcsolatrendszerrel, milyen közvetlen találkozásból, ismertségből eredő tapasztalatokkal rendelkeznek a különböző kisebbségi csoportokkal kapcsolatban. Az előítélet-kutatásból tudjuk, hogy a „másnak” tekintett csoportokra vonatkozó előítéletek nagymértékben függenek attól, hogy ismereteik személyes találkozásból, vagy csupán a többség által konstruált sztereotip megítélésből származnak-e. Kutatásunk nem vállalkozott a csoportközi előítéletek feltárására, így a „más” csoportok tagjaival való érintkezés csupán háttér-információként szolgál bizonyos további kérdések elemzéséhez.

A válaszadók kétharmada számolt be arról, hogy ismer, illetve kapcsolatot tart a sajátjától eltérő vallású em-

berekkel is. Valamivel több mint a minta fele állította, hogy roma, illetve fogyatékos emberek is előfordulnak ismeretségi körében. Ugyanakkor csak 14 százalék említette, hogy közvetlen társaságukban LMBT-emberek is vannak, ami összefügghet az LMBT-emberek társadalmi rejtőzködésével. A válaszolók nemi hovatartozása alapján némi különbséget tapasztaltunk: a nők valamivel több kapcsolattal rendelkeznek a sajátjuktól eltérő vallásúakkal és fogyatékos emberekkel, mint a férfiak. A „más csoportokkal” kapcsolatos vélemények, attitűdök, előítéletek szempontjából nem mellékes, hogy azok mindegyikétől elzárkózik-e az egyén, vagy több ilyen csoport, esetleg mindegyik kisebbségi csoport tagjaival van lehetősége találkozásra, barátkozásra. (Elemzésünkben a „más” csoportok körét azokra szűkítettük, amelyek a kutatásunk fókuszában állnak, így kihagytuk az eltérő vallásúak csoportját.)

A kérdezettek 29 százaléka nem barátkozik, illetve nincs semmilyen kapcsolatban fogyatékos emberekkel, romákkal vagy a többségtől eltérő szexuális irányultságú személlyel, 12 százalékuk közvetlen ismeretségében azonban mindhárom felsorolt társadalmi csoporthoz tartozó személyek is előfordulnak. Ezen a téren nem találtunk jelentős különbségeket férfiak és nők között. Ugyanakkor életkor szerint a 60 év felettiak csaknem fele (36%) egyik kisebbségi csoporthoz tartozó személlyel sem tart fenn kapcsolatot. Iskolai végzettség szerint

6. ábra: Az intézményekbe vetett bizalom átlagértékei (10-fokú skálán, a különböző csoportokban)

úgy láttuk, minél iskolázottabb valaki, annál nagyobb eséllyel van kapcsolata az általunk vizsgált csoport tagjaival. A középfokú végzettségűek kilógnak a sorból. Az érettségi nélküli középfokú végzettségűeknek 28,2 százaléka, az érettségizettek 34 százaléka nem rendelkezik ilyen kapcsolattal. A diplomásoknál ez az arány 25,6 százalék. Településtípus szerint a községben lakók a legkevésbé, míg a budapestiek a leginkább nyitottak a másfajta csoportokkal való kapcsolat létesítésére.

3.1. A társadalmi hátrányok feltételezett okai

Saját helyzetünk megértésében, önértékelésünk, önbi-zalmunk fenntartásában fontos szerepet játszik, hogy a minket körülvevő társas világ strukturális jellemzőit – a különböző társadalmi csoportok és az ezekhez tartozó személyek zökkenőmentes beilleszkedését vagy ellenkezőleg, hátrányos helyzetét, kirekesztődését – milyen feltételekre, milyen okokra vezetjük vissza. Az erre vonatkozó kérdésünk részben társadalmi jellegű, részben pedig személyes magyarázatokat kínált fel válaszlehetőségként. Válaszadóink egy ötfokú gyakorisági skálán fejezhették ki, hogy milyen mértékben (nagyon gyakran, gyakran, néha, nagyon ritkán vagy soha) tartják felelősnek a kérdőív által felkínált szempontokat a hátrányos helyzet kialakulásáért.

Az országos minta résztvevői a válaszlehetőségek mindegyikét jellemző oknak tekintették, azaz álláspontjuk szerint a felsorolt okok gyakran, vagy nagyon gyakran szerepet játszhatnak a hátrány kialakulásában. Leggyakrabban az alkoholizmust, a káros szenvedélyeket, a kisebbségi származást és a gazdasági rendszer hibáit említették, mint hátrányt kiváltó okot, legkevésbé a szerencse és az erkölcsi értékek hiánya tűnt meghatározó jelentőségűnek a minta egésze számára. A nemi hovatartozás nem osztotta meg a válaszadókat, egyedül a kisebbségi származást gondolták a nők inkább hátrányt kiváltó oknak, mint a férfiak.

A roma válaszadók oktatási arányai jellemző eltéréseket mutattak a többségi feltételezésektől. Szerintük a kisebbségi származás, a társadalom előítéletesége, az esélyegyenlőség és a szerencse hiánya a többi vizsgált csoporthoz képest nagyobb mértékben felelős a

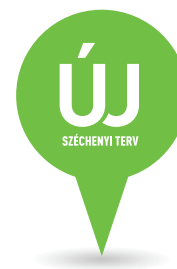
hátrányos helyzetért. Ez a különbség bizonyítja, hogy a romák önképébe mélyen beleivódott a hátrányos helyzet átélése, és hogy a társadalom peremére szorulás magyarázataként a többségi társadalom kirekesztő hozzáállását teszik felelőssé.

Településtípus szerint a kisebbségi származást nagyobb arányban gondolják a hátrányos megkülönböztetés okának a kisvárosokban, illetve a megyeszékhelyeken élők. Minél alacsonyabb valakinek az iskolai végzettsége, annál inkább gondolja úgy, hogy a hátrányos helyzet oka a szerencse hiánya. Előzetes hipotézisünkben azt feltételeztük, hogy a *hátrányos helyzet kialakulásának okai mögött létezik egy látens struktúra*, vagyis azt valószínűsítettük, hogy vannak emberek, akik inkább társadalmi, és vannak, akik inkább személyes okokra vezetnek vissza a hátrányos helyzet létrejöttét. Ennek tesztelésére Varimax¹⁵-faktorelemzést végeztünk, melynek eredményét a következő táblázat mutatja be.

A faktorelemzés igazolta, hogy alapvetően két minta létezik: válaszolóink egy része inkább *társadalmi okokra* vezeti vissza a hátrányos helyzet kialakulását, más részük viszont a belső, *személyes okokat* tartja felelősnek a hátrányokért. (A társadalmi okok közé a következő változók kerültek: hátrányos családi helyzet, kisebbségi származás, társadalmi előítéleteség, az esélyegyenlőség hiánya és a gazdasági rendszer hibái. A személyes okokat feltáró faktorunk a következő állításokat foglalja magába: nem jó képességek, erkölcsi értékek hiánya, alkoholizmus, káros szenvedélyek, egyéni erőfeszítések hiánya.) A két faktor együttesen az elemzésbe bevont 9 változó varianciájának mintegy 52 százalékát magyarázza. Ennek alapján megvizsgáltuk, hogy a minta válaszadóinak mely csoportjai hajlamosabbak társadalmi, illetve személyes okokat tulajdonítani a hátrányos helyzet létrejöttében. Míg sem a válaszoló neme, sem életkora nem gyakorolt szignifikánsan eltérő hatást arra, hogy társadalmi vagy személyes okoknak tulajdonítják-e a hátrányos helyzet létrejöttét, a válaszadók iskolai végzettsége és lakóhelyének típusa szerint azonban már mutatkozott különbség abban, hogy kik feltételeznek inkább társadalmi okokat a hátrányos helyzet kialakulásának hátterében.

Eredményeinkből az derült ki, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők (befejezetlen általános

¹⁵ A faktorkiválasztás során előfordulhat, hogy olyan változók fognak korrelálni egy adott faktorra, amelyeknek semmi közük egymáshoz, és ez lehetetlenné teszi az értelmezést. Ezen a problémán segít a forgatás, vagy más néven rotáció. A Varimax-rotáció olyan statisztikai eljárás, amely a faktormátrix leegyszerűsítését célozza meg. Maximalizálja az egy faktorra eső magas faktorsúlyú változók számát. Nagyon erősen vagy nem korreláló változófaktor párokat keres, ezáltal szétválasztja a faktorokat, miáltal segíti a faktorok értelmezését.

3. táblázat: A hátrányos helyzetbe kerülés lehetséges okai (faktorelemzés)

A hátrányos helyzet oka:	Faktor	
	1	2
nem jók a képességei	,240	,565
erkölcsi értékek hiánya	,250	,661
alkoholizmus, káros szenvedélyek	,274	,540
egyéni erőfeszítések hiánya	,409	,644
kisebbségi származása	,595	,281
hátrányos családi helyzete	,512	,456
a társadalom előítéletessége	,811	,345
esélyegyenlőség hiánya	,795	,297
a gazdasági rendszer hibái	,556	,374

$KMO=0,895$, $BartlettSig=0,001^{16}$

iskola) azok, akik társadalmi és belső okokat is megneveznek a hátrányos helyzet kialakulásában, az általános iskolai végzettséggel rendelkezők is csak kevésbé gondolják azt, hogy maga a társadalom lenne felelős a hátrányokért. A válaszadók lakóhelye szerint egyedül a budapestiek azok, akik inkább társadalmi okokat feltételeznek a jelenség mögött, míg a kisvárosok lakói inkább a belső okokat emelték ki. Azok, akik kényelmesen kijönnek a jövedelmükből, hajlamosabbak magát a személyt felelőssé tenni hátrányos helyzete kialakulásáért, miközben azok, akik nagyon nehezen élnek meg a jövedelmükből, inkább strukturális okokat neveznek meg. A munkaerő-piaci státusz tekintetében is találunk szignifikáns különbséget a válaszadók különböző csoportjai között. Külső okokat leginkább az egyéb inaktívak említették, míg a belső okokat a munkanélküliek és az egyéb inaktívok tették felelőssé legnagyobb arányban.

3.2. A válaszolók értékrendje

A hazai igazságosságkutatások hagyományainak szellemében¹⁷ mi is megvizsgáltuk, hogy válaszolóink az állampolgári jogokkal kapcsolatban melyik felfogással

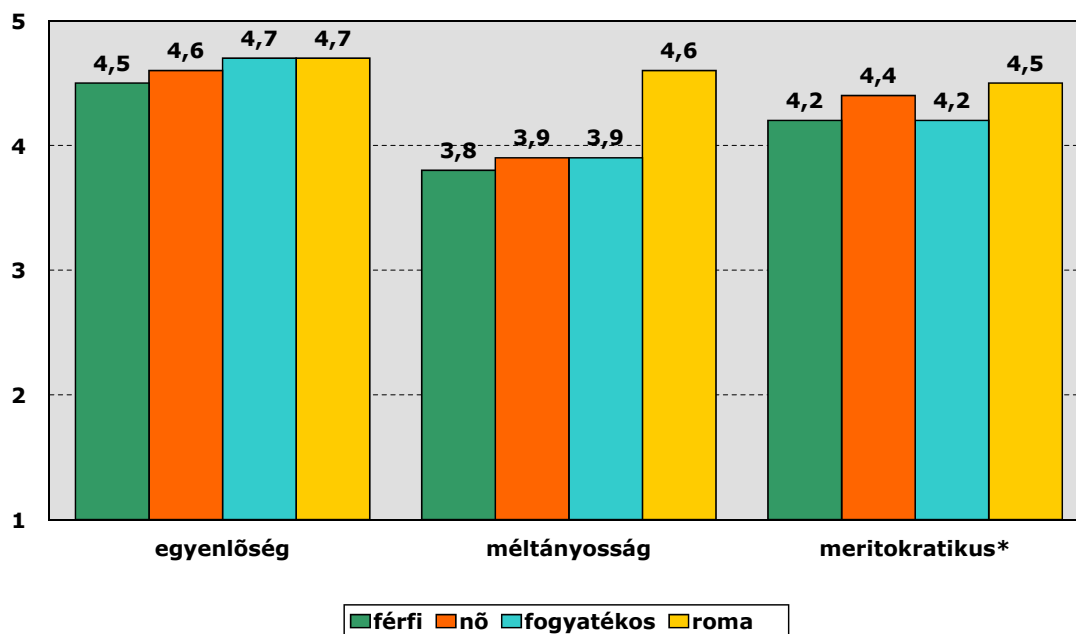
azonosulnak leginkább: szerintük a mindenkire egyaránt vonatkozó egyenlőséget, a kisebbségek fokozott védelmét, vagy a többség érdekét kell-e az államnak elsősorban szem előtt tartania? Ezek a lehetséges válaszok a társadalmi javak igazságos elosztásával kapcsolatos *egyenlőség*-, *méltányosság*-, illetve a *konzervatív-meritokratikus*¹⁸ elvű felfogásokat hivatottak tükrözni. Bár nagy különbséget nem találtunk a redisztributív igazságosság különböző felfogásai között, láthatjuk, hogy válaszadóink az egyenlőségelvet támogatták a legnagyobb mértékben (az ötfokú skálán, ahol az 5-ös jelentette a legteljesebb egyetértést, 4,6-os átlagot érték el). Ezt követte a többség érdekeit szem előtt tartó konzervatív-meritokratikus értékrend elfogadása 4,3-as átlaggal. A kisebbségek pozitív megkülönböztetését kifejező méltányosságelvet viszont csak 3,9-es átlaggal támogatták a mintában résztvevők. Ettől a 2013-ban vizsgált alminták közül egyedül a romák méltányosság alapon adott válasza tért el jelentősen: a 4,6-os átlagérték azt fejezi ki, hogy elvárnák az államtól a kisebbségek védelmének fokozott szem előtt tartását.

A társadalmi igazságosság kérdésének további vizsgálata céljából a kérdőívben különböző állításokat fogalmaztunk meg, amelyekkel kapcsolatban egy ötfokú

¹⁶ A Kaiser–Meyer–Olkin (KMO)-kritérium az egyik legfontosabb mérőszám annak megítélésében, hogy a változók mennyire alkalmasak a faktorelemzésre. A KMO-statisztika 0,5 alatti értékénél a faktor modell elfogadhatatlan. A Bartlett-teszt azt vizsgálja, hogy a változók az alapsokaságban korrelálatlanok-e, azaz azt teszteli, hogy a korrelációs mátrixnak a főátlón kívüli elemei csak véletlenül térnek-e el a nullától.

¹⁷ Örkény 1997

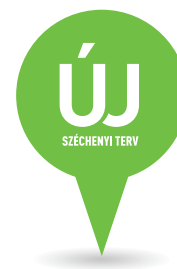
¹⁸ Az egyenlőség elve azt az elosztást tekinti igazságosnak, amikor mindenki azonos arányban részesül a társadalom által megtermelt javakból. A méltányosság elve szerint a társadalom által megtermelt javak újraelosztásban fokozott figyelemben kell részesíteni azokat, akik maguk nem képesek részt venni e javak létrehozásában. A konzervatív/meritokratikus felfogás pedig a teljesítményelvet tekinti az igazságos redisztribúció alapjául, azaz azt jutalmazza, aki nagyobb arányban veszi ki részét a javak megtermelésében.

7. ábra: Társadalmi igazságosság-felfogások
(1–5 közötti skálaértékek)

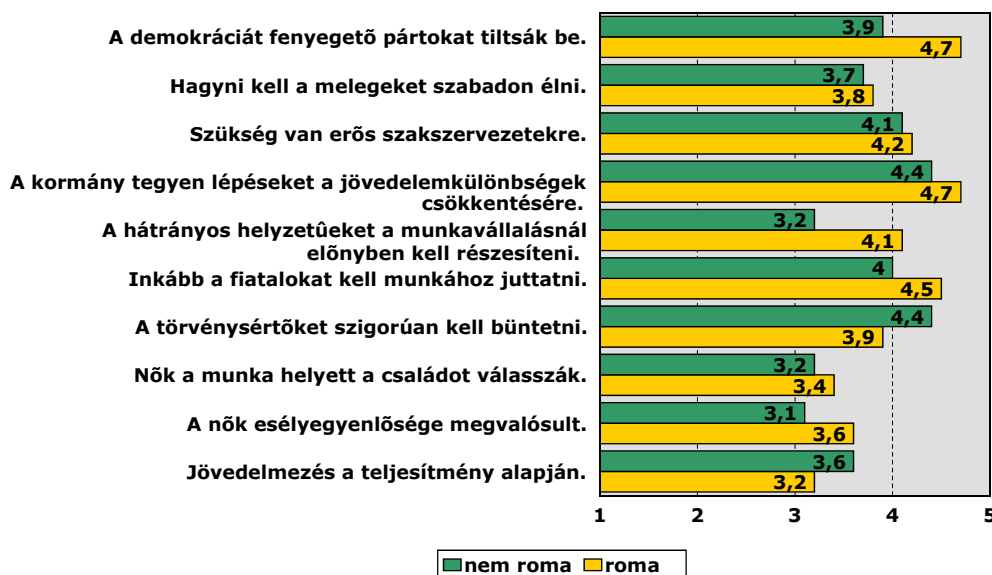
skála segítségével a válaszolók kifejezésre juttathatták, milyen mértékben azonosulnak azokkal a különböző elképzelésekkel, elvekkkel vagy gyakorlatokkal, amelyek a helyes társadalmi viselkedést hivatottak szabályozni. A legerősebb általános egyetértés két állítással kapcsolatban fejeződött ki a válaszadók között: egyrészt az államtól elvárják, hogy avatkozzon be a jövedelemelosztásba, tegyen lépéseket a nagy különbségek csökkentése érdekében, másrészt pedig, hogy az állam szigorúbban büntesse a törvénysértéseket. Ugyancsak erősen pártolnák, ha a fiatalabbak több lehetőséget kaphatnának a foglalkoztatásban, akár az idősek rovására is, ami arra utal, hogy magas az általános elvárás az állami befolyásra a munkaerő-piaci folyamatok terén is. Szintén viszonylag erős támogatást kapott a demokráciát fenyegető pártok betiltására vonatkozó állítás is. A közrendet és a biztonságot veszélyeztető jelenségekre a többség tehát tekintélyelvű választ adott.

Úgy tűnik tehát, hogy válaszadóink többsége az állam szerepét kiemelkedőnek tekinti az igazságosság érvényesülésében. Ezeknek az elvárásoknak némiképp ellentmond az a szintén viszonylag erős támogatást kapott állítás, hogy a munkavállalóknak erős szakszervezetre van szükségük. A nők társadalmi szerepével kapcsolatos, konzervatív álláspontot kifejező állítások-

kal a válaszolók csak kevéssé tudtak azonosulni, az ide vonatkozó kijelentésekkel csak közepes mértékben, és a 10 állítás közül a legkevésbé értenek egyet. Talán nem véletlen, hogy mindkét esetben a férfiak valamivel nagyobb mértékben támogatják ezeket a megállapításokat, mint a nők, bár a különbség nem tűnik számottevőnek. Markáns különbség a többségi egyetértési mértékhez képest csak a roma csoportban volt felfedezhető 2013-ban. Sokkal kevésbé pártolnák azt a követelményt, amelyben a minta egésze láthatóan konszenzusra jutott, tehát a törvénysértések szigorú megbüntetését (nem romák: 4,4; romák: 3,9). Ebben véleményünk szerint egyrészt az a vélelmük fejeződik ki, hogy az igazságszolgáltatás elfogult velük szemben, másrészt valószínűleg a romákkal kapcsolatos sztereotípiákra és előítéletekre, a „cigánybűnözésre” adott reakciót látják az államtól elvárt szigorú büntetéspolitikában. Ez utóbbit támasztja alá, hogy azt az állítást, miszerint a demokráciát fenyegető politikai pártokat be kell tiltani, a roma válaszadók a többséghez képest jóval nagyobb mértékben támogatnák. Ebben a csoportban az egész minta leginkább elfogadott állítása, miszerint az államnak szerepet kellene vállalnia a jövedelemkülönbségek csökkentésében, még fokozottabb egyetértéssel találkozott (nem romák: 4,4; romák: 4,7).

8. ábra: Igazságosságot érintő kérdések elfogadottsága (roma és nem roma válaszadók)

2010-ben az igazságosságot érintő kérdésekkel kapcsolatos faktorelemzésünk szerint három fő nézettypus vált elkülöníthetővé, amelyeket *konzervatív-meritokratikus*, *emberjogi megközelítésű (méltányosságelvén alapuló) és redisztribúciópárti (egyenlőségelvű) nézetek*ként azonosítottunk. Amikor megvizsgáltuk, a minta különböző metszeteiben vannak-e különbségek a válaszadók egyes csoportjai között, azt találtuk, hogy az emberjogi megközelítéssel jellemezhető válaszadók látták leggyakrabban a hátrányos helyzet kialakulását társadalmi okokkal magyarázhatónak, míg ez legkevésbé a konzervatív-meritokratikus értékrendűeket jellemezte. A redisztribúciópártiak nézetei ebben a tekintetben sokkal inkább az emberjogi megközelítésű, mint a konzervatív-meritokratikus nézetekhez hasonlítanak. Ugyanakkor a redisztribúciópárti válaszolóink esetében mindkét oktulajdonítás jelen van (egyaránt látnak a hátrány kialakulásáért felelős társadalmi és személyes okokat). Mindez következhet abból, hogy ezt a felfogást ugyan nagyrészt a rosszabb anyagi helyzetben élő, alacsonyabb iskolázottságú válaszolók képviselik, a „baloldali”, a szociális szempontokat szem előtt tartó véleke-

dés a magasabb státuszúak egy részét is jellemzi. Ez a fajta faktorelemzés 2013-ban nem működött: a vizsgált kérdések megítélése homogenizálódott, a válaszadók egymásnak ellentmondó nézetek mellett egyformán állást foglaltak.

3.3. Az előnyben részesítés¹⁹ megítélése

Eredményeink azt mutatják, hogy a reprezentatív kutatás résztvevői – köztük a védett tulajdonságú csoportok tagjainak többsége is – nagy jelentőséget tulajdonítanak az állami beavatkozásnak a munka világában és a magánélet különböző területein a leginkább kívánatosnak tűnő intézkedés, az egyenlőség biztosítása érdekében. Egy további kérdéssorunk azt vizsgálta, hogyan viszonyulnak válaszadóink azokhoz a megerősítő intézkedésekhez, amelyekkel az állam a kutatás fókuszában álló csoportok esélyegyenlőségét kívánja szolgálni. Mind a 2010-es, mind a megismételt 2013-as reprezentatív kutatás azt mutatta, hogy a megerősítő intézkedések közül a minta minden halmaza a *fogyatékosok számára akadálymentesen hozzáférhető szolgáltatá-*

* meritokratikus: olyan képzett társadalom, amelyben az egyén társadalmi pozíciója a teljesítménytől függ

¹⁹ Az Ebktv. 11. §-a egyszerre jelentett terminológiai és tartalmi változást. A terminológiai változás a pozitív diszkrimináció kifejezés felváltása az előnyben részesítéssel. A köznyelvben és a szakirodalomban egyaránt pozitív diszkriminációnak szokták hívni az Alkotmány 70. §-ának megfelelő, a jogegyenlőség megvalósulását célzó intézkedéseket. Forrás: soctanszek.unideb.hu/tart/palyazat/Innotars/Dokumentumok_files/A%2520diszkriminacio%2520tilalma%2520a%2520munkaeropiacon.doc, 13. oldal (letöltve: 2013. április 8.)

sok biztosításának követelését támogatta a legnagyobb mértékben, mintegy 86 százalékos arányban. Az előnyben részesítés egyéb fajtái már jobban megosztották a válaszadókat, általában a minta fele vagy azt kevéssel meghaladó aránya vélte szükségesnek az ilyen típusú állami beavatkozások különböző eszközeit. Az azonos nemű párok örökbefogadása jóval kisebb elfogadást jelez. Mind az előző, mind a mostani felvétel idején a válaszadók mintegy negyede támogatná csak ezt a lehetőséget. Az eltelt időszakban némiképp emelkedett az elfogadók aránya a roma tanulók elkülönített oktatásának tilalmával kapcsolatban (2010: férfiak 50%, nők 54%; 2013: férfiak 53%, nők 58%).

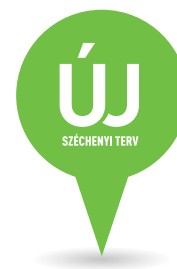
Ha az egyes intézkedések kapcsán közvetlenül érintett csoportok szemszögéből nézzük a megerősítő intézkedések fogadtatását, láthatjuk, hogy az érintettség az elfogadás magasabb fokával jár együtt. A megváltozott munkaképességű személyek alkalmazásának kötelezettségével, illetve a tanulásban akadályozott gyerekek integrált oktatásának biztosításával a magukat fogyatékosnak megjelölők nagyjából kétharmada értett egyet 2013-ban, szemben a teljes minta 52–55 százalékos arányával. A képviselői helyeken a férfiak 54 százalékhoz képest a nők 63 százaléka támogatná a női kvóta kötelezővé tételét. A minta roma válaszadói kimagasló arányban támogatják a roma diplomások alkalmazását a közigazgatásban (84 százalékban, szemben a nem roma válaszadók 55 százalékos arányával), és a roma tanulók elkülönített oktatásának büntetését (72 százalék, szemben a nem romák 53 százalékos arányával). További sajátossága az előnyben részesítésre vonatkozó kérdéssorra adott válaszoknak az, hogy a női válaszadók minden esetben inkább támogatják ezeket, mint a férfiak. A roma válaszadók is általában nagyobb mértékben hívei a megerősítő intézkedésnek, mint a többség – egyetlen esetet leszámítva: a képviselői helyeken kötelezővé teendő női kvóta éppen a roma válaszadók szerint a legkevésbé elfogadható, csupán 42 százalékos támogatást kapott, szemben a nem roma válaszadók 61 százalékos arányával.

Megnéztük, hogyan oszlanak meg válaszolóink aszerint, hogy milyen mértékben tartják indokoltnak a különböző hátránnyal küzdők előnyben részesítését, azaz a felkínált lehetőségek közül hány ilyesfajta intézkedést tudnak elfogadni. Azt találtuk, hogy a kérdezetteknek mindössze 4,3 százaléka zárkózik el teljesen az előnyben részesítéstől, azaz egyetlen esetben sem tartja indokoltnak a megerősítő intézkedés alkalmazását. Valamivel többen, a válaszadók 9,7 százaléka viszont minden említett esetben egyetért az esélyegyenlőséget célzó intézke-

dés alkalmazásával. Érdekes azonban megjegyezni, hogy magas volt azok aránya, akik a nem tudom kategóriát választották a válaszadáskor. Mindössze csak a minta tagjainak 66,2 százalékáról mondható (662 fő), hogy nem választotta egyik esetben sem a nem tudom kategóriát. Az előnyben részesítéshez való hozzáállás alapján indikátort képeztünk. Azokat, akik legalább öt kérdés esetében helyénvalónak tartják az előnyben részesítés alkalmazását, *aktívan elfogadóknak*, azokat, akik legfeljebb két esetben tartják ezt az eszközt elfogadhatónak, *elutasítóknak*, míg azokat, akik 3 vagy 4 esetben tartják indokoltnak az előnyben részesítés alkalmazását, *semlegeseknek* tekintjük. Úgy találtuk, hogy a válaszadók közel 33,6 százaléka elfogadó az előnyben részesítés eszközeinek alkalmazásával kapcsolatban, egyharmaduk semleges nézőpontra volt, egynegyedük viszont elutasítónak tekinthető az ilyen intézkedésekkel szemben.

A válaszadók szociodemográfiai csoportjai alapján elemezve az előnyben részesítéshez való hozzáállást úgy találtuk, hogy a legfiatalabb korcsoport, valamint a 25–29 évesek és a 30–39 évesek voltak a legkevésbé elutasítók, és a 60 év fölötti korcsoport a leginkább elutasító. A 40–49 éveseket leginkább a semlegesség jellemezte. A település típusa szerint értékelve a különbségeket, azt láthatjuk, hogy leginkább elfogadók a budapestiek; a legkevésbé elfogadók pedig a megyeszékhelyen élők. A nem és az iskolai végzettség szerint nem találtunk szignifikáns különbséget az előnyben részesítés alkalmazását illetően.

Az is kiderült, hogy akik társadalmi okokat feltételeznek a hátrányos helyzet kialakulásának a háttérben, nagyobb valószínűséggel értenek egyet az előnyben részesítés eszközeinek alkalmazásával. Ahogy az már több összefüggésben kiderült, azok a válaszadók, akik maguk is nagyobb valószínűséggel vannak kitéve a különböző hátrányoknak (nők, alacsony iskolai végzettségűek, rosszabb anyagi viszonyok között élők), inkább mutatják a szociális érzékenység jeleit, mint a társadalmi pozíciójuk alapján jobb helyzetű társaik. Ezek azok a válaszolóink, akik mindennapi életükben is nagyobb valószínűséggel találkoznak, tartanak fenn kapcsolatot a hátrányos helyzetűek különböző csoportjaival. Így azt az összefüggést is megvizsgáltuk, hogyan befolyásolják a személyes ismeretségek a válaszolók véleményét az előnyben részesítéssel kapcsolatban. Kiderült, hogy akiknek van kapcsolata hátrányos helyzetű emberekkel, azok elfogadóbbak az előnyben részesítéssel szemben, sőt, minél többféle hátrányos helyzetű emberrel van valakinek kapcsolata, annál inkább támogatja a megerősítő intézkedések különféle eszközeit.

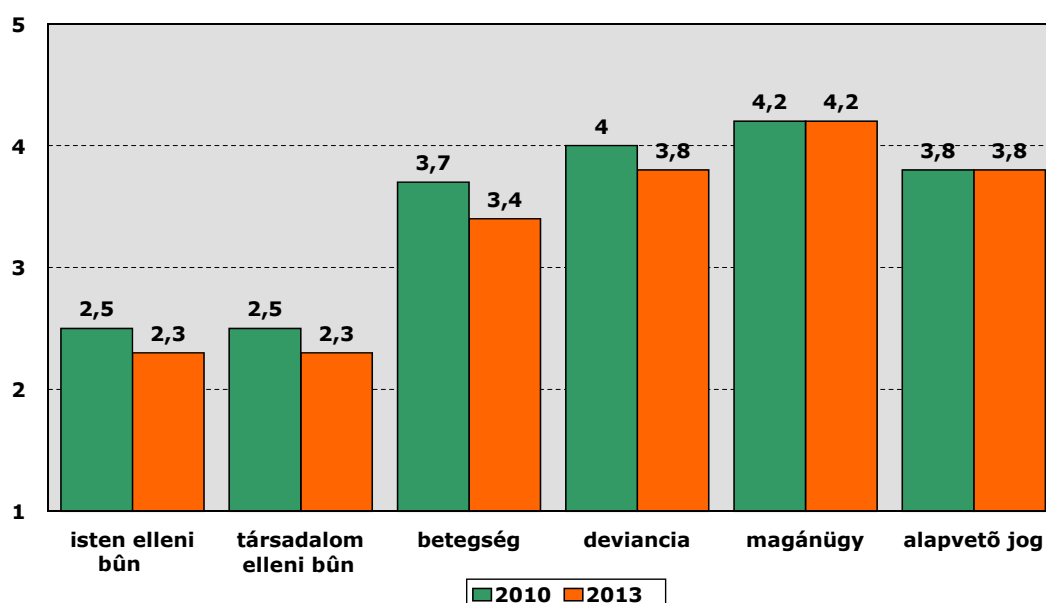
3.4. A homoszexualitással kapcsolatos vélekedések

Kutatásunk egyik fő kérdése az LMBT-emberek társadalmi elfogadottságára vonatkozik. Az adatfelvételek során rákérdeztünk az LMBT-emberekre (illetve az LMBT-emberek egyes alcsoportjaira) vonatkozatható attitűdökre és véleményekre. A homoszexualitás különféle társadalmi-történelmi kategorizációjával kapcsolatban a válaszadók számára hat választási lehetőséget kínáltunk fel, melyek közül néhány erős összefüggést mutatott egymással. A Spearman-féle korrelációs számítás alapján kimutathatóvá vált, hogy az egyetértés a *homoszexualitás társadalom elleni bűn* állítással az egyetértés a *homoszexualitás isten elleni bűn* állítással jár együtt a legszorosabban, miközben negatív a kapcsolat ezen állítások és a *homoszexualitás az egyén magánügye*, valamint az *azonos nemű partner választása alapvető emberi jog* állítások között. Ugyanakkor a homoszexualitást magánügyként értelmezők jellemzően elfogadják azt a megközelítést is, hogy az *azonos nemű partner választása alapvető emberi jog*. Azok, akik a homoszexualitást betegségként értelmezik, szintén jellemző módon egyetértenek azzal, hogy a *homoszexualitás a társadalmi normáktól, szabályoktól eltérő viselkedés*, valamint némileg azzal is, hogy a *homoszexualitás társadalom elleni bűn*, illetve *isten elleni bűn*. Mindkét adatfelvétel során a kérdezettek leginkább az-

zal az állítással értettek egyet, hogy a homoszexualitás az egyén magánügye (4,2-es átlagértékkel mindkét alkalommal). 2010-ben második helyre került az a nézet, hogy a homoszexualitás a társadalmi normáktól, szabályoktól eltérő viselkedés (4,0), majd a harmadik helyen a homoszexualitás betegségként és az azonos nemű partner választását alapvető jogként való kezelése egyforma egyetértési szinteket mutatott (3,7). Végül a válaszadók által legkevésbé osztott nézetek a homoszexualitás bűnként való megközelítései voltak (2,5). 2013-ban a bűnként való megközelítések a korábbinál is alacsonyabb szintű elfogadottságot mutattak (2,3), s csökkent a betegségként való értelmezések aránya is (3,4). Ugyanakkor 2013-ra némileg elterjedtebbé vált az a nézet, hogy az azonos nemű partner választása alapvető jog (3,8): ez szerepelt ugyanis a magánügyként való megközelítés után a második helyen a homoszexualitást a társadalmi normáktól, szabályoktól eltérő viselkedésként értelmező nézettel együtt.

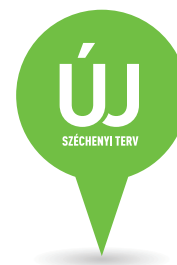
2010-ben a vizsgált minta 35 százalékát, 2013-ban 29 százalékát jellemezte erős elutasítás a homoszexualitás megítélésében: ők teljes mértékben egyetértettek a homoszexualitás isten elleni, vagy a társadalom elleni bűn állítások egyikével. Ugyanakkor „az azonos nemű partner választása alapvető jog” kijelentéssel teljes mértékben egyetértőket tekintettük elfogadónak: ők 2010-ben a minta 44 százalékát, míg 2013-ban a minta 39 százalékát alkották.

9. ábra: A homoszexualitás társadalmi kategorizációjának változásai 2010 és 2013 között

Egyik adatfelvétel során sem találtunk lényeges összefüggést a homoszexualitáshoz való viszony és a válaszadók neme között. Ezzel szemben a válaszadók lakhelye, iskolai végzettsége, valamint életkora szignifikánsan befolyásolta a vélekedéseket. A legfiatalabb korcsoporthoz tartozóak voltak a leginkább elfogadóak, és a legidősebbek a leginkább elutasítóak a homoszexualitás megítélésében. A magasabb iskolai végzettségűek és a megyeszékhelyen élők szintén a leginkább elfogadó válaszadók közé tartoznak. Iskolai végzettség tekintetében az is elmondható a 2013-as adatfelvétel alapján, hogy a homoszexualitás betegség vagy deviancia megközelítésével annál kevésbé értenek egyet a válaszadók, minél magasabb az iskolai végzettségük, míg a többi kategóriát tekintve nem találtunk szignifikáns különbséget iskolázottság szerint.

A „hagyni kell, hogy a melegék és a leszbikusok szabadon éljék az életüket úgy, ahogy akarják” kijelentéssel egyetértőket is hasonló tendenciák jellemezték: különösen a fiatalabb korosztályhoz tartozók és a nagyobb településen élők értettek egyet. E kijelentéssel 2010-ben az LMBT-almintán belül töretlen egyetértés mutatkozott (átlag: 4,5; medián: 5 – ötfokú egyetértési skálán, ahol az egyes érték teljes egyet nem értést, az ötös pedig teljes egyetértést jelentett). Az országos minta e kérdésre adott válaszai 2010-ben ennél mérsékeltebb egyetértést, ám közel sem teljes elutasítást tükröztek 3,4-es átlag- és 3-as mediánértékekkel, míg 2013-ban 3,7-es átlag- és 4-es mediánértékre emelkedett ez az arány. Az azonos nemű párok közös örökbefogadásának lehetőségével 2010-ben a minta 30 százaléka értett egyet (a nők 31 százaléka, a férfiak 29 százaléka), míg 2013-ban ugyanez az arány 25 százalékos lett (a nők esetében 27 százalék, a férfiaknál 23 százalék). A válaszadók lakhelye és életkora szignifikánsan befolyásolta a vélekedéseket e kérdések esetében is: leginkább a városokban élők és a legfiatalabb korosztály (18–24 évesek) volt nyitott.

4. A diszkrimináció észlelése a társadalomban

Miután áttekintettük az emberek igazságos világról alkotott elképzeléseivel kapcsolatos válaszokat, tehát a javak igazságos, méltányos, vagy érdem szerinti elosztásáról, a hátrányos megkülönböztetés okairól, a többségtől eltérőnek tekintett embercsoportok megerősítő támogatásáról vallott felfogásokat az országos minta és annak különböző jól kategorizálható halmazai alapján, rátérhetünk a kutatás egyik központi témájára, a diszkrimináció kérdésére. Ebben a részben a *diszkriminációt, mint válaszadóink által felismert és azonosított társadalmi jelenséget* tárgyaljuk. Ennek egyik lehetséges módszere, hogy megvizsgáljuk, milyen arányban észleltek a megkérdezettek diszkriminációs eseteket a környezetükben. Az Eurobarometer vizsgálatokban e célra használt standard változó azt méri, hogy a válaszadó a kérdést megelőző 12 hónapban tanúja volt-e annak, hogy valakit diszkrimináció ért, és ha igen, milyen okból. Mi is ugyanezt a kérdést alkalmaztuk kutatásunkban.

Mindkét országos reprezentatív vizsgálat adatai azt mutatják, hogy Magyarországon a romák elleni diszkriminációt észlelik leggyakrabban az emberek. A népesség közel egyötöde jelezte, hogy az elmúlt 12 hónapban tanúja volt a romák elleni diszkriminációnak. A második legtöbbször említett diszkriminációhoz vezető tényező az életkor. A népesség több mint egytizede (2010-ben 11 százaléka, 2013-ban 14 százaléka) tanúja volt az életkorhoz köthető diszkriminációs eseménynek. A harmadik leggyakrabban észlelt diszkriminációs ok az emberek fogyatékosága volt. A fogyatékosággal kapcsolatos hátrányos megkülönböztetést a népesség

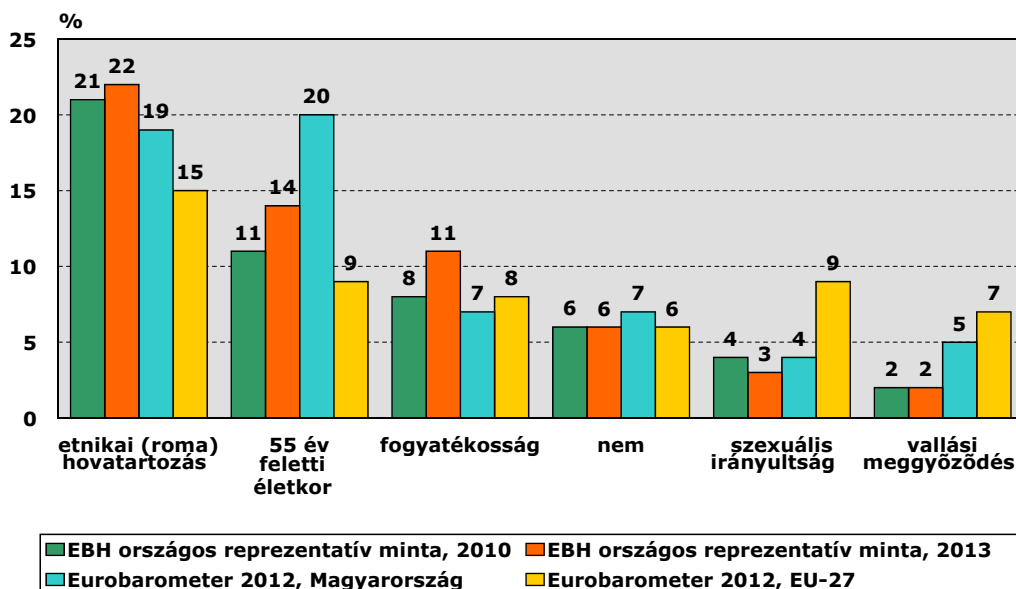
2010-ben 8 százalékos arányban említette – ezen a téren némi emelkedés mutatkozott a két adatfelvétel között, 2013-ban a válaszolók 11%-a jelezte, hogy tanúja volt ilyen típusú megkülönböztetésnek.

A jelen kutatás adatait összehasonlítottuk a 2012-es Eurobarometer vizsgálatának adataival (European Commission, 2012) is. A Eurobarometer Magyarországra vonatkozó adatait összevetve a jelen kutatás adataival, azt tapasztaljuk, hogy 2010 és 2013 között majd minden diszkriminációs ok esetén nőtt a diszkrimináció észlelése Magyarországon. Különösen látványos növekedést jeleznek az adatok az etnikai hovatartozás, vagyis a roma származás alapján.

Fontos leszögezni azt is, hogy szinte minden dimenzió mentén magasabb a diszkrimináció észlelése az EU-27-ekhez viszonyítva 2013-ban Magyarországon. Igaz ez az etnikai hovatartozás, az életkor, a fogyatékoság és a nemek szerinti diszkriminációra is. Másfelől, a szexuális irányultság és a vallási alapon történő diszkrimináció észlelése elmarad az európai átlagértékektől.

A teljes minta különböző részhalmozainak szemszögből elemezve a válaszokat ismét azt találtuk, hogy a megkülönböztető bánásmódot gyakrabban ismerik fel és érzékenyebben reagálnak rá azok, akik maguk is az érintett csoporthoz tartoznak. Így a roma válaszadók közel háromszor annyian voltak tanúi romákat érő megkülönböztetésnek, mint a nem romák (22% versus 60%), a fogyatékos emberek diszkriminációját pedig a mintában magukat e csoporthoz sorolók több mint kétszeres arányban említették (11% versus 24%).

10. ábra: Az EBH és az Eurobarometer kutatási eredményeinek összehasonlítása a diszkrimináció észleléséről

A fogyatékosok voltak azok is – nyilván összefüggésben ennek a csoportnak a minta egészéhez képest magasabb életkori átlagával –, akik az életkori diszkriminációt is valamivel gyakrabban említették, mint a többiek. A férfiak és a nők között viszont nem találtunk szignifikáns különbséget a különböző diszkriminációs esetek észlelésében, és ebből a szempontból a női nemhez tartozás alapján történő megkülönböztetés sem kivétel: e tekintetben csak elenyésző különbség adódott a nők és férfiak válaszai között (8% versus 10%).

4.1. A diszkrimináció elterjedtségének mértéke

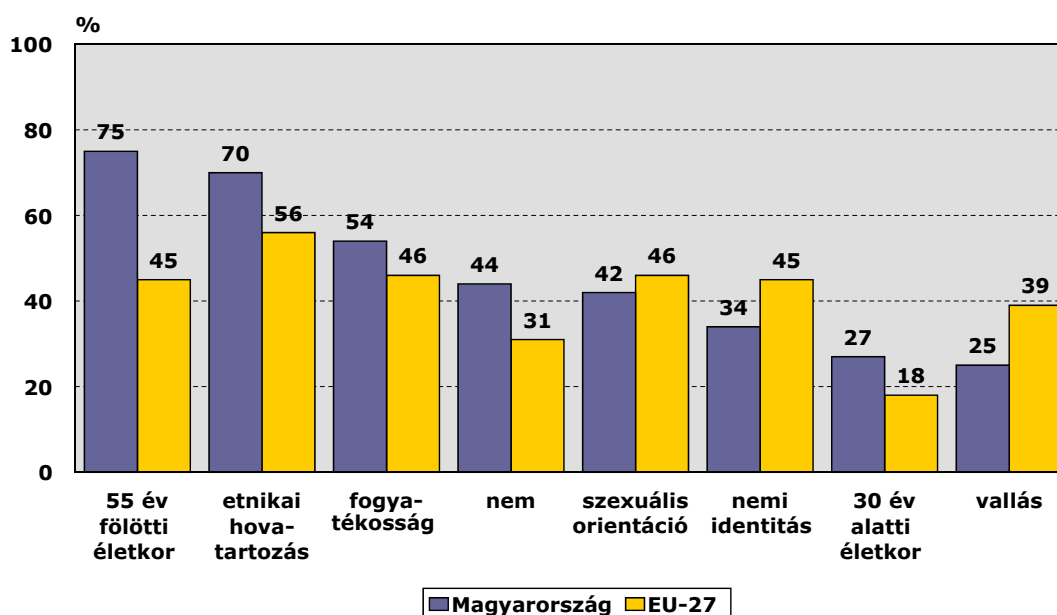
A válaszolóktól a vizsgálatot megelőző évben konkrétan észlelt diszkrimináció példáin túl azt is megkérdeztük, általában milyen mértékűnek tartják az emberek a különböző védett csoportokkal kapcsolatos diszkriminációt. A 2010-es és 2013-as eredmények nem mutatnak lényeges különbséget: nem változott a nagymértékben, illetve eléggé elterjedtnek vélt tényezők sorrendje, és a változók értékeiben is csak kevés különbséget találtunk.

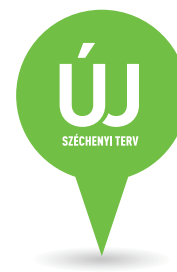
A 2012-es Eurobarometer-eredmények azt mutatják, hogy Magyarországon a lakosság háromnegyede gondolja elterjedtnek az 55 év fölöttiek társadalmi megkülönböztetését, míg 70 százalék úgy érzi, hogy az etnikai hovatartozás szerinti diszkrimináció igen elterjedt, 54 százalék

pedig a fogyatékosokkal kapcsolatban gondolja ugyanezt. Az alábbi ábrán összefoglaltuk a 2012-es Eurobarometer-vizsgálat eredményeit.

Ezeketől az eredményektől némileg eltérően, felmérésünk mindkét évében legtöbbször a roma származás miatti diszkriminációt tekintik nagymértékben elterjedtnek Magyarországon: a népesség egyharmada találja nagymértékűnek ezt a problémát, ha pedig összevonnuk a nagymértékben elterjedt és az eléggé elterjed kategóriákat, akkor a válaszadók négyötöde gondolja úgy, hogy a roma származás miatti diszkrimináció gyakori jelenség ma Magyarországon. Az adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a népesség túlnyomó többsége tisztában van a probléma létezésével. Az életkor a második leggyakoribbnak gondolt diszkriminációhoz vezető tulajdonság felmérésünk eredményei szerint. Mintánkban az életkor alapú megkülönböztetés jelentősége nagy, de becsült elterjedtsége jóval kisebb, mint a roma származás szerinti diszkriminációé. A lakosság egyötöde nagyon elterjedtnek értékelte, kétötöde eléggé gyakorinak vélte az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetést. A harmadik legelterjedtebbnek tekintett diszkriminációhoz vezető tényező a fogyatékosok. A lakosság fele véli, hogy gyakran, egytizedük szerint nagyon gyakran fordul elő hátrányos megkülönböztetés a fogyatékosok alapján. Végül a negyedik legtöbbször előforduló ok, amiért a lakosság szerint diszkrimináció történik az országban, a női nemhez tartozás: a megkérdezettek

11. ábra: Észlelt diszkrimináció (Eurobarometer, 2012)

45 százaléka vélte úgy, hogy elterjedt a nőkkal szembeni diszkrimináció.

2013-as mintánkban a szexuális irányultság alapján előforduló hátrányos megkülönböztetést kevésbé elterjedtnek (27%) vélték válaszadóink. Hasonló arányban feltételezték a nemi identitás (22%) alapján a diszkrimináció előfordulását, míg legkevésbé elterjedtnek a vallási és hitbéli meggyőződés (10%), valamint a férfi nemhez tartozás (9%) alapú megkülönböztetést tartották a megkérdezettek.

Összehasonlítva saját kutatásunk adatait az Eurobarometer Magyarországra és az EU-27-re vonatkozó adataival azt látjuk, hogy leszámítva az etnikai hovatartozást és roma származást, felmérésünk 2013-ban általában alacsonyabb diszkriminációs elterjedtségről tanúskodik a 2012-es Eurobarometer-vizsgálat Magyarországra vonatkozó adatainál. Leszámítva a romákkal szembeni diszkrimináció szignifikánsan magasabbnak érzékelt elterjedtségét (valamint az életkor alapú megkülönböztetés adatait, mely dimenziót az Eurobarometer-felmérésben 55 év fölötti és 30 év alatti kategóriákra vizsgálták), az EBH-kutatás az EU-27 átlagértékeihez közelít jobban. Fontos megjegyezni, hogy a szexuális orientáció, a nemi identitás és a vallás alapú diszkrimináció tekintetében az EU-átlaghoz képest alacsonyabb szintet mutatnak a hazai adatok.

Faktorelemzést²⁰ végeztünk annak eldöntésére, hogy létezik-e látens változó a diszkrimináció észlelése mögött. A három faktor a 10 változós tér varianciájának mintegy 70 százalékát magyarázza. Az első faktoron azok találhatóak, akik különböző látható tulajdonságok (roma vagy más kisebbségi hovatartozás, életkor és fogyatékoság), valamint a vallási meggyőződés miatti megkülönböztetést találják elterjedtnek. A második faktoron azok találhatóak, akik szerint a nemek szerinti diszkrimináció a fajsúlyos hazánkban. A harmadik faktoron találhatóak úgy látják, hogy különböző „láthatatlan tulajdonságokkal” – a szexuális irányultsággal, a nemi identitással – kapcsolatos megkülönböztetések terjedtek el hazánkban. Mindhárom faktor esetében az ide tartozó tulajdonságokat leginkább az alacsony iskolai végzettségűek és a legnehezebb anyagi körülmények között élők nevezték meg, míg a nemek szerinti és a

láthatatlan tulajdonságok szerinti faktorokhoz tartozó tulajdonságokat legkevésbé a diplomások és a legjobb anyagi körülmények között élők észlelték. A látható tulajdonságok és a vallás, valamint a nemek szerinti megkülönböztetést leginkább a fogyatékosok és a községekben élők érzékelték, legkevésbé pedig a megyeszékhelyeken és a fővárosban lakók tartották jellemzőnek. A nemek szerinti megkülönböztetést leginkább a 60 év fölöttiek, legkevésbé a 25–29 évesek észlelték.

Átlagosan válaszadóink 40 százaléka egyetértett azzal, hogy az elmúlt öt évben a roma származás miatti diszkrimináció elterjedtebbé vált Magyarországon. A válaszadók harmada (34%) jelezte, hogy az életkor szerinti megkülönböztetés erősödött az elmúlt öt évben. A legjellemzőbb vélemény azonban az volt, hogy legtöbb szempontból stagnált a közelmúltban a diszkrimináció mértéke. Ez a vélemény kristályosodott ki a fogyatékosokkal, a nőekkel, a szexuális irányultsággal, a vallási meggyőződéssel, valamint a férfiakkal kapcsolatban. Ezzel szemben a megkérdezettek átlagosan egytized és egyötöd közötti arányban javulást jeleztek. A megkérdezettek a diszkrimináció csökkenését a vallási, a férfi nemhez tartozás, valamint a szexuális irányultság tekintetében tapasztalták. A romák és a fogyatékosok a vallással kapcsolatos diszkriminációt a többséghez képest kevésbé tartották jellemzőnek az utóbbi években. Eltérően a teljes minta ide vonatkozó adataitól, a roma csoport a romákkal szemben gyakorolt diszkriminációt sokkal inkább elterjedtnek látta (51%).

A kutatás során megkértük a válaszadókat, mondjanak véleményt arról, hogy adott élethelyzetek során a fogyatékosokkal élők, az LMBT-emberek vagy a romák vannak-e a leghátrányosabb helyzetben a diszkrimináció szempontjából. A válaszadók jelentős részben, egynegyed és kétötöd közötti arányban nem vállalkoztak arra, hogy erre a kérdésre feleljenek. A következőkben összehasonlítjuk, hogy az országos mintában megkérdezettek hogyan látják a fogyatékosokkal élő, az LMBT- és a roma emberek hátrányait a diszkrimináció szempontjából.

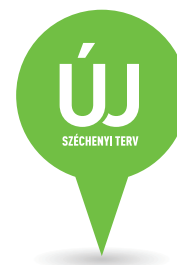
Először is fontos leszögezni, hogy az országos mintában – egyetlen kérdést kivéve – mindig a roma csoportot látták az emberek a leginkább veszélyeztetettnek. Ez alól kivételt csak a közlekedés kérdése jelentette, amikor a

²⁰ A faktorelemzés statisztikai eljárás, amely több változó viselkedését írja le mesterségesen képzett változók segítségével, ezáltal csökkenti a vizsgált dimenziók számát.

fogyatékosokat a romáknál nagyobb arányban jelölték meg. A többség véleménye szerint a romákat a munkahelyi felvételnél, az elbocsátásnál, a rendőrségnél, a munkaköri besorolásnál és az iskolában éri legnagyobb valószínűséggel diszkrimináció a többi csoporthoz képest. A minta roma válaszadói a diszkriminációt ugyan ezeken a területeken fokozottabb mértékben látják elterjedtnek saját csoportjuk esetében, különös tekintettel a munkahelyi felvételre (nem roma: 51%; roma: 67%), az elbocsátásra (nem roma: 54%; roma: 62%), a hivatali ügyintézésre (nem roma: 37%; roma: 49%) és az egészségügyi ellátásra (nem roma: 33%; roma: 43%).

A többség véleménye alapján a fogyatékos személyek leginkább a közlekedésben, vásárláskor, munkahelyi felvételnél és fizetésnél kerülnek hátrányba. A magukat fogyatékosként kategorizálók a közlekedési diszkriminációt súlyosabbnak ítélik meg, mint a többség (fogyatékosok: 44%; teljes minta: 38%).

A minta egésze csak a legritkább esetben választotta a három csoport közül a leghátrányosabb helyzetűként az LMBT-csoport tagjait. Minden vizsgált helyzet esetén 10 százalék körüli volt azoknak az aránya, akik az LMBT-csoportot látták az adott helyzetben a legkiszolgáltatottabbnak a diszkrimináció szempontjából.

5. Személyesen megélt diszkrimináció

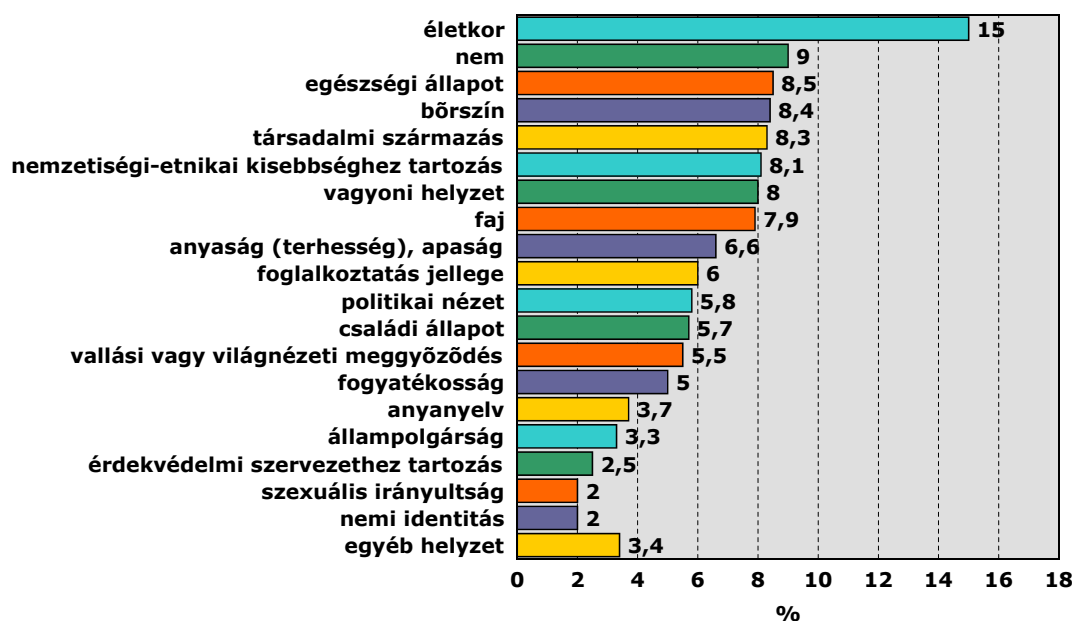
5.1. A diszkrimináció típusai

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény 19+1 védett tulajdonságot nevez meg, amelyekkel összefüggésben az egyenlő bánásmód kötelezettségének megsértését diszkriminációnak nevezi.

Kérdőívünk ezeknek a védett tulajdonságoknak a listáját tartalmazta, és arra kérte a válaszadókat, jelöljék meg, tapasztaltak-e, és ha igen, milyen gyakran hátrányos megkülönböztetést, diszkriminációt a lista egyes változói szerint. A válaszok alapján az *első helyre az életkor alapú megkülönböztetés került* (a válaszadóknak mintegy 15 százaléka számolt be arról, hogy alkalmanként életkora miatt hátrányosan megkülönböztetik), *második helyen a nemi hovatartozás okozta diszkriminációt említették*, *harmadik helyen pedig az egészségi állapot miatti megkülönböztetés szerepelt a listán* (e két utóbbi diszkriminációs tapasztalat a válaszadók közel egytizedét érintette). Nagyságrendileg szintén a jelentős és gyakori diszkriminációs okok közé tartozott a *bőrszín, a társadalmi származás, a nemzetiségi-etnikai kisebbséghez tartozás²¹, a vagyoni helyzet, valamint a faj miatti megkülönböztetés*. Ezen diszkriminációs

tényezők közös jellemzője, hogy az etnikai és szociális helyzettel függnek össze. A személyesen megélt hátrányos megkülönböztetés tapasztalatai között közepes gyakorisággal szerepeltek a szülőséggel, a foglalkoztatás jellegével, a politikai nézettel, a családi állapottal, a vallási vagy világnézeti meggyőződéssel, valamint a fogyatékossgal kapcsolatos okok. A válaszadók legritkábban az anyanyelvet, az állampolgárságot, az érdekvédelmi szervezethez tartozást, a szexuális irányultságot, valamint a nemi identitást említették hátrányos megkülönböztetésük okaként. A kutatásunk egyik alapkérdése volt, hogy 2010 és 2013 között csökkent vagy nőtt a lakosság személyes diszkriminációs tapasztalata, észlelése. A kutatás 2010-es és 2013-as adatait összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy *2013-ban, egyetlen tényezőt (a társadalmi származást) leszámítva, minden védett tulajdonsággal kapcsolatban gyakrabban említettek személyesen megélt diszkriminációs tapasztalatot a válaszadók*. Legnagyobb arányban a bőrszín, a fogyatékossg, a faji hovatartozás, a nemzetiségi és kisebbségi hovatartozás, valamint az állampolgárság miatti hátrányos megkülönböztetés előfordulása növekedett a válaszadók személyes tapasztalata szerint. A 2010-es állapotokhoz képest stagnált, illetve alig növekedett a hátrányos meg-

12. ábra: A személyesen megélt diszkriminációs okok előfordulási gyakorisága, 2013 (%)

²¹ A kutatás első hullámában hatályos, a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló 1993. évi LXXVII. törvény vezette be a kisebbségi önkormányzat fogalmát. A vizsgálat második hullámában kihirdetett, a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény a hatálybelépése előtt [2011. december 19.] létrejött kisebbségi önkormányzat elnevezését nemzetiségi önkormányzatra változtatta (159. §). A tanulmány a kisebbségi és nemzetiségi hovatartozás fogalom párt ebben az értelemben használja.

különböztetés az életkor, a politikai nézetek, az egészségi állapot, valamint a vallási és világnézeti meggyőződés miatt. Módszertani kérdés és dilemma a diszkriminációt kutatók számára, hogy a válaszadók szubjektíve felismert és érzékelt diszkrimináció említései hogyan viszonyulnak a valós, „objektív” diszkriminációs esetekhez képest. Más-képp fogalmazva, jelen esetben felvetődik a kérdés, hogy objektíve növekedett-e a diszkrimináció mértéke Magyarországon, vagy egyes társadalmi csoportok tudatosabbak lettek, jobban felismerik, beazonosítják az ellenük alkalmazott hátrányos megkülönböztetést, vagy adott esetekben érzékenyebbé váltak a „hétköznapi” sérelmek iránt. Erre a kérdésre még a későbbiekben is visszatérünk. A 2013-as kutatás fontos eredménye, hogy a 2010 és 2013 közötti időszakban a személyes diszkriminációs tapasztalatok terén bekövetkezett változások elsősorban a női válaszadók nagyobb tudatosságot tükröző válaszainak tudhatók be. 2010-ben a férfi és női válaszadók között csak három területen: a nemük, a szülői státuszuk és a családi állapotuk alapján tapasztaltunk szignifikáns különbséget, amennyiben a nőket ezen okok miatt gyakrabban érte személyesen hátrányos megkülönböztetés, mint férfi tár-

saikat. 2013-ban, ezzel ellentétben, a tizenkilenc védett tulajdonság közül tizenhetet gyakrabban említettek a nők a férfiakhoz képest. A nemen, a szülői státuszon és a családi állapoton felül 2013-ban a nők szignifikánsan nagyobb arányban említették a diszkriminációs okok között a faji hovatarozást is.

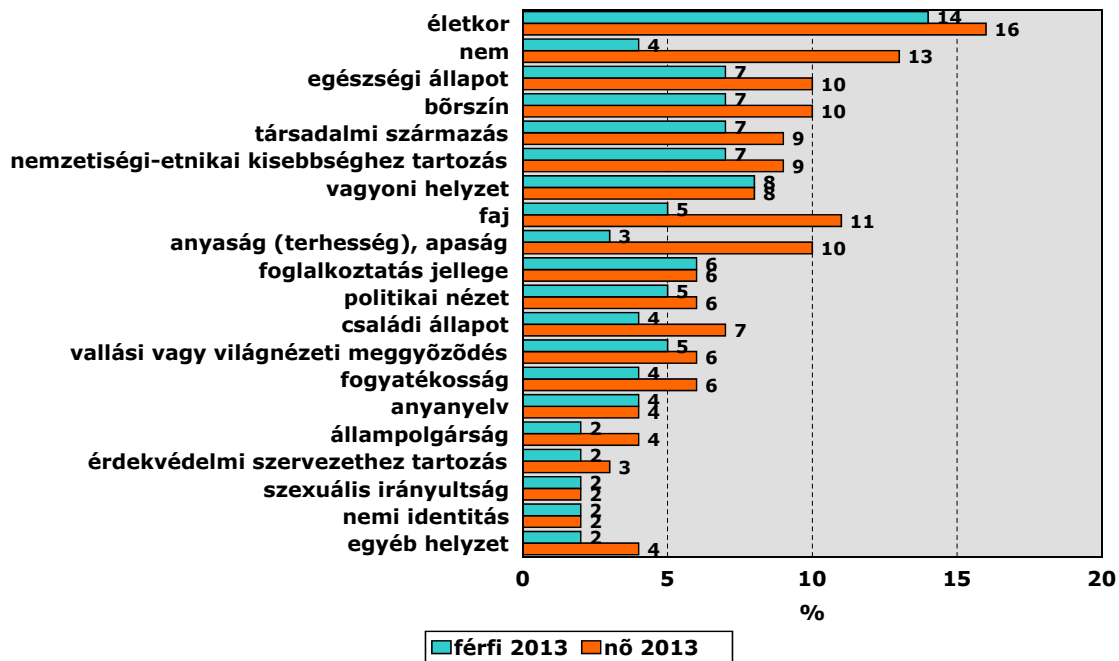
A trendváltás miatt érdemes volt részletesebben is megvizsgálni, hogy az egyes védett tulajdonságok tekintetében hogyan változott a férfiak és a nők diszkriminációs tapasztalata 2010 és 2013 között. Míg a férfiaknál hat védett tulajdonság említési gyakorisága csökkent 2010 és 2013 között, addig a nők mind a tizenkilenc védett tulajdonságot nagyobb gyakorisággal említették 2013-ban a kutatás első hullámához képest. Ezenkívül azt is megfigyelhetjük, hogy azoknál a védett tulajdonságoknál is, ahol mind a férfiak, mind a nők körében gyakoribb volt az előfordulási arány 2013-ban, a nőknél szignifikánsan nagyobb volt a növekedés mértéke a férfiakhoz képest. Különösen igaz ez a megállapítás a faj, a bőrszín és a fogyatékoság védett tulajdonságok esetén.

4. táblázat: Az egyes védett tulajdonságok említési gyakorisága a személyesen megélt diszkriminációs tapasztalatok során 2010-ben és 2013-ban (%)

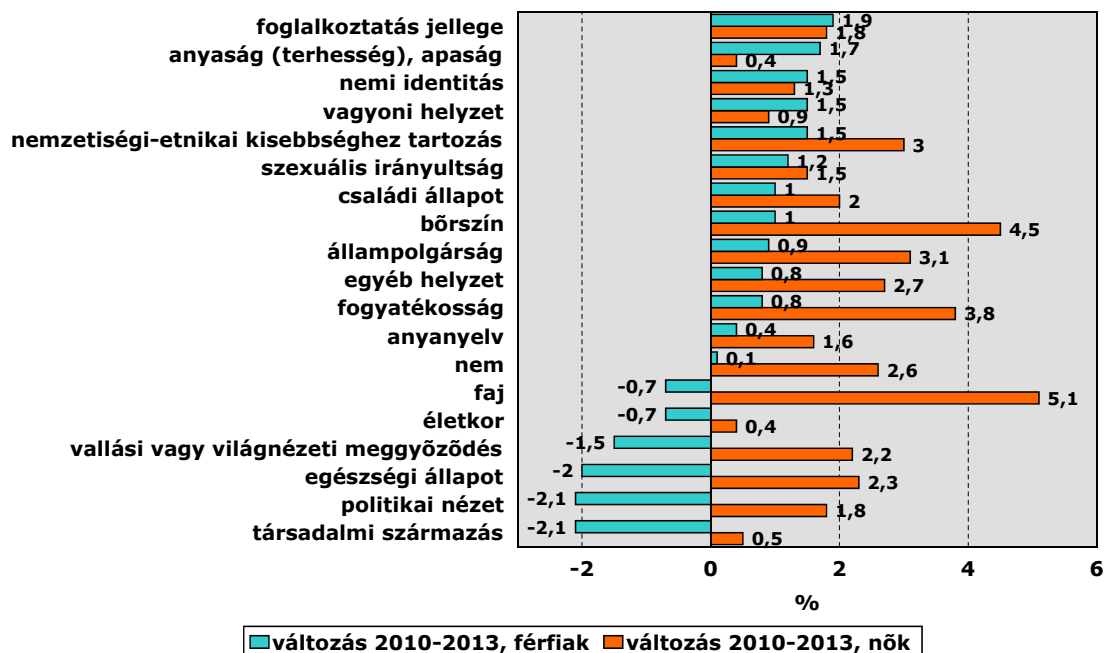
	EBH, 2010	EBH, 2013	Változás 2010 és 2013 között
életkor	15,0	15,0	0,0
nem	7,5	9,0	1,5
egészségi állapot	8,3	8,5	0,2
bőrszín	5,5	8,4	2,9
társadalmi származás	8,9	8,3	-0,6
nemzetiségi-etnikai kisebbséghez tartozás	5,8	8,1	2,3
vagyoni helyzet	6,8	8,0	1,2
faj	5,6	7,9	2,3
anyasága (terhessége), apasága	5,7	6,6	0,9
foglalkoztatás jellege	4,2	6,0	1,8
politikai nézet	5,8	5,8	0,0
családi állapot	4,1	5,7	1,6
vallási vagy világnézeti meggyőződése	5,0	5,5	0,5
fogyatékoság	2,5	5,0	2,5
anyanyelv	2,7	3,7	1,0
állampolgárság	1,3	3,3	2,0
érdekvédelmi szervezethez tartozás	n.a.	2,5	n.a.
szexuális irányultság	0,6	2,0	1,4
nemi identitás	0,6	2,0	1,4
egyéb helyzet	1,6	3,4	1,8

13. ábra: Az egyes védett tulajdonságok említési gyakorisága a személyesen megélt diszkriminációs tapasztalatok során 2013-ban nemek szerint (%)

14. ábra: Az egyes védett tulajdonságok említési gyakoriságának változása 2010 és 2013 között a személyesen megélt diszkriminációs tapasztalatok során nemek szerint (%)

A faji hovatartozás és a bőrszín miatti diszkriminációs eseteknek a nők körében megfigyelt kiugróan jelentős növekedése miatt tesztelendő hipotézisnek tartjuk, hogy a roma nők diszkriminációs jogtudatossága növekedett meg az említett időszakban, valamint, hogy a halmozott diszkrimináció speciális formájáról, az interszekcionalitásról van szó, amelyben kettő vagy több védett tulajdonság miatti diszkrimináció elválaszthatatlanul kapcsolódik össze. A roma nők szisztematikusan nagyobb arányban említik mind a „romasággal”, mind a nemmel kapcsolatos tényezők miatti diszkriminációt a roma férfiakhoz, illetve a nem roma nőkhöz képest. Több mint háromszoros arányban (68,4% és 23,2%) említik a faji hovatartozás miatti diszkriminációt, másfélszer gyakrabban hivatkoztak a bőrszín miatti diszkriminációra (62,5% és 37,8%), végül közel másfélszer nagyobb arányban jelezték a nemzetiségi-etnikai kisebbséghez tartozás miatti diszkriminációt (51,8% és 37,8%), mint a roma férfiak. A faji hovatartozásra visszavezethető diszkriminációs okot említő összes válaszadó 81,2 százaléka, a bőrszín miatti diszkriminációt jelzők 67,3 százaléka roma nő. Ezek az adatok szintén alátámasztják a roma nők diszkriminációval kapcsolatos tudatosságának növekedését.

Faktoranalízissel megvizsgáltuk, a felkínált jellemzők milyen módon oszlanak el válaszolóink között aszerint, hogy a hátrányt, diszkriminációt okozó tényezők a személyt milyen tulajdonságai alapján érintik. 2013-ban, a kutatás második hullámában 4 faktort határoztunk meg a statisztikai eljárás keretében. Külön faktorba kerültek azok az okok, amelyek a válaszadó állampolgári és emberi jogaival, például a többségitől eltérő nemi identitása, állampolgársága miatti sértő bánásmóddal függenek össze („állampolgári/emberi jogi ok”). A második faktorhoz tartoznak azok a jellemzők, amelyek többsége a személy családi, szociális helyzetéhez és életciklusához társíthatóak („szociális, demográfiai és világnézeti ok”). Szintén a második faktorba kerültek a vallási, világnézeti meggyőződéssel és a politikai nézettel kapcsolatos okok. A másik személy észlelésekor már azonnal szembeszökő olyan tulajdonságok, amelyek az illető etnikai hovatartozására utalhatnak, a harmadik faktorba kerültek („etnikai” okok). Végül azok az okok, amelyek a válaszadók egészségi állapotával vagy fogyatékoságával függenek össze, szintén külön faktort alkotnak („egészségi ok”). A négy faktor együttesen az elemzésbe bevont 19 változó varianciájának mintegy 66,6 százalékát magyarázta.

A kutatás 2010-es, első hullámában, szintén négy faktort képeztünk. A faktorok és azok elnevezése nagyon

hasonló volt a jelenlegi elnevezésekhez. A fő változás a korábbiakhoz képest az, hogy az etnikai hovatartozás önálló faktorrá vált, és míg 2010-ben a szociális okok az etnikai okokkal összekapcsolódtak, 2013-ra a szociális okok miatti diszkrimináció (társadalmi származás, vagyoni helyzet) a családi helyzettel és az életciklussal kapcsolatos okokhoz került, így lett a 2013-as kutatásban „szociális, demográfiai és világnézeti” ok a korábbi „életciklus/családi ok” (*M1. és M2. táblázat*).

5.2. A közelmúltban elszenvedett diszkrimináció területei

Egy kérdésünk azt kérte a válaszadóktól, hogy emlékezzenek vissza, az elmúlt 12 hónapban érte-e őket hátrányos megkülönböztetés, és ha igen, az milyen területen fordult elő. Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény öt területen írja elő az egyenlő bánásmód elvének betartását: a foglalkoztatásban, az oktatás és képzés területén, a szociális és egészségügyi ellátás, a lakhatás, valamint az áruk forgalmazása, a kereskedelem és a szolgáltatások igénybevételénél. A lakhatáson kívül a felsorolt területek mindegyikére vannak adataink a kérdőíves kutatás két hullámában.

2013-ban – hasonlóképpen, mint 2010-ben – a diszkriminációs tapasztalatok a munkahelyen és a szociális ellátás területén voltak a leggyakoribbak, de legtöbb esetben nem érték el az 5 százalékos szintet. Ez alól egyedüli kivétel a *munkahelyi felvétel, a kiválasztás* volt, amelylyel kapcsolatban a válaszadók 8,4 százalékának voltak diszkriminatív tapasztalatai a megelőző 12 hónapban. A munkahelyen belül szintén magasabb volt a munkaviszony jellegével (3,8%), valamint a fizetéssel (3,2%) kapcsolatos diszkriminatív esemény. A szociális és egészségügyi területen főképpen a hivatalos ügyintézés során (4,2%), az egészségügyi ellátás, (3,5%), valamint a szociális segély ügyintézésekor tapasztaltak hátrányos megkülönböztetést a válaszadók. Leginkább az iskolában (+1,8%), a munkahelyi felvételnél (+1,5%), az egészségügyi ellátás során (+1,4%), valamint a közlekedésben (+1,4%) növekedett 2010 és 2013 között az észlelt diszkriminációs események aránya. Kevesebb diszkriminációs esetet a válaszadók a rendőrségen (-1,3%) és a vendéglátás (-1,0%) területén jelezték 2010-hez képest (*M3. táblázat*).

Ha összevontan kezeljük az egyenlő bánásmód megvalósításának számon kérhető területeit, és összehasonlítjuk a 2013-as és 2010-es adatokat, akkor azt láthatjuk, hogy mind a négy vizsgált területen növekedett a diszkriminációt jelzők aránya. Az egyes terü-

letek előfordulási gyakorisága megegyezik a 2010-es sorrenddel: *legnagyobb arányban a munkahelyen érte az elmúlt 12 hónapban diszkrimináció a megkérdezetteket (12,3%), az egyenlő bánásmód megvalósulásának a második legproblematisabb területe a szociális és az egészségügyi ellátás volt. A megkérdezettek 8,3 százaléka tapasztalt hátrányos megkülönböztetést ezen a területen. A harmadik leggyakoribb terület, ahol válaszadóink hátrányos megkülönböztetést érzékeltek, a kereskedelem és szolgáltatások igénybevételénél volt (4,8%). Végül a legritkábban az oktatás és képzés területről jeleztek az emberek diszkriminációs tapasztalatot (2,3%) 2013-ban.*

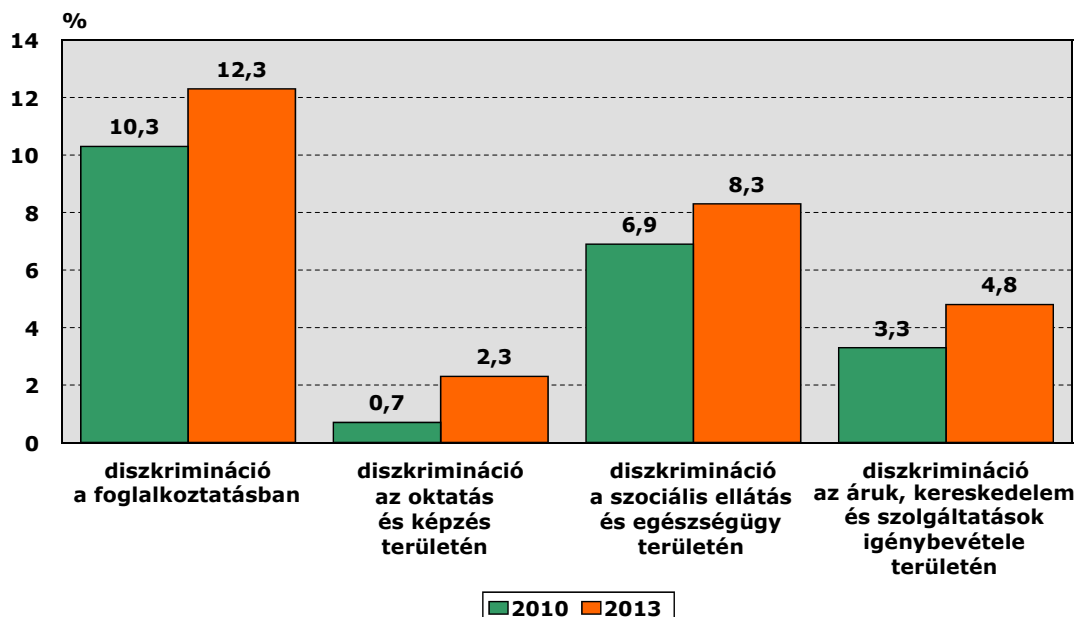
Részletesebben is megvizsgáltuk a diszkriminációs területek előfordulási gyakoriságát a kiemelten tanulmányozott hátrányos helyzetű csoportok: a nők, a romák és a fogyatékossgal élők esetében. Fontos leszögezni, hogy *2013-ban a nők mind a négy területen magasabb arányban számoltak be diszkriminációról, mint a férfiak.* Ez a tendencia éppen az ellenkezője a 2010-ben tapasztaltaknak, amikor is a férfiak az oktatás és képzés területét leszámítva, mindegyik területen nagyobb arányban észleltek diszkriminációt. A *roma népesség-nél* – az országos mintához hasonlóan – szintén a munkahelyen és a szociális és egészségügyi ellátás területén volt a legmagasabb a diszkriminációt említők aránya,

de érdekes és jellemző módon *a munkahelyi diszkrimináció arányát megelőzte, illetve hasonló nagyságrenddel szerepelt a szociális és egészségügyi területen észlelt hátrányos megkülönböztetés.* A roma válaszadók körében a munkahelyi diszkrimináció több mint kétszeres, a szociális és egészségügyi területen közel négyszeres volt a diszkriminációt észlelők aránya az országos átlaghoz képest. *A fogyatékossgal élő emberek a szolgáltatások területén, azon belül a közlekedésben észlelték legnagyobb arányban a diszkriminációt. Ebben a csoportban a második legfontosabb diszkriminációs területnek a szociális és egészségügyi szolgáltatások bizonyultak.*

A diszkriminációs esetek leírása is a fentebb jelzett sokféleséget tükrözte. A mintánkban résztvevők történetei főleg *munkahelyi sérelmekről* szóltak, például: *20 éve nem emelik a munkabérét, mert a fiatalok feleannyiért is dolgoznak; három szakmunkás végzettsége van, de csak betanított munkásként foglalkoztatják; 45 év felettinek sehol nincs munka; a közelben nincs munkalehetőség és az utazást nem téríti a munkáltató, munkahelyfelvételkor telefonon behívták, de amikor meglátták, már nem vették fel.*

Másik jellemző okcsoportba a családi állapottal, vagy a *nemi hovatartozással összefüggő hátrányos megkülönböztetés* eseteit sorolhatjuk. Ilyen volt például: *három gyermeket nevelnek, ezért nem vették fel; a gyermek be-*

15. ábra: Az elmúlt 12 hónapban tapasztalt személyes diszkrimináció előfordulási gyakorisága területenként 2010-ben és 2013-ban (%)

5. táblázat: A személyes diszkrimináció előfordulási gyakorisága összevont területenként a kérdezést megelőző 12 hónapban 2010-ben és 2013-ban nemek, roma származás és fogyatékoság szerint (%)

	2010	2013	Férfi	Nő	Roma	Fogyatékos
érte diszkrimináció a munkahelyén	10,3	12,3	10,6	13,8	29,4	8,6
érte diszkrimináció az oktatás és a képzés területén	0,7	2,3	0,8	3,6	6,9	4,3
érte diszkrimináció a szociális ellátás és az egészségügy területén	6,9	8,3	5,3	11,0	31,7	17,2
érte diszkrimináció az áruk, a kereskedelem és a szolgáltatások igénybevétele területén	3,3	4,8	2,7	6,6	9,9	24,7

tegségét kifogásolta a munkahely; a nők kevesebb fizetést kapnak, mint a férfiak; akinek 10 év alatti gyermeke van, az jogosult táppénzre; olyat vettek fel helyette, akinek nincs gyereke; azért nem hosszabbították meg a munkaszerződését, mert nő; azért nem vették fel, mert fiatal nő, aki majd szülni fog.

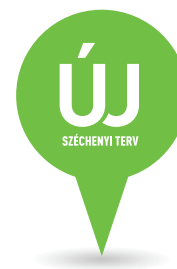
Egy további okcsoport az egészségi állapottal, vagy az egészségi ellátórendszerrel összefüggő eseteket tartalmazza: *az egészségügyben protekció és pénz nélkül nem törődnek vele annyit; az egészségügyi ellátásban kiszolgáltatottnak érzi magát; beteg gyermek miatt hátrányos helyzetbe került; betegsége és életkora miatt nem vették fel.* Mint láttuk, a diszkrimináció típusai közül a foglalkoztatás terén bekövetkezett hátrányos megkülönböztetés esetei a leggyakoribbak, ezért kíváncsiak voltunk arra is, hogy a válaszadók hogyan értékelik saját jelenlegi, vagy utolsó munkahelyüket ebből a szempontból, véleményük szerint mennyire kap fontos szerepet a diszkriminációmentes működés, illetve az esélyegyenlőség előmozdítása a munkahelyi politikákban. Országosan a munkavállalók mintegy egynegyede dolgozik olyan munkahelyen, ahol a diszkriminációmentesség és az esélyegyenlőség megvalósítása fontos szerephez jut. *A munkavállalók közel fele (47,1%) azonban biztosan olyan munkahelyen dolgozik, ahol az egyenlő bánásmódnak és az esélyegyenlőségnek nem tulajdonítanak szervezeti szinten jelentőséget.* A férfi és női válaszadókat tekintve ebben a kérdésben nincs szignifikáns különbség. Érdekes módon a roma és fogyatékos válaszadók véleménye sem tért el szignifikánsan az átlagtól. Egy másik metszete az esélyegyenlőséget elősegítő mun-

kahelyeknek, amikor kifejezetten a munka-magánélet egyensúlyát igyekeznek elősegíteni a munkahely, és ennek érdekében úgynevezett családbarát intézkedéseket vezetnek be. A válaszok hasonló megoszlást mutattak az előző, diszkriminációmentességre vonatkozó kérdés válaszainak megoszlásával. Negyedük szerint a munkahelyük tesz ilyen erőfeszítést, a népesség fele szerint nincsenek ilyen családbarát politikák, és a válaszadók negyede nem érezte kompetensnek magát, hogy erre a kérdésre válaszoljon. *Az idősoros összehasonlításból azonban kiderül, hogy mindkét kérdéssel kapcsolatban csökkent a munkahelyeket pozitívan megítélők aránya (34,4 százalékról 26,7 százalékra a diszkriminációmentesség esetén, illetve 35,7 százalékról 24 százalékra).* Pozitívabb képet kapunk viszont, ha azt kérdezzük a válaszadóktól, hogy megbecsülik-e őket a munkahelyükön. *A népesség több mint négyötöde úgy érzi, hogy megbecsülik munkahelyén, és ebben a tekintetben nem volt visszaesés 2010-hez képest (83,3% és 80,6%).*

5.3. A többszörös és halmazott diszkrimináció

A diszkriminációval foglalkozó irodalomban fontos fogalom a *halmazott diszkrimináció* (multiple discrimination)²². Kutatásunkban is fontosnak tartottuk megnézni, hogy Magyarországon mennyire jellemző, hogy a személyt nem csupán egy, hanem több védett tulajdonsága miatt éri megkülönböztetés, illetve, hogyan érinti ez a különböző csoportokat. Az adatok azt mutatják, hogy országos szinten a lakosság kétharma-

²² European Communities 2007, ENAR 2007, Hanett 2003, Verloo 2006, Shoben 1980

dát még nem érte diszkrimináció, viszont egyharmada (34,4%) megtapasztalta már élete során a 19 védett tulajdonság legalább egyike miatt a diszkrimináció jelenségét. Országosan, a diszkrimináció által érintettek körében azonban jellemzőbb, hogy nemcsak egy, hanem kettő vagy több védett tulajdonság alapján is észleltek már hátrányos megkülönböztetést életükben.

Országos szinten a halmozott diszkrimináció a népesség több mint egyötödét érintette, a diszkrimináltak csoportján belül a válaszadók kétharmada nem egyetlen, hanem egyszerre több ok miatt szenvedte el a hátrányos megkülönböztetést. 2010 és 2013 között nem volt szignifikáns eltérés az egyetlen vagy többszörös diszkriminációs okot említők arányát tekintve. A nők és férfiak között azonban szignifikáns különbség figyelhető meg. Kutatási mintánk válaszadóit átlagosan 1,21 (a férfiakat 0,98, a nőket 1,42) védett tulajdonság miatt érte már hátrányos megkülönböztetés, kétharmaduk viszont nem tapasztalt még diszkriminációt élete során. A roma és fogyatékossgal élő népességben belül az országos átlaghoz képest szignifikánsan nagyobb arányban jellemző a halmozott diszkrimináció. A fogyatékossgal élők körében közel kétszeres, a romáknál két és félszerese a halmozott diszkrimináció aránya az országos átlagnak. A többszörös diszkrimináció nemcsak egyszerre több védett tulajdonság miatt jöhet létre, hanem úgy is, hogy az élet több szférájában, területén történik a hátrányos megkülönböztetés. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a foglalkoztatás területén tapasztalt megkülönböztetés és az egyéb intézményi területeken, a szolgáltatások során megvalósuló diszkrimináció mennyiben kapcsolódik össze.

A kérdezést megelőző 12 hónapban a válaszadók 80,5 százalékát nem érte diszkrimináció sem a munkahe-

lyén, sem más intézmény részéről. A közel 20 százalék tagjai közül, akiket ért hátrányos megkülönböztetés a megelőző évben, 8,4 százalék csak a munkahelyen, 7,2 százalék csak egyéb intézmények részéről, végül 3,9 százalék mindkét területen elszenvedte a diszkriminációt.

2010 és 2013 között a kérdezést megelőző 12 hónapban hátrányos megkülönböztetést észlelők aránya mintegy 5 százalékkal nőtt. Az országos átlaghoz képest mindhárom sérülékeny csoportban, tehát a nőknél, a romáknál és a fogyatékosoknál is magasabb volt a diszkriminációról beszámoló aránya. A nők körében a férfiakhoz képest jellemzőbb volt, hogy csak intézményi diszkriminációt szenvedtek el, illetve hogy halmozottan, munkahelyi és intézményi területen is történt hátrányos megkülönböztetés. A romáknál a legmagasabb diszkriminációs arány elsősorban a többszörös, munkahelyi és intézményi diszkrimináció együttes előfordulására vezethető vissza. A fogyatékosokat pedig leginkább az intézményi szolgáltatások terén előforduló gyakori hátrányos megkülönböztetés érinti.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Magyarországon a halmozott diszkrimináció meghatározó jelenségnek tekinthető. A kutatásunkba került személyek több mint egyötöde kettő vagy több védett tulajdonság miatt szenvedett el diszkriminációt, arányuk a diszkrimináltak kétharmadát jelenti országosan. Bizonyosan állítható, hogy többszörös diszkriminációnak voltak kitéve azok az emberek is, akik azt nyilatkozták, hogy az elmúlt 12 hónapban több területen is diszkriminálták őket, például a foglalkoztatás, a szociális és egészségügyi ellátás, az oktatás, valamint a kereskedelem és szolgáltatások területén.

6. táblázat: A halmozott diszkriminációt elszenvedők aránya (%)

	2010	2013	Férfiak	Nők	Roma	Fogyatékos
nem érte eddig diszkrimináció	65,4	65,6	71,4	60,6	36,3	47,3
csak egy védett tulajdonság miatt érte diszkrimináció	12,5	11,8	12,3	11,4	3,9	7,5
több védett tulajdonság miatt érte már diszkrimináció	22,1	22,6	16,3	28,1	59,8	45,1
ebből:						
2–5 védett tulajdonság miatt érte már diszkrimináció	17,8	17,2	11,9	22,0	43,1	37,6
6 vagy több védett tulajdonság miatt érte már diszkrimináció	4,3	5,4	4,4	6,1	16,7	7,5
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%

7. táblázat: A megkérdezettek megoszlása aszerint, hogy hány területen érte őket diszkrimináció a kérdezést megelőző 12 hónapban (%)

	2010	2013	Férfi	Nő	Roma	Fogyatékos
nem érte diszkrimináció	85,1	80,5	84,7	76,7	60,8	65,2
csak munkahelyi diszkrimináció érte	6,1	8,4	8,3	8,5	5,9	4,3
csak intézményi diszkrimináció érte (szociális és egészségügyi ellátás, oktatás, szolgáltatások)	4,3	7,2	4,7	9,5	9,8	27,2
mindkét típusú (munkahelyi és intézményi) diszkrimináció is érte	4,5	3,9	2,3	5,3	23,5	3,3
Összesen	100	100	100	100	100	100

5.4. A diszkriminációt elszenvedők jellemzői

5.4.1. Szociodemográfiai jellemzők

A kutatás adatait felhasználva a megkérdezetteket „diszkrimináltakra” és „nem diszkrimináltakra” csoportosítottuk aszerint, említették-e, hogy bármelyik védett tulajdonság alapján életük során hátrányosan megkülönböztették őket (*Függelék K43*), másrészt, hogy említettek-e bármilyen munkahelyi vagy egyéb intézményi területet, ahol az elmúlt 12 hónapban velük diszkrimináció történt (*Függelék K44*), harmadrészt, hogy beszámoltak-e olyan esetről, amelyet diszkriminációnak lehet minősíteni (*Függelék K50*). Az eddig bemutatott arányoknál némileg nagyobb lett így a diszkrimináltak csoportja, vagyis az egész népesség közel kétötöde (38,5 százaléka – ebből a férfiak 32 százaléka, a nők 44 százaléka) tapasztalta meg élete során a diszkriminációt. A diszkrimináltak összesített aránya 2013-ban kismértékben volt magasabb a 2010-ben mért aránynál (38,5% és 36,0%).

A kutatás adatai azt mutatják, hogy nincs szignifikáns különbség a diszkrimináltak és nem diszkrimináltak

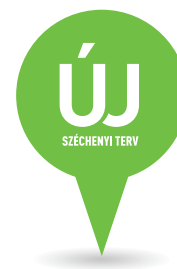
iskolai végzettség szerinti megoszlásában. Ez egy nagyon fontos eredmény, mert megcáfolja azt a közvélekedést, hogy csak az alacsonyabb végzettségűeket, ezáltal a gyengébb munkaerő-piaci pozícióval rendelkezőket sújtja érdemben a diszkrimináció. Ezzel szemben a felsőfokú végzettség sem „véd” meg a diszkriminációtól: közöttük ugyanolyan arányban vannak a diszkrimináltak, mint a minta egészében. Ez a jelenség ráirányítja a figyelmet arra, hogy senki sincs védve a diszkriminációtól, tehát alacsony és magas végzettségűeknek egyaránt érdeke, hogy a foglalkoztatásban, a szolgáltatások és egyéb intézményi ellátások területén csökkenjen a diszkrimináció. Azt sem felejthetjük el azonban, hogy a diszkriminációval kapcsolatos érzékenység és tudatosság foka is meghatározó jelentőségű abban, hogyan állnak a kérdéshez a válaszadóink.

Ha életkori csoportok szerint vizsgáljuk a mintában a diszkrimináltak és nem diszkrimináltak halmazát, némi különbséget tapasztalhatunk. A 40 és 60 év közötti korcsoportban valamelyest felülreprezentált, a 40 év alattiaknál inkább alulreprezentált a diszkrimináció mértéke. Ugyanakkor statisztikailag a különbség nem szignifikáns, tehát nem lehet azt mondani, hogy a diszk-

8. táblázat: A diszkrimináltak és nem diszkrimináltak megoszlása iskolai végzettség szerint (%)

	Diszkrimináltak	Nem diszkrimináltak	2013
befejezetlen alapfokú	7,0	4,7	5,6
befejezett alapfokú	37,3	33,1	34,7
szakmunkásképző, szakiskola	18,0	17,5	17,7
középfokú	26,4	31,3	29,4
felsőfokú	11,2	13,3	12,5
Összesen	100	100	100

Szig=0,175

9. táblázat: A diszkrimináltak és nem diszkrimináltak megoszlása lakóhely szerint (%)

	Diszkrimináltak	Nem diszkrimináltak	2013
község	29,7	37,6	34,5
város	32,6	29,8	30,8
megyeszékhely	15,9	17,9	17,1
Budapest	21,9	14,8	17,5
Összesen	100	100	100

Szig=0,007

rimináció jellemzően csak egy életkori csoport, az idősebb generáció ügye volna (M4. táblázat).

A válaszadó lakóhelye viszont szignifikánsan befolyásolja, hogy valakit ért-e diszkrimináció vagy sem. A diszkrimináltak körében a kisebb városok és Budapest válaszadói a mintán belüli arányszámukhoz képest magasabb arányban szerepelnek, míg a községekben és a megyeszékhelyeken élők alulreprezentáltak. Ugyanakkor a felállított logisztikus modellben a falusi lakhely szignifikáns összefüggést mutat a diszkrimináció tényével.

5.4.2. A munkaerő-piaci státusz jellemzői

A kutatás fontos kérdése volt, hogy a diszkrimináció, és azon belül a foglalkozási diszkrimináció hogyan hat az emberek munkaerő-piaci státuszára. Az országos reprezentatív minta adatai szerint szignifikáns összefüggés található a diszkrimináció ténye és a munkaerő-piaci státusz között, kiváltképp a foglalkozási diszkrimináció és a munkaerő-piaci státusz összefüggésében. Az első szembetűnő különbség már megmutatkozott abban is, hogy a diszkriminációt szenvedettek sokkal negatívabban ítélték meg, miként alakultak az elmúlt öt évben az elhelyezkedési esélyeik. Akiket már ért diszkrimináció, azok 57,4 százaléka úgy ítélte meg, hogy romlottak az elhelyezkedési esélyei, ezen belül, akiket a foglalkoztatás területén ért a diszkrimináció, még pesszimistábban látták saját helyzetüket. Háromnegyedük (77,0%) szerint romlottak az elhelyezkedési kilátásaik. Azoknak, akik még nem tapasztaltak hátrányos megkülönbözte-

tést, csupán kétötöde (38,5%) nyilatkozott hasonlóan negatív előjellel.

A diszkriminációt elszenvedők munkaerő-piaci státuszában a legnagyobb különbség, hogy közöttük másfélszeres a munkanélküliek aránya, és közel kétszeres a közmunkát vagy alkalmi munkát végzőké a diszkriminációt nem elszenvedőkhöz képest, továbbá alacsonyabb körökben az alkalmazottak száma is. A többi munkaerő-piaci kategóriában nem találunk lényeges különbséget.

Sokkal erősebb összefüggést találunk a munkaerő-piaci státusz és a diszkrimináció között, ha csak a foglalkozási diszkriminációt elszenvedettek adatait hasonlítjuk össze azokéval, akiket még nem ért a foglalkoztatásuk során hátrányos megkülönböztetés.

Az igazi esélyegyenlőtlenség a hozzájutásban a határozatlan idejű szerződéseknél nyilvánul meg. Ezen a területen közel másfélszeres különbséget találunk a foglalkozási diszkriminációval nem érintettek javára. Ezen felül az alkalmi és közhasznú munkások is több mint négyszeres arányúak a foglalkozási diszkriminációt elszenvedők körében.

A foglalkozási diszkriminációnak egy másik jellemzője az elszenvedők nagy arányú munkanélkülisége. A foglalkozási diszkriminációt elszenvedők több mint egyötöde munkanélküli, és ez kétszerese a foglalkozási diszkriminációt nem elszenvedetteknek. Fontos felhívni a figyelmet arra is, hogy a foglalkozási diszkriminációt tapasztalt csoporton belül a munkanélküliek harmada (az egész csoport 7 százaléka) ellátás nélkül van.

10. táblázat: A diszkrimináltak és nem diszkrimináltak megoszlása a munkaerő-piaci státusz szerint (%)

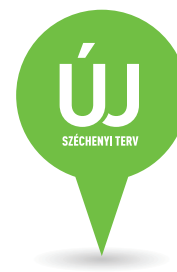
	Diszkrimináltak	Nem diszkrimináltak	2013
alkalmazott	32,5	37,5	35,5
vállalkozó	2,1	3,9	3,2
alkalmi munkás, közhasznú munkás	6,8	3,8	4,9
nyugdíjas, rokkantnyugdíjas	25,5	29,0	27,6
munkanélküli	14,8	9,8	11,7
tanuló	5,7	7,0	6,5
egyéb inaktív	12,7	9,0	10,4
<i>Összesen</i>	<i>100%</i>	<i>100%</i>	<i>100%</i>

Szig=0,006

11. táblázat: A munkahelyen diszkrimináltak és a munkahelyen nem diszkrimináltak megoszlása a munkaerő-piaci státusz szerint (%)

	Munkahelyen diszkrimináltak	Munkahelyen nem diszkrimináltak	2013
alkalmazott	39,5	34,8	35,6
ebből:			
határozatlan idejű foglalkoztatott	23,4	31,3	30,3
határozott idejű foglalkoztatott	16,1	3,5	5,1
vállalkozó	0,8	3,7	3,3
alkalmi munkás, közhasznú munkás	15,3	3,5	4,9
nyugdíjas, rokkantnyugdíjas	7,2	30,5	27,6
munkanélküli	21,9	10,5	11,9
ebből:			
munkanélküli: álláskeresői járadékban vagy segélyben részesül	6,5	2,3	2,8
munkanélküli: rendszeres szociális segélyben vagy rendelkezésre állási támogatásban részesül	8,1	4,3	4,8
munkanélküli: ellátás nélkül van	7,3	3,9	4,3
egyéb inaktív	15,3	17	16,8
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Szig=0,000

5.4.3. A jövedelmi helyzet jellemzői

A diszkrimináltak háztartásaiban az átlagos egy főre jutó jövedelem alacsonyabb, mint a nem diszkrimináltaké. A diszkrimináltak esetében az átlagos egy főre jutó jövedelem 68744 forint, míg a nem diszkrimináltaké 82033 forint. Az országos reprezentatív minta egy főre jutó átlagos háztartási jövedelme 76763 forint. A jövedelmi különbségek csökkentek a diszkrimináltak és nem diszkrimináltak körében a 2010 és 2013 közötti időszakban. Amennyiben azonban a jövedelmi kategóriákat összevonjuk alacsony, közepes és magas kategóriákká, igaz marad az állítás, hogy az alacsonyabb jövedelmi kategóriában a diszkrimináltak nagyobb arányban reprezentáltak, míg a legmagasabb két jövedelmi kategóriában nagyobb arányban szerepelnek a nem diszkrimináltak.

A diszkrimináció és a jövedelmi helyzet közötti kapcsolat erősségét nagymértékben meghatározza, hogy a diszkrimináció milyen területen következett be, a munkahelyen, illetve foglalkoztatásban, más intézménynél vagy szolgáltatásnál, vagy mindkettőben.

Legalacsonyabb átlagos egy főre eső jövedelmet azokban a háztartásokban találunk, ahol a megkérdezett mind munkahelyi, mind intézményi területen érte a diszkrimináció, ennél a csoportnál az átlagos egy főre jutó jövedelem 33633 forint, amely érték alacsonyabb az ugyanennél a csoportnál mért 2010-es értéknél is (!) (40395 forint). Akiket csak foglalkozási diszkrimináció ért, azoknak a háztartásában az átlagos egy főre jutó jövedelem 72313 forint volt. Akiket csak intézményi diszkrimináció ért, azok átlagos egy főre jutó jövedelme a legmagasabb, 75358 forint. A diszkrimináció és jövedelmi helyzet összefüggésével kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a foglalkozási diszkriminációnak negatívabb hatása van az érintettek jövedelmi viszonyaira,

mint az egyéb intézmények által okozott diszkriminációnak, de a legerőteljesebb hatást a több területen, együttesen elszenvedett diszkrimináció esetén tapasztaltuk. A diszkrimináció előfordulására ható okokat logisztikus modell segítségével is megvizsgáltuk. A korábbiakban már bemutatott összefüggéseket ez a modell is igazolja, miszerint sem a korcsoportnak, sem az iskolai végzettségnek nincs szignifikáns hatása arra, hogy valakit ért-e hátrányos megkülönböztetés. A szignifikáns erővel befolyásoló tényező a női nemhez tartozás, a település (a falvakban és a Budapesten élőket nagyobb eséllyel diszkriminálják), a jövedelem szempontjából, jobban érinti a diszkrimináció azokat, akik nem jönnek ki a jövedelmükből, illetve szintén szignifikánsan nagyobb eséllyel éri diszkrimináció a roma nőket (M6. táblázat).

5.5. Sérelmek: erőszak, zaklatás

5.5.1. Elszenvedett sérelmek

Ha nem is feltétlenül merítik ki a diszkrimináció fogalmát, különféle sérelmek érhetik az egyént. Az ilyen, gyakran megalázó, a személyiséget sértő, az önbizalmat aláásó magatartás más személy részéről különböző formákban nyilvánulhat meg. Arra vonatkozó kérdésünkre, érte-e válaszolóinkat valaha súlyos sérelem, erőszakos támadás, zaklatás valamilyen tulajdonsága miatt, a mintának 12,8 százaléka válaszolt igennel. Hasonló nagyságrendet mutattak az adatok 2010-ben is (M5. táblázat).

A válaszok között legnagyobb arányban az etnikai hovatartozás szerepelt, mint sérelmet kiváltó ok. Ez részben minden bizonnyal a roma válaszolók országos mintán belüli 10 százalékos arányából következik, de elképzelhető, hogy valaki úgy érezhette, éppen magyarságában

12. táblázat: A diszkrimináltak és nem diszkrimináltak megoszlása az egy főre eső jövedelem szerint (%)

	Diszkrimináltak	Nem diszkrimináltak	2013
0–30000 Ft	15,8	12,6	13,9
30001–50000 Ft	22,8	18,2	20,0
50001–70000 Ft	18,8	18,6	18,7
70001–100000 Ft	27,1	29,4	28,5
100001–150000 Ft	10,6	17,0	14,5
150000 Ft felett	4,9	4,2	4,5
Összesen	100	100	100

Szig=0,084

bántották, sértették meg. Ezenkívül a fogyatékoság és az életkor alapján elszenvedett sérelem került viszonylag gyakran említésre.

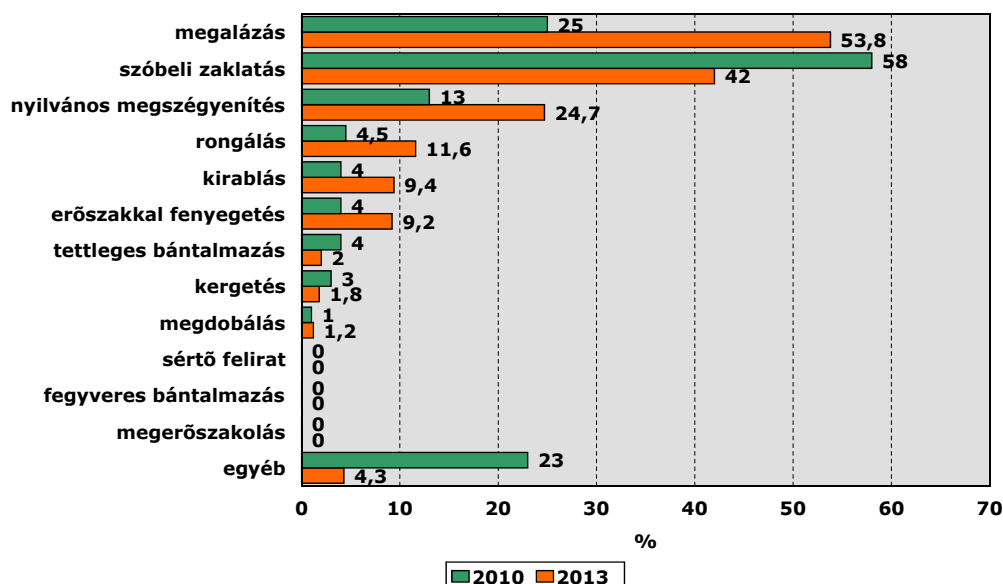
A nők közül kétszer annyian jelezték, hogy a férfiakhoz képest sérelem érte őket (17,2% és 7,9%). Ugyanakkor a férfiaknál és a nőknél hasonló mintázata volt a sérelmekhez vezető okoknak, ugyanaz a három tényező – etnikai hovatartozás, fogyatékoság és életkor – volt a rangsor elején, a többi okot tekintve csak kisebb eltérések mutatkoztak. A nőknél az etnikai hovatartozás miatti (36,7% és 27,0%), a férfiaknál a vagyoni helyzet miatt bekövetkezett sérelem volt az átlagosnál nagyobb

mértékű (18,9% és 11,1%). A sérelmek leggyakrabban említett megnyilvánulási formája a megalázás, az emberi méltóságon esett sérelem volt: erről számolt be a válaszolók több mint fele. A mintán belül a nők jóval nagyobb arányban számoltak be ilyen sérelemről, mint a férfiak (61,1% és 33,3%). A második leggyakoribb említés a szóbeli zaklatás volt (42%), itt is jelentős különbség volt férfi és női válaszolóink tapasztalata között, de a férfiak hátrányára (48,5 és 40,0). A sérelmek harmadik leggyakoribb formája a nyilvános megszégyenítés (24,7%), amit viszont mindkét nemnek egyformán kellett elszenvednie.

13. táblázat: Ha érte sérelem, mi volt ennek az oka? (%)

	2010	2013	Férfi (%)	Nő (%)
nem	11	4	0,0	4,4
etnikai hovatartozás	27	42	27,0	36,7
kor	23	25	21,6	18,9
vallás	7	6	2,7	6,7
vagyoni helyzet	7	16	18,9	11,1
szexuális irányultság	0	0	0	0
nemi identitás	0	1	2,7	0
fogyatékoság	19	33	24,3	26,7
egyéb	38	20	17,6	15,6
N	123	127		

16. ábra: A sérelmek megnyilvánulási formái (a sérelmet elszenvedők százalékában)

5.5.2. Sérelem elkövetése másokkal szemben

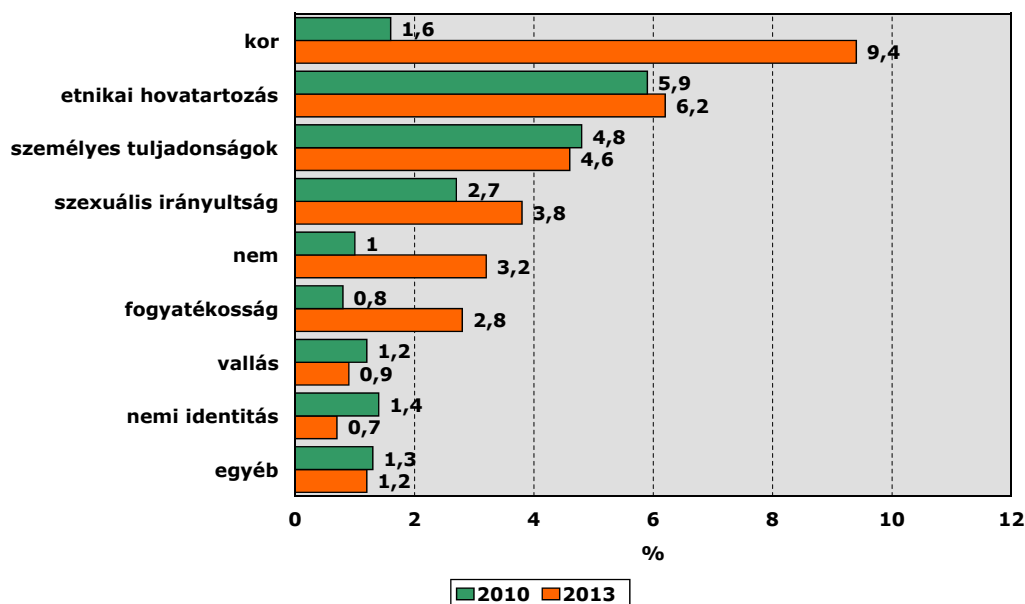
Arra a pszichológiailag nem könnyen megválaszolható kérdésre, vajon előfordult-e valaha, hogy maga a válaszoló valakit hátrányosan megkülönböztetett, várakozásunknak megfelelően viszonylag kevés pozitív választ kaptunk. Bár *nem könnyű az elszenvedett sérelem, hátrányos megkülönböztetés nyilvános bevallása sem, még nehezebb lehet elismerni, hogy magunk is lehetünk adott esetben mások számára hátrány okozói.*

A megkérdezettek háromnegyede (77,4%) azt állította, nem fordult elő, hogy ő maga hátrányosan megkülönböztetett volna valakit. A kérdezettek bevallása szerint leggyakrabban más személyt az életkora, az etnikai hovatartozása és egyéb személyes tulajdonságai miatt különböztettek meg. 2010-hez képest nőtt a másoknak okozott hátrányos megkülönböztetésről nyilatkozók aránya. 2010-ben a válaszadók 11 százaléka, 2013-ra viszont már a 22,6 százaléka nyilatkozott így. A kérdezettek 15,5 százaléka saját bevallása szerint egyszer, 7,1 százaléka több esetben is okozott hátrányt valakinek valamilyen tulajdonsága, jellemzője miatt. Az általános növekvő tendencia okfajtaént is megfigyelhető, amely különösen igaz az életkor miatti hátrányos megkülönböztetésre, mint a leggyakoribb típusra. Ez az adat összecseng azzal a korábban jelzett tendenciával, hogy a válaszadók az életkor szerinti megkülönböztetést észlelték leggyakrabban saját személyes életükben.

5.5.3. Összegzés a személyesen megélt diszkriminációról és sérelmekről

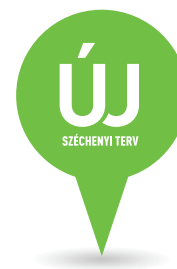
A fejezetben áttekintettük a személyes diszkriminációs tapasztalatok és sérelmek különböző jellemzőit. Az elemzés során kiderült, hogy 2010-hez képest kisebb mértékben, de növekedett a személyesen megtapasztalt diszkrimináció, illetve sérelem aránya 2013-ra. Növekvő tendenciát állapítottunk meg a diszkriminációhoz vezető okokról, a diszkrimináció egyes területeiről, az egész életútra, illetve az elmúlt 12 hónapban megélt diszkriminációs esetekre vetítve is. Egyedül a halmozott diszkrimináció előfordulási arányánál tapasztaltunk a 2010-hez képest stagnáló trendet. A növekvő tendencia mellett néhány kérdésben strukturális átalakulást is jeleztek az adatok. Ilyen volt a nem miatti diszkrimináció tekintetében megfigyelhető jelentősebb váltás is, a női válaszadók szignifikánsan nagyobb arányban említettek diszkriminációs eseményeket a korábbi felmérés időpontjához képest. A nők csoportján belül szintén kirajzolódott a roma nők korábbiaknál kritikusabb magatartása a diszkriminációs eseményekkel kapcsolatban. A lineáris regressziós modell is megerősítette azt a tényt, hogy a női nemhez tartozás – roma és nem roma nők esetében egyaránt – szignifikánsan befolyásolja a diszkrimináció tényét. Elmondhatjuk a diszkriminációt megtapasztaltak csoportjáról, érje őket hátrányos megkülönböztetés a munkahelyükön vagy egyéb intézményi területen, hogy az iskolai végzettségben, a

17. ábra: Más személy sérelmére elkövetett hátrányozás típusai (%)

válaszadók életkora szerint nincs szignifikáns különbség a csoport jellemzőiben a diszkrimináció által nem érintettekhez képest. Ezzel szemben a nem, a lakóhely, a jövedelmi helyzet tekintetében szignifikáns különbségeket mutattunk ki. A kutatás igazolta azt az ismert folyamatot is, hogy a diszkrimináció – és azon belül a foglalkozási diszkrimináció – rosszabb munkaerő-piaci státuszhoz vezet, amelynek következtében jelentősen romlik az érintettek jövedelmi helyzete is.

Végezetül szeretnénk visszatérni arra a kérdésselvetésre, hogy a romló adatok a valós, „objektív” diszkriminációs esetek gyakoribbá válását vagy a népesség nagyobb tudatosságát jelzik-e. Véleményünk szerint a két folyamat egyszerre zajlik. Egyrészt a munkaerő-piaci helyzet évek óta, tartósan negatív jellemzőkkel írható le nemzetközi összehasonlításban is, a verseny a kevés számú üres állásért nagyon nagy. Az állásokért folyó verseny egyértelműen nehezebb helyzetbe hozza a hátrányos csoportokhoz tartozó személyeket. Másfelől, a vizsgált három év alatt, ahogy ezt a jogtudatossággal foglalkozó fejezet is megerősíti, növekedett azoknak az aránya, akik jobban ismerik a törvényben garantált jogukat, felismerik, illetve hangot adnak annak, ha hátrányos megkülönböztetés érte őket.

6. A kutatás fókuszában álló érintett csoportok kérdőíves és fókuszcsoportos vizsgálatának eredményei

Ebben a fejezetben a kutatásunk fókuszában álló érintett csoportok – nők, fogyatékos személyek, romák, illetve az LMBT-csoport tagjai – jogérzékenységét, diszkriminációs tapasztalatait és az azokra adott válaszokat foglaljuk össze. A csoportok megközelítéséhez kétféle módszert alkalmaztunk.

Egyrészt, 2010-ben az országos reprezentatív mintán készült kérdőíves kutatás kiegészítéseként, a mindenki számára felkínált kérdéseken túl olyan kérdéseket is feltettünk az érintett csoportok tagjaiból álló úgynevezett alminták résztvevőinek, amelyek sajátos, különböző értelemben vett kisebbségi élethelyzetükre reflektáltak. A 200-200 fős alminták válaszadóinak segítségével közelebb kerülhettünk annak megértéséhez, milyen speciális tapasztalatokkal rendelkeznek azok, akik a társadalom szemében „másoknak” minősülnek, hiszen etnikai hovatartozásuk, testi állapotuk, szexuális orientációjuk eltér azokétól, akik a társadalmi többséget reprezentálják. Különbözőségük, másságuk, kutatásunk szempontjából éppen azért fontos, mert az egyenlő bánásmóddhoz és esélyegyenlőséghez való joguk elsősorban éppen érintettségük alapján sérül, diszkriminációs tapasztalataik többnyire az adott csoporthoz tartozásból fakadnak. Összefoglalónkban a nőket is kisebbségi csoportnak tekintjük, annak ellenére, hogy a kérdőíves kutatás során nem tartottuk szükségesnek külön női almintát létrehozását, hiszen az országos reprezentatív mintán végzett felmérés lehetővé tette, hogy a női és férfi válaszadók összehasonlításával kiderüljön, melyek azok az élethelyzetek és élettapasztalatok, amelyek a nők „mátságát” alátámasztják. Az Ebktv.-ben felsorolt védett tulajdonságok között több olyan is szerepel, amely Magyarországon elsősorban a nők számára jelent akadályt az egyenlő esélyek eléréséhez mind a munka világában, mind pedig az egyenjogú állampolgári tagság érvényesítésében.

Fókuszcsoportos interjúk keretében lehetőséget teremtettünk arra, hogy az érintett, a többség szemében „másnak” tekintett csoportok tagjai a fókuszcsoportok vezérfonalaként felkínált történetek megvitatása során saját szavaikkal fejezhessék ki véleményüket, érzéseiket, gondolataikat és javaslataikat a társadalmi megkülönböztetés különböző formáinak leginkább kitett csoportok nevében. Ebben a kvalitatív módszerrel lefolytatott kutatási szakaszban már szükségét éreztük, hogy a roma, fogyatékos, meleg és lesbikus csoportok mellett női fókuszcsoportokat is létrehozzunk.

Összefoglalónk szempontjából fontos hangsúlyozni, hogy sem az almintákon végzett kvantitatív, kérdőíves vizsgálat, sem pedig a fókuszcsoportos kutatás nem

reprezentatív, így eredményei számszerűsíthető, és a vizsgált csoportok tagjainak összességére vonatkoztatható általánosítható megállapításra nem alkalmasak. A kutatásaink az érintettség hitelesítő erejéből fakadóan gazdagíthatják a reprezentatív kérdőív alapján megfogalmazható megállapításaink érvényességét: a külső nézőpont helyett a résztvevői nézőpont sajátos optikájának felmutatásával. Ha nem is tudjuk, a kérdőív egyes kérdéseire adott válaszok megoszlása hogyan viszonyul egy, az adott populáció egészét reprezentáló minta eredményeihez, azt a különböző alminták összehasonlításakor mégis érzékelhetjük, hogy melyek azok a területek, amelyek egyik vagy másik csoportot különösen érintik, valamint megérthetjük a válaszokból, hogyan viszonyul a saját érintettség egy másik, szintén kisebbségi csoport problémáinak megítéléséhez és megértéséhez. Ugyanezt az összehasonlítást, a saját és a többi kisebbségi csoport tagjaival kapcsolatos vélekedések és attitűdök, elutasítás vagy szolidaritás összefüggéseit képes tovább árnyalni a kutatás kvalitatív szakasza, és a fókuszcsoportos beszélgetések sorozata is.

Mind az almintákon folytatott kérdőíves kutatás résztvevőit, mind pedig a fókuszcsoportos beszélgetések alanyait úgynevezett közösségi mintából választottuk. Reprezentativitás ilyen csoportok esetében elképzelhetetlen, hiszen nem áll rendelkezésre olyan regisztráció, amely a kiválasztott csoportok tagjainak összességét tartalmazná. Nincs és nem is lehetséges országos listát összeállítani sem a fogyatékos, sem az LMBT-emberekről, de még egy országos reprezentatív roma minta összeállítása is kétséges, és évek óta vita tárgya, hogy egyáltalán megvalósítható-e. Az egyetlen választható út azoknak a szervezeteknek a segítségével, amelyek az érintett csoportok érdekében, az érintettek részvételével alakultak. Ezeknek a szervezeteknek többféle legitim célja lehet: végezhetnek érdekvédelmi tevékenységet, létrejöhetnek csupán tagjaik öntudatosságának fejlesztésére, önérzetük, identitásuk ápolására és megerősítésére; lehetnek törvény alapján működő, állam által támogatott szervezetek, vagy csupán a tagok civil kezdeményezésére létrejött csoportok. Esetünkben mind a kérdőíves kutatás almintáinak, mind a fókuszcsoportok tagjainak kiválasztásakor mindegyik előbb említett típusú szervezet közreműködésére találhatunk példát²³. Annak ellenére, hogy a különböző szervezetek tagjait vagy azok látókörébe tartozó személyeket kértünk fel a kérdőíves kutatásban való részvételre, illetve hívtunk meg a fókuszcsoportos beszélgetésekre, törekedtünk a csoportok lehetőség szerinti heterogenitására, vagyis a résztvevők lakóhelye, életkora, neme és

társadalmi státusa szerint egyes csoportok összeállítására.

A kutatás fókuszában álló csoportokra vonatkozó korábbi ismereteink, saját és mások által végzett kutatások tapasztalatai segítettek az országos kutatás kiegészítéseként végzett kérdőíves vizsgálat kérdéseinek, kérdéscsoportjainak összeállításában. Az országos reprezentatív kutatás első hullámának bizonyos adatai, összefüggései pedig abban segítettek, hogy a fókuszcsoportos beszélgetések tematikáját meghatározzuk (*Függelékben – lásd CD-n –, az alminták kérdőíveit, illetve a fókuszcsoport-eseteket*).

Az országos adatok²⁴ arról tanúskodnak, hogy a lakosság a romák elleni diszkriminációt érzi a leginkább elterjedtnek és erőteljesebbnek az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvényben konkrétan megnevezett 20 védett tulajdonság közül. Második helyen az életkor alapján történő megkülönböztetés, harmadik helyen a fogyatékoság következik, és negyedik helyen áll a női nemhez tartozás miatti diszkrimináció. A kutatás fókuszában álló csoportokra vonatkozó diszkriminációs területek és tapasztalatok összehasonlításakor is az látszik, hogy az élet különböző területein – így például munkavállaláskor, illetve a munkaköri előmenetel terén, a hivatali ügyintézés során, a szociális ügyek intézésekor és a hatóságokkal való kapcsolat tekintetében – a romák vannak leginkább kitéve hátrányos megkülönböztetésnek. Egyetlen kivételként mutatkozott a fogyatékosok közlekedés terén elszenvedett diszkriminációjának észlelése. Ugyanakkor a lakosság egésze nem tűnik empátikusnak a többségtől szexuális orientációjuk miatt különböző embertársaival kapcsolatban, és szinte nem vesz tudomást arról, milyen megkülönböztetés érheti őket. Abban a hipotetikus helyzetben, ha a munkáltató két egyenlő képességű jelentkező közül választhat, első helyen a roma származáshoz köthető bőrszín tartják hátrányos tulajdonságnak, ezt követi az életkor és a fogyatékoság említése, mint adott esetben hátrányt okozó tényező. Ezek a jellemzők a válaszadók háromnegyede szerint döntés esetén az ezekhez a csoportokhoz nem tartozók

felé billentik a mérleg nyelvét. Munkahelyi felvételnél a jelentkezők családi helyzete, életkora és gyermekeinek száma is hasonlóképpen hátrányosnak tűnik a válaszadók szemében. Azt, hogy férfi vagy női jelentkező közül választhat a munkaadó, csak közepes mértékben (vagyis a válaszadók fele-harmada) tartják a nők szempontjából hátrányt okozónak. A többségtől eltérő szexuális irányultságot a válaszadóknak csak kis hányada tekintette a foglalkoztatás szempontjából meghatározónak, ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy a többi általunk vizsgált csoporthoz képest ez a védendő tulajdonság a legkevésbé felismerhető első ránézésre, így az érintettek gyakran titokban tartják szexuális orientációjukat a munkahelyükön.

6.1. A kutatás fókuszában álló érintett csoportok jellemzői a kérdőíves kutatások alapján

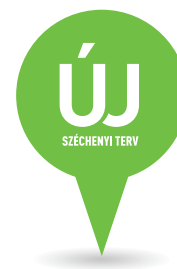
6.1.1. Nők

Az országos reprezentatív kutatás női és férfi válaszadóinak összehasonlítása teremtette meg az alapot arra, hogy a *nőkre, mint a társadalmi nemük alapján kisebbségként értelmezhető társadalmi nagycsoportra* vonatkozó, témánkba vágó eredményeinket összefoglaljuk. Az ismertetéskor kifejezetten a különbségekre helyezük a hangsúlyt, hiszen ezek alapján tudjuk feltárni, melyek a diszkrimináció, a hátrányos megkülönböztetés jellemző területei, típusai esetükben.

Láthattuk, hogy a nőkre általában a férfiakhoz képest alacsonyabb foglalkoztatottsági szint, de munkavállalóként biztonságosabb, jellemzően az állami, önkormányzati szektorban betöltött, határozott idejű munkavégzés jellemző. A magyarországi társadalmi gyakorlatnak megfelelően körükben nagyobb arányú az inaktivitás, elsősorban a gyes-gyed időszakában a munkaerő-piaci hosszú idejű kivonulásuk miatt. Jövedelmi helyzetük a fentiekkel összefüggésben rosszabb, mint férfitarsaiké, annak ellenére, hogy iskolázottsági szintjük nem tér el a férfiakétól. A férfiakhoz képest nagyobb mértékben

²³ A roma fókuszcsoportok tagjainak toborzásában a Nógrád Megyei Cigány Szószólók Szövetsége, a Közéleti Roma Nők Egyesülete, az V. kerületi CKÖ és a Romaversitas segítettek. A meleg és a leszbikus fókuszcsoportok résztvevőit a Háttér Társaság a Melegekért, a Labrisz Leszbikus Egyesület, a Szimpozion Egyesület segítségével rekrutáltuk. A fogyatékos csoportok résztvevőit a MEOSZ és a VGYKE toborozta, míg a női csoportokat a Jól-Lét Alapítvány és a Veszprémi Nők Kerekasztal Egyesület közreműködésével hívtuk össze.

²⁴ Elemzésünkben a 2010-es reprezentatív kutatás adataival és az ugyanekkor végzett almintás kutatások adataival dolgozunk, hiszen a kutatás második hullámában nem készült az érintett csoportok közelebbi vizsgálatára alkalmas speciális kérdőív. A 2013-as kérdőíves felmérésben ugyan a statisztikai elemzéshez megfelelő arányban vettek részt nők, romák és fogyatékosággal élő személyek, tehát elemzésünkben figyelembe vehettük az ezekre a csoportokra vonatkozó adatokat, de az LGBT-embereket ebben a szakaszban nem tudtuk megközelíteni. Így a kutatásunk fókuszában álló csoportok összehasonlítására csak az első hullám kérdőíves felmérései és a fókuszcsoportos vizsgálatok voltak alkalmasak.

érzik, hogy a női esélyegyenlőség nem valósult meg Magyarországon, nemük, életciklusuk és szülői státusuk szerint gyakrabban tapasztalják személyesen és tanúsítják nőtársaikkal kapcsolatban a hátrányos megkülönböztetést. A férfi válaszolókhöz képest a nők szignifikánsan többen gondolják úgy, hogy a családi állapot, a gyermekek száma és életkora, illetve a munkahelyre pályázó neme befolyást gyakorol a munkaadóra, amikor válogathat a jelentkezők között.

Ugyanakkor a dolgozó nők munkahelyükön kevésbé tapasztalnak munkahelyi diszkriminációt, mint amilyen arányban ilyesmiről férfitársaik beszámolnak – ez valószínűleg éppen a munkáltató jellegének, az állami, önkormányzati munkahelyek nagyobb arányának köszönhető. Bár különbséget tapasztalnak a különböző karrierlehetőségek, az előmenetel, bérezés terén, érdekesnek tűnhet számunkra, hogy ezeket a nők hátrányára mutató különbségeket a férfi válaszadók hozzájuk képest még erőteljesebben érzékelik. Úgy láttuk, a munka világában az egyenlő bánásmód sérelmét is kevésbé veszik tudomásul a nők, mint ahogy ezt a férfiak rájuk vonatkoztatva gondolják.

Több kérdés, kérdéscsoport kapcsán kiderült, hogy a nők nyitottabbak a többi, a társadalom szemében „másnak” tekintett csoport tagjai irányában, elfogadóbbak az előnyben részesítéssel kapcsolatban, általában inkább jellemzi őket a szociális érzékenység, mint a férfiakat.

6.1.2. Romák

A roma alminta átmenetet képez egy kvázi reprezentatív minta és egy közösségi minta között. A megkérdezettek kiválasztása az ország különböző területein működő roma szervezetek segítségével, hólabda módszerrel történt. Összességében egy 268 fős mintán tudtuk kérdőív segítségével vizsgálni a romák percepcióját, véleményét saját kisebbségi helyzetükkel és az őket érő megkülönböztető bánásmód, diszkrimináció jellemzőivel kapcsolatban, hiszen a 200 fős roma alminta tagjain kívül az országos reprezentatív minta mintegy 7 százaléka is romaként határozta meg magát, így ők is megválasztották a roma alminta számára összeállított kérdéssort.

A megkérdezettek szociodemográfiai jellemzői jelentős mértékben eltérnek és összességében jóval kedvezőtlenebb helyzetről tanúskodnak az országos mintához képest. A megkérdezettek között nagyobb arányban képviseltették magukat a fiatalabb, iskolázatlanabb, rosszabb lakáskörülmények között élő, és a munkaerőpiacon hátrányosabb pozíciójú személyek. Alig ötödük áll határozatlan idejű munkaviszonyban, a foglalkoztatott romák

jelentős része határozott idejű szerződéssel dolgozik, alkalmi munkát vállal, vagy éppen a közfoglalkoztatásban vesz részt, és igen magas, az országos átlagot jócskán meghaladó (18%-os) körökben a munkanélküliek aránya. Az országos átlag három és félszerese körökben a gyese-nyeden lévők aránya, életkori összetételükből is következően azonban alacsony a nyugdíjasok száma. Hátrányos, és folyamatosan romló munkaerő-piaci helyzetükért a családokban továbböröklődő szegénységet, kisebbségi etnikai hovatartozásukat és a velük szemben megnyilvánuló fokozódó előítéletességet teszik felelőssé. Jelentős részük – a roma válaszadók több mint fele – szegregált lakóhelyi környezetben él. A társadalmi integrációra inkább azoknak van némi esélyük, akik munkahelyükön kerülnek kapcsolatba a többségi társadalom tagjaival. Jellemzően bizalmatlannak tűnnek azokkal az intézményekkel szemben, amelyek mindennapi életük szabályozásában szerepet játszanak: leginkább az iskolában és legkevésbé a rendőrségben bíznak. Annak ellenére, hogy a mintavételben cigány kisebbségi szervezetek segítettek munkánkat, a válaszokból az derült ki, hogy nemigen számítanak a kisebbségi civil és érdekvédő szervezetek támogatására.

Hátrányos társadalmi helyzetüket elsősorban társadalmi okokra – a gazdasági válságra, az esélyegyenlőtleneségre, a kisebbségi származásra és a társadalmi előítéletességre – vezetik vissza, így többségük nem hisz abban, hogy egyéni erőfeszítéssel legyőzhetik a hátrányokat. Ez magyarázza, hogy nagymértékben támogatnák az állami beavatkozást, a különböző megerősítő intézkedéseket, az oktatási integráció következetes végrehajtását.

A roma válaszadók több mint háromnegyede találkozott már eddigi életében a romákkal szembeni előítélettel, elsősorban a hivatalos szervek, személyek részéről. Ugyancsak gyakran említették munkatársaikat, szomszédjaikat, sőt, a médiát és a politikai pártokat, politikusokat is, mint akik a romákkal szemben előítéletet tanúsítanak. A válaszolók diszkriminációs tapasztalatai is drámai arányokat mutatnak. Háromnegyedük úgy vélte, faji hovatartozása miatt, kétharmaduk a bőrszíne, 60 százalékos etnikai kisebbségi hovatartozása és közel fele családi háttere, társadalmi származása miatt szenvedett el eddigi élete során hátrányos megkülönböztetést. Két fő területen, a hatósági, hivatali ügyintézés és a munkavállalás terén szembesültek leginkább azzal, hogy a velük szemben tanúsított bánásmód kimeríti a hátrányos megkülönböztetést, a diszkrimináció fogalmát. Gyakorinak tűnik körükben a halmozott vagy többszörös diszkrimináció tapasztalata is.

A személyesen átélt hátrányos megkülönböztetés gya-

kori előfordulásához képest is drámai kép rajzolódik ki a válaszokból akkor, ha a romákat általában érő diszkriminációról kérdezzük őket. 95 százalékuk szerint a romák hátrányos megkülönböztetése elterjedt jelenség Magyarországon, amely az elmúlt években erősödött, és nincs remény arra, hogy a jövőben megváltozzon. Legsúlyosabbnak a munkavállalással kapcsolatos hátrányokat említik, nyilvánvalóan felismerve, hogy a szegénység és depriváció örögi köréből a munkával szerzett jövedelem tudná őket kiszabadítani, de az oktatás, a lakhatás és a hivatali ügyintézés terén mutatkozó diszkriminációt is jelentős arányban sérelmezik.

A roma alminta tagjainak többsége (58%-a) nem állt munkában a kérdés idején. Ezt nagyobb részük a munkalehetőség hiányával, ennél kisebb arányuk a családi kötelezettségükkel, közel negyedük rossz egészségi állapotukkal magyarázták, ötödük pedig a társadalmi előítéleteket tette felelőssé azért, hogy nem jutnak munkához. Azok a válaszadóink, akik viszont dolgoznak, úgy látják, hogy nem valósult meg az egyenlő bánásmód romák és nem romák között, hiszen megkülönböztetést tapasztalnak elsősorban a munkafelvételnél, a munkaszerződés jellegénél és a bérezésnél, de a képzettségüknek nem megfelelő munkakörben történő alkalmazást, és adott esetben elbocsátásukat is a velük szemben gyakorolt megkülönböztetéssel magyarázzák.

Habár a diszkrimináció és az egyenlő bánásmód kérdését a megkérdezett romák többsége fontosnak tartja, jellemzően mégsem fordulnak panaszaiikkal az illetékes hatóságokhoz, szervezetekhez. A jogorvoslat keresésének hiányában is tetten érhető az intézmények iránti általános bizalmatlanság, de passzivitásukban szerepet játszhat az információhiány is: alig harmaduk ismer olyan intézményt, szervezetet, amely segíthetné őket a hátrányos megkülönböztetés elleni fellépésben. Kevesebb, mint negyedük említette a cigány kisebbségi/nemzetiségi önkormányzatot, és alig néhányan az Egyenlő Bánásmód Hatóságot.

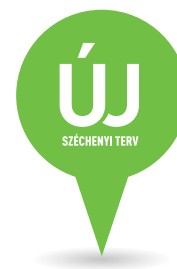
6.1.3. Fogyatékosok emberek

A fogyatékos alminta mint közösségi minta hét fogyatékoságtípus tagjaiból tevődött össze. A kérdőíves kutatás 200 megkérdezettje hallás- és látássérültek, mozgáskorlátozottak, kommunikációs problémával küzdők, krónikus, pszichés, valamint mentális betegségben szenvedők közül került ki. A válaszadók között nagyobb arányban szerepeltek a budapestiek, a fogyatékosok körében végzett kutatásokból ismert iskolázottsági adatokhoz képest a magasabb iskolai végzett-

ségűek, valamint a férfiakhoz képest a női válaszadók. Az összefoglalóan fogyatékosággal élőknek nevezettek komoly küzdelmet folytatnak a mindennapokban az élet különböző területein. Elsősorban a munkavégzés és a tanulás során érzik magukat akadályoztatva, de a mindennapi tevékenységüket is megnehezíti sajátos élethelyzetük. Leginkább a mozgásukban, a hallásban és a látásukban korlátozottak érzik hátrányosnak helyzetüket, a többi csoport akadályozottsága/fogyatékosága viszont szinte láthatatlan marad a társadalom számára, ezért nem váltja ki a segítőkészség szándékát, nem kelt irántuk empátiát a többségi társadalom tagjaiban. Ugyanakkor a megkérdezettek csupán negyede gondolja azt, hogy a társadalom egyenrangúként fogadja el őket: többségük szerint elfogadásuk csak viszonylagos, gyakran közömbösek, sőt, esetenként egyenesen elutasítók velük szemben. A fogyatékosok munkaerő-piaci pozíciója tükrözi leginkább a társadalmi többség befogadó hozzáállásának hiányát, akadályozza leginkább a fogyatékos személyek társadalmi integrációját. A megkérdezettek 59 százaléka a kérdés idején nem állt munkaviszonyban. Akik dolgoztak, többségükben részben vagy egészben megváltozott munkaképességű embereket foglalkoztató munkahelyen találtak munkát. Ennek a speciális helyzetnek megfelelően a munkaadók fogyatékos személyekkel szemben tanúsított magatartását vegyesen, vagyis jó és rossz tapasztalataikon keresztül ítélték meg a válaszadók. A munkahely akadálymentesítése, a munkaadó és a munkatársak elfogadó viszonyulása, a rugalmas munkaidő a munkahellyel kapcsolatos jó tapasztalatokat támasztotta alá, a rossz tapasztalatok viszont éppen ezek hiányát emelték ki. A válaszadók mintegy kétharmada úgy érezte, hogy a fogyatékosokkal kapcsolatos társadalmi szemléletmódra az ismerethiány, a politika nem kellő odafigyelése jellemző.

A fogyatékos alminta esetében meghatározó jelentőségűnek tűnt a válaszadók kiválasztásának módja.

Ez abban mutatkozott meg, hogy akiknek sikerült elhelyezkedniük és pénzkereső tevékenységet folytatniuk, viszonylag elégedettek voltak munkahelyük fogyatékosokat érintő politikájával. Nagyjából a válaszadók fele úgy vélte, hogy mind a munkafelvételnél, mind a képzés és a munkakörülmények terén többé-kevésbé megvalósul az egyenlő bánásmód követelménye, habár az előmenetel, a karrier, illetve a bérezés szempontjából már inkább tapasztalnak hátrányos megkülönböztetést. Másrészt igen jelentős, kétharmados volt azon válaszolók aránya, akik ismernek olyan érdekvédő

szervezeteket, amelyekhez adott esetben különböző sérelmeikkel, diszkriminációs tapasztalataikkal fordulhatnak.

Úgy tűnik, többségük hisz abban, hogy a fogyatékosok és a többség közötti kapcsolatok erősítése, a kölcsönös alkalmazkodás segíthet a fogyatékos személyeknek hátrányaik leküzdésében. Tapasztalataik szerint az elmúlt évtizedben komoly változások történtek a társadalmi elfogadás területén, elsősorban az akadálymentesítés fejlesztése, de a fogyatékosok médiában történő megjelenése vagy éppen a jelnyelvi törvény²⁵ elfogadása is arra mutatnak, hogy a változások pozitív irányban következtek be.

6.1.4. LMBT-emberek

Az LMBT-alminta úgynevezett klasszikus közösségi minta, ezért a válaszadók körében nyilvánvalóan túlsúlyban vannak azok, akik szexuális „másságukat” vállalva kapcsolódnak különböző szervezetekhez, így az LMBT-hovatartozásukat valamilyen okból rejtteni kívánók nemigen kerültek a kutatás látókörébe. Ez a tudatosság és elkötelezettség a minta szociodemográfiai összetételében is tükröződik. A megkérdezettek jellemzően fiatalabbak, iskolázottabbak, jóval nagyobb arányban rendelkeznek munkaviszonnyal, jobb anyagi körülmények között élnek, mint az országos minta tagjai. Közéleti-politikai tájékozottságuk is felülmúlja az országos átlagot. Az intézményekbe vetett bizalom terén leginkább abban különböznek az országos mintától és a többi almintától, hogy a civil érdekvédő szervezetek iránt magasabb szintű bizalmat táplálnak.

A 200 fős minta válaszadóinak kétharmada leszbikusnak, illetve melegnek, negyede biszexuálisnak tartja magát, néhányan a bizonytalan vagy transzszexuális kategóriához sorolták magukat. A válaszolók fele – köztük is inkább a férfiak – jelezte, hogy élete valamely szakaszában megpróbálta elfojtani szexuális irányultságát. Válaszaik megoszlottak abban a tekintetben, hogy vállalják-e családi és ismeretségi körükben „másságukat”, legnagyobb arányban anyjuk felé irányuló őszinteségről számoltak be. A legkevesebb bizalmat az orvosok, a szomszédok és a munkahelyi felettesek iránt mutattak. Több mint 60 százalékuk úgy véli, hogy a kör-

nyezete nem tud szexuális másságáról, és ez a magas arány mindenképpen felhívja a figyelmet arra, hogy az LMBT-csoport tagjait övező negatív társadalmi megítélés az érintetteket a rejtőzködés irányába tereli. A minta tagjainak negyede azonos nemű élettársával él, nem regisztrált élettársi kapcsolatban, alig egytizedük ugyanakkor élt az azonos nemű párok bejegyzett élettársi kapcsolatának jogi lehetőségével. Erről a viszonylag új (2009 júliusa óta hatályban lévő)²⁶ jogszabályról a válaszadók közel fele tudott, harmaduk már hallott róla, és csak kevesen voltak, akik egyáltalán nem ismerték ezt a lehetőséget. Ugyanakkor 60 százalékuk a jövőben sem szándékozik kapcsolatát bejegyeztetni, az okok között azonban csak kis arányban szerepelt az a válasz, hogy a regisztráció a szexuális irányultság nyílt felvállalását jelentené.

Az LMBT-válaszadók mintegy harmadának van gyermeke, 40 százaléka pedig szeretne gyermeket vállalni. Akik nem szeretnék gyermeket, többek között arra hivatkoztak, hogy bonyolult lenne egy ilyen próbálkozásba belevágni, illetve hogy attól tartanak, a gyermeket hátrány érné a szülők mássága miatt.

Az LMBT-válaszadók kétharmada jelezte, hogy több tulajdonsága miatt érte már diszkrimináció, elsősorban szexuális irányultságuk, másodsorban életkoruk, illetve nemük okozott hátrányt számukra. Az ellenük elkövetett sérelmek leggyakrabban a verbális inzultus formájában érte őket, például a megleghíváson trágár szavakat kiabáltak rájuk, de homofób megjegyzések miatt bekövetkezett, tettelegességgel fajúló munkahelyi vitáról is számot adtak. Kétharmaduk – többségükben férfiak – említette, hogy életükben már megtapasztalták a csoportjukkal kapcsolatos előítéletességet. Az előítéletes tartalmak forrása gyakran a média volt, de a közvélemény, a hivatali személyek vagy éppen a saját családjuk felől is érte őket előítéletes megnyilvánulás.

Különösen az almintá férfi válaszadói számoltak be arról, hogy a munkavállalás, az oktatás és a szabadidős tevékenységek területén létezik diszkrimináció az LMBT-emberekkel szemben. A munkavállalással összefüggésben a karrierépítési lehetőségek korlátozottsága és a zaklatás tűnik számukra a leginkább problematikus területnek. Sérelmeik, diszkriminációs tapasztalataik ellenére alig volt közöttük olyan, aki

²⁵ 2009. évi CXXV. törvény a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról

²⁶ 2009. évi XXIX. törvény a bejegyzett élettársi kapcsolatáról, az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról

hivatalos panaszt, feljelentést tett volna. A jogorvoslat igénybevételének hiánya elsősorban a hatóságok iránti bizalmatlanságukkal magyarázható, és kevésbé azzal, hogy ne lennének tisztában jogaikkal, ne ismernék azokat az intézményeket, amelyek adott esetben segítséget nyújthatnának számukra. Elsősorban a civil szervezetek, valamint – a többi almintához és a teljes mintához képest is jelentősen magasabb arányban – az internet nyújt számukra jogaikkal kapcsolatban tájékoztatói lehetőséget.

Ugyan az LMBT-minta válaszadóinak közel fele szerint az elmúlt évtized jelentős változásokat hozott elfogadásuk szempontjából, negyedük úgy érzi, nem történt ezen a téren előrelépés. Pozitív fejleménynek tekintették a bejegyzett élettársi kapcsolat jogi lehetőségét, a beleegyezési korhatár kérdésének rendezését, a melegszervezetek működését, a megelfvonulások megtartását, valamint az EBH megalakulását is. Ugyanakkor negatív tendenciának érzékelik a homofób alapú erőszak erősödését, a társadalmi intolerancia – nemcsak a melegekkel szembeni – fokozódását, valamint a politikai szereplők egy részének velük kapcsolatos ellenséges viszonyulását. Az LMBT-embereket érintő hátrányos megkülönböztetés csökkentése érdekében az a domináns vélemény rajzolódott ki, hogy elfogadásuk kevésbé függ az érintettek beilleszkedési törekvéseitől, sokkal inkább a többségi társadalom gondolkodásmódjának kellene megváltoznia az egyenrangú társadalmi tagság eléréséhez. Jelentős szerepe lehetne ebben az LMBT-emberek számára nyújtott nagyobb nyilvánosságnak a média és az oktatás segítségével, például úgy, hogy közismert személyek nyilvánosan vállalják másságukat, de számíthatnának a meglévő törvényi szabályozás betartásának következetességére, valamint a civil szervezetek fokozott szerepvállalására is.

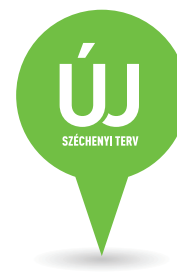
6.1.5. A négy érintett csoport összehasonlítása

Az alábbiakban a kutatás fókuszában álló kisebbségi csoportok almintái alapján nyert adatokat egymással hasonlítjuk össze. Hangsúlyoztuk, hogy az érintett csoportokhoz tartozók – kivéve a reprezentatív mintában résztvevő nőket – nem reprezentálják sem a magyarországi roma népességet, sem a fogyatékos embereket, sem pedig az LMBT összefoglaló névvel illetett sokaságot, mégis érdemesnek láttuk a kérdőív kérdésköreire adott válaszoknak az egyes almintákban a reprezentatív mintától is szinte minden tekintetben különböző, de egymástól is eltérő megoszlásait összehasonlítani.

Hiszen a reprezentatív mintához képest ezeknek a csoportoknak a tagjaira különösen igaz, hogy csoport-hovatartozásuk fokozott mértékben kihat tapasztalataikra és az őket körülvevő társadalomról kialakított véleményükre, mivel sajátos élethelyzetük valószínűsíti a megkülönböztetés, a kirekesztés, a sérelmek különböző formáival való szembesülés mindennapi átélését. Éppen ezért folyamodtunk ezeknek az almintáknak a vizsgálatához, mert rajtuk keresztül a társadalmi működés olyan mechanizmusaira tudunk rávilágítani, amelyek akadályozzák az egyenlő bánásmód érvényesülését, az állampolgári egyenlőség megvalósulását.

Az egyes kisebbségi almintákhoz tartozó személyek szociális-jövedelmi helyzete mind az országos mintától, mind egymástól eltérő képet mutat. Bár mindegyik csoportban a bérek és fizetések képezik a legfontosabb jövedelemforrást, a roma és a fogyatékosággal élő válaszadók körében a nyugdíjak és a családra vonatkozó társadalombiztosítási juttatások jelentősebbek, mint a társadalom egészében. A fogyatékos személyek között az országos adatokból nagyobb arányt képviselnek azok, akik nehezen élnek meg jövedelmükből. Azonban más kutatási eredményekkel összhangban adataink is azt mutatják, hogy a roma népesség körében a legerősebb a szegénység problémája. A roma alminták több mint fele érzi azt, hogy nagyon nehezen tud csak megélni.

Az emberek mindennapi életét szabályozó, annak keretét szabó intézmények közül mind az országos reprezentatív minta, mind az egyes alminták válaszolói körében az oktatási intézmények iránti bizalom volt a legerősebb. Mégis az egyes almintákban belül – különösen a roma válaszadók esetében – az iskolának az országoshoz képest alacsonyabb bizalmi arányai arra utalnak, hogy a valamilyen szempontból „másnak” tekintett emberek irányában korántsem annyira elfogadó intézmény az iskola, mint ahogy ez várható, illetve társadalmilag kívánatos lenne. A többi intézménnyel kapcsolatos bizalom is valamivel alacsonyabb fokú e csoportok tagjai között az országos mintához képest. Kirívó különbséget két esetben tapasztaltunk: a rendőrség iránti bizalom – vagy inkább bizalmatlanság – jellemzi a roma almintát, és valamivel kevésbé, de szintén az átlagostól jóval kisebb mértékben bíznak a rendőrségben az LMBT-alminták válaszolói. Ugyancsak nem tekinthető véletlennek, hogy az LMBT-alminták tagjai az egyház iránt is jóval kevesebb bizalmat éreznek, mint a többi minta válaszadói. Pozitív értelemben is azonban éppen ők különböznek az országos minta és a másik két alminták válaszolóitól: az LMBT-embereké az egyetlen csoport, amely sokkal inkább kötődik a ci-

vil szervezetekhez, mint a többiek. Ez a különbség érthető, ha felidézünk, hogy számukra valódi tájékozódási pontot jelentenek az érdekeiket képviselő és túlnyomórészt általuk alapított és működtetett civil szervezetek. Sajnos úgy tűnik, a roma alminta esetében a különböző érdekvédő szervezetek nem nyújtanak kellő segítséget a mindennapi élet problémáinak megoldásában, így az irántuk megnyilvánuló bizalom is alacsonyabb mértékű, mint ahogy ezt a többi érintett csoport válaszadói esetében tapasztalhattuk.

A hátrányos helyzetért felelős okok között az országos reprezentatív minta válaszolói legnagyobb arányban az alkoholizmust, a káros szenvedélyeket, tehát a hátrányos helyzetben lévő személyek önromboló tulajdonságait említették, de szintén nagy jelentőséget tulajdonítottak a gazdasági rendszer hibáinak, illetve a kisebbségi (roma) származásnak is. Ezen a téren nem találtunk különbséget férfi és női válaszolóink között. Az LMBT és a fogyatékos alminta válaszolói nem sokban különböztek az országos mintától az oktatásban. Egy említendő kivétellel: az LMBT-csoport tagjai az erkölcsi értékek hiányának, tehát a személyes okoknak kisebb jelentőséget tulajdonítanak, mint a többi minta – köztük is kiváltképp a roma alminta – válaszadói.

Az is jól látható, hogy a megkérdezett romák érezték leginkább érintve magukat a kérdéssor által: rendre minden egyes feltétellel kapcsolatban a másik két almintához és az országos minta válaszolóihoz képest gyakrabban érezték úgy, hogy a felkínált okoknak szerepe lehet a hátrányos helyzet kialakulásában. A roma válaszadók állították leginkább, hogy a hátrányos családi háttér, maga a kisebbségi-etnikai hovatartozás, az esélyegyenlőség hiánya és általában a társadalom előítéletessége az, ami hátrányos helyzethez vezet. Csupán az alkoholizmus vagy más káros szenvedély, illetve az erkölcsi értékek hiánya tekinthető olyan feltételnek, amiért az egyén is felelőssé tehető, az összes többi válaszlehetőség strukturális, az egyéntől független okokra utal, aminek nem aktora, hanem elszennvedője, áldozata az, aki hátrányos helyzetbe kerül.

A társadalmi igazságosságra vonatkozó elveket tekintve mind az országos minta válaszolói, mind pedig a három különböző alminta tagjai az egyenlőségelvet támogatták legnagyobb mértékben. Az, hogy a kisebbség, vagy éppen a többség érdekeit kell-e elsősorban védelemben részesíteni, már megosztotta a válaszolókat. A három kisebbségi csoport mindegyike, közülük is leginkább a roma alminta tagjai a kisebbség érdekében történő előnyben részesítéssel nagyobb fokú egyetértést mutattak, mint a reprezentatív minta válaszadói.

Talán nem meglepő módon tehát a hátrányos megkülönböztetés elleni intézkedésekkel kapcsolatban az alminták tagjai érintettségük mértékében foglaltak állást. A roma alminta résztvevői általában véve is érzékenyebben reagáltak minden, esélyegyenlőséget növelő felvetésre, mint a többi csoport tagjai. Ez hatványozottan igaz azoknak a követeléseknek az esetében, amelyek a roma társadalmat különösen érintik: a roma tanulók elkülönített oktatásának tilalmát és a roma diplomások helyzetbe hozását túlnyomó többségük támogatta, és közel kétharmaduk állt ki a tanulásban akadályozott gyerekek integrált oktatása mellett. Még a női kvóta bevezetése mellett is a roma alminta tagjai foglaltak állást a legnagyobb arányban, meghaladva az ez ügyben érintett nők válaszarányait is. Az LMBT-alminta kétharmada kiállt az azonos nemű párok örökbefogadása mellett, miközben az országos minta és az ez ügyben nem érintett két másik alminta ezt a lehetőséget legfeljebb egyharmados arányban támogatta. A fogyatékos almintában talákoztunk az akadálymentesítés legnagyobb fokú szorgalmazásával, bár ezt a követelést a többi válaszadó is megalapozottnak tartotta.

A személyesen megtapasztalt diszkrimináció is szoros összefüggést mutatott az almintákra jellemző sajátos élethelyzetekkel. A fogyatékos csoport tagjainak gyakrabban éppen testi fogyatékoságuk, illetve egészségi állapotuk okozott hátrányt, egyéb területeken nem mutattak jelentős eltérést az országos minta adataihoz képest. Az LMBT-válaszadók közel 60 százaléka átélte már szexuális irányultsága miatti diszkriminációt, és ugyancsak az ő körükben volt a legmagasabb a nemi alapon hátrányt szenvedők aránya is. A roma alminta résztvevői viszont egy sor területen, és a többi csoporthoz képest is sokkal nagyobb mértékben és nagyobb gyakorisággal szembesültek a hátrányos megkülönböztetés különböző megnyilvánulásaival. Közel háromnegyedük átélte már faji megkülönböztetést, kétharmaduk a bőrszíne, közel 60 százalékuk etnikai kisebbségi hovatartozása, és közel 50 százalékuk családi háttere, társadalmi származása miatt szenvedett el eddig diszkriminációt. Az LMBT-, illetve a fogyatékos alminta speciális helyzetéből fakadó, diszkriminációra okot adó feltételektől eltekintve szinte nem volt olyan megkülönböztetést kiváltó ok a felsoroltak között, amely nem sújtotta volna nagyobb mértékben a roma válaszolókat, mint kutatásunk többi résztvevőjét.

A halmozott diszkrimináció – amikor a személyt több tulajdonsága miatt, vagy több területen is megkülönböztetés éri – kutatásunk szerint Magyarországon meghatározó jelenségnek tekinthető. Miközben a reprezen-

tatív minta több mint egyötöde kettő vagy több védett tulajdonság miatt szenvedett eddigi élete során diszkriminációt, a három almintában a halmozott diszkriminációt még inkább jellemzőnek és a fogyatékossgal élőktől haladva az LMBT-embereken át a romák csoportjáig egyre fokozottabb mértékűnek találtuk.

A sérelmek leggyakrabban említett megnyilvánulási formája a szóbeli zaklatás volt: erről számolt be az országos minta és a fogyatékos almintá több mint kétharmada, az LMBT-almintá 63 százaléka, és a roma válaszadók több mint fele. Az országos mintán belül a nők jóval nagyobb arányban szenvedtek el valamilyen sérelmet, mint a férfiak. A teljes mintában a második leggyakoribb diszkriminációs tapasztalat a megalázás, az emberi méltóságon esett sérelem elszenvedése volt – mintegy negyedük számolt be ilyen esetről –, és itt is jelentős különbség volt férfi és női válaszolóink tapasztalata között, a nők hátrányára. Ezt követte a nyilvános megszégyenítés említése a válaszadók egytizedét meghaladó arányban, amiről viszont jellemzően inkább a férfiak számoltak be. Az emberi méltóságot megalázó bánásmód fokozott mértékben érintette az LMBT-almintá tagjait, ahol a válaszadók fele számolt be ilyen tapasztalatról, míg a roma almintá tagjainak egyharmada tapasztalta ugyanezt. Az erőszakos fenyegetés, sértő felirattal történő zaklatás, megdobálás, tetteles bántalmazás, sőt, a megerőszakolás is az országos mintához és a másik két almintához képest egyaránt jelentősen nagyobb arányban fordult elő az LMBT-válaszadók körében.

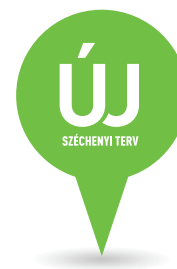
Arra a kérdésünkre, tartanak-e válaszolóink attól, hogy a jövőben diszkrimináció, hátrányos megkülönböztetés áldozatává válhatnak, általában nemleges volt a válasz. Az országos minta 15 százaléka gondolta csak úgy, hogy nagyobb vagy kisebb valószínűséggel előfordulhat vele, hogy valamilyen okból hátrányos megkülönböztetést fog elszenvedni a jövőben. Ennél nagyobb arányú volt a fogyatékos és még inkább az LMBT-almintá tagjainak félelme az áldozattá válástól – e két csoporthoz azonban jóval nagyobb arányban tartoztak olyanok is, akik többé-kevésbé biztosak voltak abban, hogy ilyesmi nem fog velük előfordulni. A roma almintá tagjainak jelentős része azonban tart attól, hogy a jövőben (is) diszkrimináció áldozatává válhat. Közöttük többségben vannak a borúlátók, akik minden bizonnyal az eddigi életükben elszenvedett sérelmek, erőszakos támadások, zaklatások, hátrányos megkülönböztetési formák különböző tapasztalataiból kiindulva nem látnak reményt arra, hogy ez a tendencia a jövőben megváltozzon. Ennek ellenére a roma almintá tagjai tűntek a leghatározot-

tabbnak abban, hogy a jövőben bejelentést tennének, ha diszkrimináció, sérelem érné őket: a roma válaszadók több mint fele állította ezt.

Mintegy igazolva a roma válaszadók félelmeit, az országos reprezentatív vizsgálat adatai azt mutatták, hogy a társadalomban uralkodó megkülönböztetésformák közül Magyarországon a romák elleni diszkriminációt érzékelik legerőteljesebben az emberek. A roma minta tagjainak szinte mindegyike hangot adott annak a véleményének, hogy a cigányellenesség elterjedt jelenség Magyarországon. Az LMBT-válaszadók háromnegyede véli úgy, hogy a szexuális irányultság, illetve a nemi identitás alapján megnyilvánuló diszkrimináció gyakori jelenség. A fogyatékos válaszadóknak pedig a fele nyilatkozott úgy, hogy létező jelenség a hozzájuk hasonló sorsban osztozók elleni hátrányos megkülönböztetés.

A munkával, foglalkoztatással kapcsolatos diszkriminációt körüljáró kérdésekre adott válaszokban megismétlődni láttuk a korábbi megállapításainkat, miszerint a bőrszín (értsd roma származás), az életkor és a fogyatékossg vezet legtípusosabban hátrányhoz, ha egy munkáltató két egyenlő képességű és végzettségű jelentkező közül választhat. Az országos minta válaszadóihhoz képest a három almintá tagjai kevésbé látják megvalósulni munkahelyükön az egyenlő bánásmódot. A teljes lakosságot reprezentáló mintának mintegy fele úgy gondolja, hogy Magyarországon nem foglalkoznak eleget a diszkrimináció és az egyenlő bánásmód kérdésével. Az egyes alminták esetében a pozitív válaszok aránya még alacsonyabb volt. A fogyatékosok harmada, a roma válaszadók 30 százaléka, az LMBT-embereknek viszont csak negyede hiszi, hogy megfelelő súlyt kapnak ezek a kérdések a közgondolkodásban és a jogi szabályozásokban. A diszkrimináció és az egyenlő bánásmód kérdését a roma almintá megkérdezettjei különösen fontosnak tartják, de az LMBT- és a fogyatékos mintán belül is nagyon magas volt azok aránya, akik a fontos vagy nagyon fontos válaszlehetőséget jelölték meg.

Az országos minta elemzése során láthattuk, válaszadóink nem mutattak nagy aktivitást azon a téren, hogy utánajárjanak, tájékozódjanak, mit tehetnének akkor, ha diszkrimináció éri őket. Az LMBT- és a fogyatékos almintá tagjai tűntek a leginkább tudatosnak: közülük nagyjából minden harmadik válaszolóban megfogalmazódott a tájékozódás igénye. Azok közül, akik megpróbáltak utánajárni, hol lehet segítséget, jogorvoslatot kapni, többnyire a családon és az ismeretségi körön keresztül igyekeztek tájékozódni. A valamely civil szervezethez, szakszervezethez fordulás lehetőségét a legmagasabb arányban az LMBT-almintá tagjai említették, és

ugyancsak ők voltak, akik jellemzően az internet segítségével próbáltak tájékozódni arról, mit tehetnek diszkrimináció elszenvedése esetén. A roma válaszadóknak jelentős hányada – több mint negyede – inkább az önkormányzattól várta (volna) a felvilágosítást sérelmei orvoslásával kapcsolatban, miközben ezt az opciót a teljes minta 15 százaléka és a fogyatékosok nagyjából egytizede említette csak, ugyanakkor az LMBT-alminta esetében ez a lehetőség szinte fel sem merült. Ez a bizalmatlanság jogosnak tűnik annak a tudatában, milyen alacsony mértékű az LMBT-emberek mindennapi létezésére vonatkozó társadalmi tudatosság a helyi önkormányzatok szintjén.

Ezek után érthető, hogy viszonylag kevesen voltak olyanok, akik egyáltalán jelentették, vagy értelmét látták jelenteni, ha hátrányos megkülönböztetés érte őket. A reprezentatív minta válaszolóinak alig tizede fordult valamely személyhez vagy intézményhez diszkriminációs tapasztalatával kapcsolatban, miközben valamivel többen azért értelmét látnák panaszuk bejelentésének. Az LMBT-alminta tudatosabb válaszolói közül sokkal többen – mintegy 40 százalékuk – gondolják, hogy lenne értelme, ha bejelentést tennének a tapasztalt diszkriminációs esetekkel kapcsolatban, de ténylegesen csak kevesebb, mint egytizedük élt már ezzel a lehetőséggel. A legtöbb diszkriminációs tapasztalattal rendelkező romák a legkiábrándultabbak és/vagy legtájékozatlanabbak ezen a téren: csak 3,8 százalékuk jelentette be esetét, és csupán 6,4 százalékuk látja úgy, hogy egyáltalán értelme lenne a segítségkérésnek.

Látható tehát, hogy kevés a hajlandóság válaszolóinkban arra, hogy amennyiben diszkriminációt észlelnek, azt illetékes helyen bejelentsék, illetve jogorvoslatért folyamodjanak. Mindez azonban csak részben magyarázható információhiánnyal. Igaz ugyan, hogy a reprezentatív minta közel ötöde, a fogyatékos és a roma minta negyede nem tudná, hogy adott esetben kihez kellene fordulnia (ez az arány csak 12 százalékos az LMBT-almintában), de vezető okként mind az országos, mind a három almintában azt a magyarázatot kaptuk, hogy a diszkrimináció áldozata nem bízik a segítségben. Azt sem tekinthetjük elhanyagolható jelentőségűnek, hogy több mint 20 százalék azoknak az aránya az összes válaszoló körében, akik éppen azért nem fordul(ná)nak segítségért, mert azt gondolják, hogy ügyük vállalásával még nagyobb bajba sodornák magukat. Különösen jellemző ez a fogyatékos almintá tagjaira, akiknek közel harmada tart ettől a lehetőségtől.

Az Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) ismertsége az országos reprezentatív minta válaszolói körében nem

tűnik nagyon alacsonynak: minden harmadik honfitársunk hallott már a hivatal létezéséről. A legtöbb diszkriminációt elszenvedő roma válaszadók ennél kisebb arányban, a fogyatékosokkal élők az országos mintához hasonló mértékben, az LMBT-emberek viszont jóval nagyobb, a válaszadók felét meghaladó arányban tudták, hogy létezik ez a hatóság. Az EBH-t az országos minta közel háromnegyede ajánlotta már vagy ajánlaná ismerőseinek abban az esetben, ha őket valamilyen hátrányos megkülönböztetés érné. A kérdésre adott válaszok természetesen csak fenntartásokkal értelmezhetők, hiszen egy jövőbeli – nem ismert – eseményről van szó. Ennek ellenére a viszonylag magas arány azt jelzi, hogy a hivatallal kapcsolatos bizalom szintje magas.

6.2. A fókuszcsoportos kutatás eredményei

A fókuszcsoportos kutatás kvalitatív módszerét azért választottuk, mert alkalmasnak találtuk arra, hogy a kérdőíves felmérésből kirajzolódó tendenciákat, vagyis a diszkriminációra, hátrányos megkülönböztetésre, előítéletekre vonatkozó ismereteket és tapasztalatokat, véleményeket, attitűdöket és gondolkodási sémákat közelebbről, az érintettek saját megfogalmazásában is megismerjük. A fókuszcsoportos interjúzás – mint közvetlen, ugyanakkor a (sors)társak jelenlétében, egymásra is reflektálva, vitatkozva-érvelve lefolytatott kommunikáció – lehetővé teszi, hogy egy-egy felkínált történet kapcsán az egyes személyek úgy fejtsek ki saját véleményüket, hogy azt adott esetben másokéval ütköztetik. A megfogalmazások élesebbek, az egyes megszólalások pontosabbak és célratörőbbek, a kifejtések meggyőzőbbek lehetnek így, mintha egyéni interjúhelyzetben szólanának meg interjúalanyaink. Emellett a fókuszcsoportos módszer alkalmazása kiegyensúlyozottabb viszonyt teremthet interjúzó és interjúzottak között, ahol nagyobb eséllyel kerülhetnek előtérbe az interjúalanyok sajátos szempontjai és értelmezési keretei, mint egy klasszikus interjúhelyzetben. Vagyis a fókuszcsoportok több lehetőséget nyújthatnak a társadalmilag létrehozott tudásformák tettenérésére, hiszen az itt érvényesülő csoportdinamika működése révén a fókuszcsoport résztvevői segítséget nyújthatnak egymásnak egyes kérdések értelmezésében, illetve a – jellemzően közösen megalkotott – válaszok tartalmának árnyalásában. A négyfajta érintettség mindegyikéhez két-két csoportülést (romák esetében három csoportot) szerveztünk: összesen tehát 9 ülés keretében 63 személy vett részt a – fókuszcsoportonként – mintegy másfél órás beszélgetéseken.

A beszélgetések vezérfonalát négy történet szolgáltatta. Mindegyik történet középpontjában egy-egy, az érintett csoportok valamelyikéhez tartozó szereplő állt, és mind a négy esetet felkínáltuk megbeszélésre a különböző csoportokban. Tehát a női, a fogyatékos, a roma és a meleg/leszbikus csoportok mindegyike találkozott olyan történettel, amelynek középpontjában egy, a saját csoportjához tartozó személy állt, és három olyan történettel, amelynek a társadalmi többség szemében ugyancsak „másként” tételezett központi szereplője jellemzően nem a saját csoport tagjai közül került ki. Ezáltal vált lehetővé, hogy az érintettség és a másság ütközésében megfogalmazódó véleményeket feltérképezzük, így azok szemével nézhessünk a kérdőíves kutatásban már megismert módon különböző mértékben elutasított embertársainkra, akik maguk is áldozatai lehetnek a hátrányos megkülönböztetés különféle formáinak.

Az első történet egy fogyatékos házaspárról szólt, akiket ugyan az őket jól ismerő háziorvos alkalmasnak talál gyermek örökbefogadására, mégis szembetalákoznak a gyámügyi előadó elutasításával. (Ugyanezt a dilemmát, azaz: alkalmasak-e fogyatékos szülők örökbefogadásra, feltettük meleg, illetve leszbikus, valamint roma szülőpár említésével is.) A második történet egy roma szakmunkás hiábavaló próbálkozásáról szólt a munkaügyi hivatalnál: miközben a nem romákat rendre kiközvetítik valamilyen munkahelyre, neki nem kínálnak fel munkát. A harmadik történet egy nagyvállalat szakmailag kiváló, kétgyerekes női munkatársa vezetői kinevezésének esélyeiről szólt, akinek vetélytársa akadt egy férfi személyében. A negyedik történet középpontjában egy tanár állt, akit igazgatója – a tantestület támogatása ellenére – el kíván távolítani, amikor kiderül számára, hogy a tanár meleg. Mindegyik történet esetében arra kértük a csoportok résztvevőit, hogy próbálják meg megítélni a lehetséges esélyeket, helyezkedjenek bele a döntést hozó és a döntést elszenvető helyzetébe, ítélik meg, vajon diszkriminációról van-e szó az adott

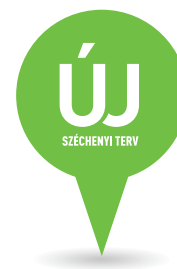
esetben, és ha igen, mit tehetne a történet hőse, hogy a társadalmi igazság helyreálljon.

Elemzésünk arra nem vállalkozhat, hogy az egyes csoportülések dinamikáját, a történetek kapcsán kibontakozó vitákat és az ezek nyomán akár konszenzusig eljutó folyamatokat egyenként nyomon kövessük, hiszen kutatásunk nem szociálpszichológiai jellegű, hanem középpontjában a jogérzékenység, a hátrányos megkülönböztetés felismerése és a diszkrimináció elleni fellépés lehetőségének mérlegelése áll. A fókuszcsoportos interjúk szövegeit ezért egy, a diszkrimináció megítélésére vonatkozó mátrixba rendszereztük, amely egy koordinátarendszer két egymást metsző tengelye által rajzolható le. Az egyik tengely az érintett pozíció és a megfigyelői pozíció két végpontja között húzódik. Látványosan itt csupán két helyzet lehetséges, de elsősorban a nemi hovatartozás (a meleg férfiak csoportjait kivéve mindegyik csoportban voltak nők is), másodsorban a csoport jellege alapján feltételezett azonosuláson kívüli egyéb identifikációs lehetőség (például a társadalmi státus azonossága) alapot teremthetett arra, hogy valaki ne csak a két szélső pont valamelyikével érezzen (sors)közösséget. A második, az előbbi tengelyt keresztbe metsző egyenes alapvetően a kisebbségeket érintő diszkrimináció felismerése és a diszkrimináció tagadása között húzódik. Ezen a skálán a diszkrimináció észlelésétől, felismerésétől és az ellene való fellépés vágyától kezdve a diszkrimináció elleni fellépést indokolatlannak vagy éppen hiábavalónak tartó véleményekig szóródhatnak a megszólalások.

Hangsúlyozzuk azonban, hogy nem személyeket kívánunk osztályozni, hanem megszólalásokat, véleményeket, annál is inkább, mert ebben a rendszerben nem követjük nyomon, hogy egy-egy vélemény megfogalmazója vajon következetesen reagál-e minden történet vitájában, vagy sem.

14. táblázat: A diszkrimináció megítélésének egyes típusai

	Érintett pozíció	Megfigyelői pozíció
diszkrimináció felismerése és elutasítása	1. Aktív önvédelem: saját csoportra irányuló diszkrimináció felismerése és elutasítása	3. Szolidaritás: más kisebbségekre irányuló diszkrimináció felismerése és elutasítása
diszkrimináció tagadása, többségi álláspont elfogadása	2. Beletörődés: saját csoportra vonatkozó többségi vélekedés internalizálása	4. Aktív szolidaritáshiány: más csoportok diszkriminációjának legitimálása, osztozás a többségi sztereotípiákban

6.2.1. Aktív önvédelem: saját csoportra irányuló diszkrimináció felismerése és elutasítása

Az első kategóriához olyan szövegeket soroltunk, amelyeket a történet által közvetlenül érintett személyek fogalmaztak meg az egyes fókuszcsoportokban. Ezek a szövegrészletek, megszólalások – mintegy igazolva a kérdőíves kutatás megállapításait – azt tükrözik, hogy az érintettség mindenképpen megszólalásra ösztönzi azokat, akik a történetben megismert szituációhoz hasonló maguk is átéltek, tapasztaltak közeli környezetükben.

Legnagyobb számban és legtöbb konkrét, személyes példával alátámasztva a roma fókuszcsoportok résztvevői reagáltak a roma munkanélküli történetére:

„Sajnos én ezt nagyon gyakorinak tartom. Ez a probléma mindennapos. Mi romák ezt tudjuk, hogy bárhova, ha csak egy takarításra akarok jelentkezni, akkor 90 százalékig biztos, hogy azt fogja mondani nekem, hogy majd hívjuk, míg a magyar, ugyanúgy takarításra jelentkezőnek azt fogja mondani, hogy jöjjön be próbatakarításra...” (roma nő, Budapest).

„...ez mindig így van. Nekem volt olyan példa, bementem, és rá akartam rúgni az asztalt, mert lecigányoztak. Nem közvetítettek ki azért, mert cigány vagyok. Meg nem is írtak fel a hegesztői tanfolyamra, mert cigány vagyok. Meg is mondták, kajakra” (roma férfi, vidék).

„...konkrétan a tesóm példáját tudom mondani, most húszéves, most a harmadik szakképesítését szerezte, és egész nyáron állásinterjúkra járt. Regisztrálta magát munkanélküliként, és ha van munka, akkor neki azt el kell vállalni, és menne is. Több ilyen lehetőség volt, és egyik se jött össze. Arra következtettünk, hogy a munkaadó kérdése volt, hogy cigány-e, és ezért nem jött össze. Nem a hivatal az, amely ebből a szempontból hibás és diszkriminál, hanem azok, akik igénylik a munkavállalót. (...) Egyszer konkrétan egy plázában egy ruhaforgalmazó kis üzletben a munkáltató azt mondta, hogy ha én őt alkalmazom, akkor a vásárlók nem fognak bejönni, mert roma” (roma férfi, Budapest).

„...talán egy-két éve volt, hogy édesapámnak megszűnt a munkahelye, és ő is jelentkezett, eleinte telefonon keresztül. Elmondta a referenciáit, hogy mit szeretne, és ő szakmunkás. És az volt az utolsó kérdése a munkáltatónak, hogy egyébként roma származású-e. És mondta, miért baj? És ez volt az utolsó beszélgetés” (roma férfi, Budapest).

Az érintettség különös esete – amelyet a szakirodalom interszekcionalitásnak nevez –, amikor valakit nemi és

etnikai identitása metszetében, ezek összekapcsolódása révén ér diszkrimináció, például roma származása és ugyanakkor – e jellemzőjétől elválaszthatatlanul – gyermekes nőként családi állapota miatt egyaránt hátrányos helyzetbe kerül:

„Egyszerűen nem vesznek fel sehova dolgozni, de nem tudom bebizonyítani. Azt mondják, hogy alulképzett vagyok, hogy van két gyerekem...” (roma nő, Budapest)

A fogyatékoság miatt elszenvedett hátrányos megkülönböztetésre olyan példát kerestünk, amely nem a munka világára, hanem a családi életre, gyermekvállalásra vonatkozott. Az örökbefogadással kapcsolatos történet mindenkit megszólíthatott, aki a veleszületett vagy szerzett, de mindenképpen „látható” másságával a magánélet területén is hátrányba kerülhet. Elsősorban ebben az esetben is a fogyatékos fókuszcsoport tagjai érezték úgy, hogy a történetet nem az örökbefogadást engedélyező hatóság, hanem az érintettek oldaláról kellene megközelíteni, miközben annak is hangot adtak, hogy a gyermekelhelyezési gyakorlat a mai Magyarországon igencsak diszkriminatív.

„Fogyatékos pár számára az örökbefogadás elvileg, papíron lehetséges, a gyakorlat viszont azt mutatja, hogy nem. Vannak ilyen ismerőseim, akik szerettek volna örökbe fogadni, két teljesen látás..., vak házaspár, akik szerettek volna örökbe fogadni, és nem nyíltan, de hát elutasították őket, hogy nem képesek gyermeknevelésre, a vakaságuk, látássérülésük miatt. Az én véleményem pedig az, hogy mindenki képes mindenre, amit akar. Nem is értem egyébként, hogy a látássérülés miatt olyan nagy probléma ilyen szempontból. Vannak teljesen vak, látássérült ismerőseim, akik nevelnek 2-3, sőt, 5 gyereket, és semmi bajuk nincs, a gyerekeknek is van gyerekkora. A szülők helyében én ragaszkodnék az álláshoz, hogy ha nem lehet másképp, akkor fogadhassak örökbe. Azon túl, hogy ez a gyakorlatban nem így van” (vak csoport, férfi).

A megszólaló saját érintett csoportjával kapcsolatos pozitív autosztereotípiája néha más csoportok leértékelésével, előítéletes megnyilvánulásokkal párosul:

„Mert például egy mozgássérült szülő (...) én sokat ismerem (...) általában jobb szülőknek minősülnek, több szeretetet, törődést adnak, mivel nem dolgoznak annyit, nem hajtják a pénzt, többet tudnak a gyerekeikkel törődni. Ha én lennék ebben a helyzetben, rohadtul harcolnék a gyerekekért. (...) Miközben mások (romák), állandóan szülnék, kidobálják a gyerekeket, örökbe adják” (mozgássérült nő). A nőkkel szembeni diszkrimináció kérdését felvető történet már korántsem talált az előzőekhez hasonlóan egyértelmű fogadtatásra a női csoportokban. Bár különböző tanulmányok bizonyítják, hogy a női munkavál-

lás során mutatkozó esélykülönbségek és hátrányos megkülönböztetések egyik jellemző formája, amikor a karrierben való előrehaladást, a vezetői pozíció elérését az úgynevezett „üvegplafon” gátolja, és ennek egyik fő oka a nők családon belüli, döntően hagyományosan értelmezett szerepéből fakad, a karrierépítő nő képe csak kevesekben találkozott saját tapasztalatokkal. Mégis volt, akit felháborított és az igazságtalanság felismerésére készítetett a történet:

„Ahhoz, hogy valaki az alkalmasságát meg a felkészültségét tudja bizonyítani, ahhoz oda kell kerülni a pozícióba. Ha ezt a 40 éves nőt sosem veszik fel, tehát már az indításkor hendikep, akkor soha nem fogja tudni a rátermettségét bizonyítani. A kisgyerekes édesanya igenis hátrányban van, mert úgy számol a munkaadó, hogy ha elmegy, akkor helyette kell valakit állítani, tehát ez a két kicsi gyerek őt most hátráltatja. Később pedig azért, mert amire ő 50 éves lesz, akkor már vissz magával egy olyan ballasztot, hogy nem tudott elmenni képzésekre, külföldre, hátrányban lesz (...) Ezt biztosan így tudom, mert a lányom is munkaadó, és annak ellenére, hogy nő munkatársai vannak, figyeli azt, hogy a kicsi gyerekekkel hogy van. Pedig családbarátok” (női csoport, vidék).

Volt, aki éppen a „női” tulajdonságokból vezette le, hogy a nők adott esetben alkalmasabbak a vezetésre, mint a férfiak, hiszen éppen hátrányaik leküzdésének eszközét látják a munka terén elért sikerekben:

„Nagyon szeretik a női vezetőt, mert sokkal megbízhatóbb, a nők kompenzálnak. Ha nem a gyerek miatt, akkor is túlkompensálják a dolgot, van ez a bizonyítási kényszer” (női csoport, Budapest).

A diszkrimináció leküzdésének módját egyik válaszolónk a tudatos és aktív, akár törvény által is megerősített közbeavatkozásban, az előnyben részesítésben látja:

„A kérdés az, hogy mi lenne a gyógyír. Én benne vagyok a Közép-dunántúli regionális monitoring bizottságban (...) a lényeg az, hogy EU-s beruházásoknál női esélyegyenlőségi megbízott vagyok. Minden alkalommal elmondom, hogy pontozzák pozitívan az olyan munkahelyeket, amelyek női munkahelyet teremt, és ami kisgyerekest vagy rész munkaidőset foglalkoztat, hogy amikor elbírálnak egy pályázatot, azt pozitívan értékeljék. Tehát objektív kényszer kellene, hogy a kisgyerekeseket alkalmazzák, vagy adókedvezmény, vagy a pályázatnál premizálás. Amúgy nem látok benne nagy lehetőséget. Kivéve, ha ez a munkaadó, aki kérte ezt a munkát, felmérte, hogy milyen ez a pályázó, és hogy nagyon értékes ember” (női csoport, vidék).

Az LMBT-csoportok tagjait elsősorban a meleg tanár munkahelyi kirekesztéséről szóló történet volt hivatva

megszólítani. Mint minden más csoportban, itt is arra kértük a résztvevőket, hogy próbálják meg beleélni magukat a tanár, vagy éppen a tanárt elbocsátani szándékozó igazgató helyzetébe, keressék meg azokat az okokat, amelyek az igazgatót erre a lépésre sarkallhatták, illetve vitassák meg, milyen választ adhat ilyen megkülönböztető döntésre maga az érintett. LMBT-válaszadóink többsége úgy látta, hogy az igazgató döntése leginkább a szülők várható reakciója, az előítéletes környezet miatt született, miközben egyikük adatokra hivatkozva állította, hogy a meleg tanár jelenléte nem befolyásolja a tanítványok szexuális fejlődését:

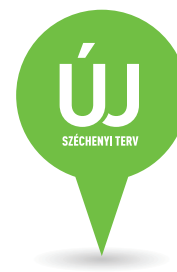
„Van egy jó adat, statisztika, hogy a heteroszexuális férfi tanárok sokkal inkább megrontják a lány tanítványokat, mint ahányszor a meleg férfi a fiút. Valójában nem ez az ok, hanem előítéletről van szó. És lehet, hogy az igazgató is egyszerűen belátná, hogy ezt nem jól gondolta, és lehet, hogy megváltoztatja a véleményét” (meleg férfi).

Ugyanez a gondolat fogalmazódott meg a következő szövegrészben is, azzal kiegészülve, hogy az előítéletes vélekedéseket oktatással, felvilágosítással, vagy érzékenyítő képzéssel oldani, sőt, akár megszüntetni is lehet:

„Lehet még egy érve az igazgatónak. Nem attól tart, hogy a gyerekek hogyan reagálnak, hanem hogy a szülők hogyan reagálnak. Nagyon félnek attól, hogy (mi lesz), ha a szülők kiveszik onnan a gyerekeket. (...) Úgy ugrálnak, ahogy a szülők fütyülnek. Volt ilyen »Melegség és megismerés« óra, és egy tanító néniről kiderült, hogy lesbikus, és a szülők elkezdtek pattogni, hogy kiveszik az iskolából (a gyerekeket), és akkor szintén levonult (az adott iskolába) a Melegség és megismerés program, és a szülőknek tartott megbeszélést, és a végén egyetlen szülő maradt, aki kivette a gyereket. (...) Az a kérdés, hogy az igazgató tisztában van-e azzal, hogy ez a program létezik” (leszbikus nő).

Az LMBT-csoportok számára nemcsak a kifejezetten nekik szánt történet, hanem az örökbefogadás diszkriminatív lehetőségét felmutató példa is azonosulási lehetőséget nyújtott, amikor a kérdést úgy tettük fel, hogy meleg vagy lesbikus pár alkalmas lehet-e gyermek örökbe fogadására:

„Amennyiben a fogyatékos házaspárnál a gyámügy kezébe adtuk ezt a fegyvert, hogy az alapján tagadjanak meg bárkinek örökbe fogadást, hogy fizikailag veszélyeztetik-e a gyereket vagy nem, ez egy lesbikus pár esetében nincs. Ha az alkotmányunk olyan lenne, ami nemcsak fizikailag tekinti az embert védendőnek, hanem érzelmileg is, úgy, hogy egy stabil tíz éve párp kapcsolatban élő szülőpárba igazán könnyű szívvel beleláthatná azt, hogy egy újabb állampolgárának nemcsak fizikailag, hanem érzelmileg is biztonságot nyújtani képes” (meleg férfi).

6.2.2. Beletörődés: a többségi vélekedés internalizálása

Az érintett csoportoknak felkínált történetek azonban nem feltétlenül váltottak ki a résztvevőkből a történet hősével való azonosulást, nem minden esetben készítették őket az igazságtalanság, hátrányos megkülönböztetés elítélésére, vagy gondolkodásra arról, hogy milyen lépéseket tehetnének a diszkrimináció megszüntetése érdekében. Minden csoportban volt olyan megszólaló is, aki a megkülönböztetés okát magában a diszkrimináció sértettjében kereste, vagyis az aktív elutasítás helyett a saját csoportjára vonatkozó többségi véleményt képviselte. A következő megszólalásokban az önvád, a negatív önkép, a negatív autosztereotípa példáit érhetjük tetten.

A fogyatékos történettel kapcsolatos az alábbi két idézet:

„Külön kell választani a természetes körülmények között született gyerekeket és hogy én, mint felelős gyámügyes, odaadom valakinek a gyereket. Ez nemcsak diszkrimináció, hogy azt mondom, csibész a gyámügyes, mert nem ad. A dolog nem ilyen egyszerű. Képzeljük el, hogy az én saját gyerekeket, elmegyek három hétre, vigyáznátok-e az én két-három éves gyerekekre, odaadnám-e egy kezes székes és vak házaspárnak. Nem adnám oda, pedig nem vagyok diszkriminatív ember. A gyámügyesnél is ez a kérdés, ő a felelős” (vak férfi).

„Egy fogyatékos pár mondjuk, megkapja azt a gyereket. A procedúrán végigmentek, megkapja. (...) Ha a fogyatékos párnak olyan az intelligenciája, a körülményei, a lehetőségei, akkor el tudom képzelni, hogy ugyanolyan körülményeket tud nyújtani, mint az egészséges pár. Ez sajnos sokszor nem történik meg, mert nem jutnak el ugyanolyan szintre” (vak férfi).

A női csoportokban többször is találkoztunk azzal a jelenséggel, amikor a nők elfogadják és magukévá teszik azt a társadalomban uralkodó többségi véleményt, hogy a családot a karrier elé kell helyezni, hogy a „nőiesség” csorbul, ha valaki a férfiak térfelének tekintett munka világában kíván sikereket elérni:

„Én is 40 évesen két gyerekkel léphettem volna előre. Volt egy próbálkozásom, és amikor teljesen, annak az intézmények az érdekének ellenére egy nálam sokkal rosszabb szakembert választottak arra a helyre, akkor én utána levontam a következtetést, és úgy gondoltam, hogy inkább leszek nyugodtan az én helyemen és nevelem a gyerekeket és a családommal több időt töltök, mint az, hogy küzdjek és mindenáron egy fontosabb pozíciót akarjak betölteni, és a családi életem rovására. Jó, ez már majd-

nem 30 éve volt, azóta változtak az idők, remélem, már nem ennyire rövidlátók a cégvezetők. (...) Még élnek a korábbi sztereotípiák és beidegződések” (nő, vidék).

„...valahol van egy ilyen megítélés, hogy ha te nagyon jól teljesítesz és karrierista vagy, akkor elkönnyvelnek ilyen kemény, férfias nőnek, és a nők attól félnek, hogy a nőiességüket veszítik el azáltal, hogy viszik valamire, vagy karriert csinálnak” (nő, Budapest).

A roma csoportok résztvevőinek azok a megszólalásai sorolhatók ebbe a kategóriába, amelyek fő jellemzője, hogy a saját pozitív önkép megőrzése érdekében elhatárolják magukat a cigányság rossz hírét, negatív megítélését kiváltó csoportoktól – legyenek azok rossz hírű lakóhelyük, vagy deviáns magatartásuk miatt – a többség szemében leértékelték, kirekesztettek:

„Nem az a lényeg, hogy magyar az ember, vagy cigány, hanem a cigány és cigány között is van különbség. Azért, mert én kint laktam telepen (...) mióta beköltöztünk, ugyanúgy. Hiába elköltöztünk, mégis rajtunk van. (...) most még jobban utálják az embert. A többségük azt nézi, hogy mi onnan jöttünk” (roma, vidéki).

„Mi annyit bírunk tenni, hogy jól viselkedünk. De egy kálap alá vesznek sajnos. Ha egy cigány ellop valamit, akkor már azt mondják, hogy ellopták a cigányok. A munkahelyen is azt veszed észre, nézzél meg egy gyárat, a munkások 65–70 százaléka nem roma. És a munkások olyan elvárással vannak, azt hiszik, hogy a roma nem dolgozik. Meg is mondja néhány vezető, hogy az ő emberei nem hajlandók romákkal dolgozni” (roma, vidéki).

Az LMBT-csoportokban azokat a megszólalásokat tekinthetjük a többségi, megkülönböztető vélemény internalizálásának, amikor a résztvevők a különbözőség vállalása helyett a beletörődést, az elbújást, a többségi nyomás hatására történő alkalmazkodást tartják célravezetőnek:

„Arról sincs információm, hogy ehhez a situációhoz ez a meleg tanár hogyan viszonyul. Lehetséges, hogy számára ez eléggé (...) lehet, hogy azt mondja, én tök kiegyensúlyozott vagyok az életben, teljesen mindegy, hogy ez kiderült az iskolában, de az is lehet, hogy ez feszélyezi. Lehet, hogy tök jól voltam így elbújva, és tök jól éreztem magam a bőrömben, hogy nem tudták, de most ez, hogy kiderült, nekem ciki...” (meleg férfi).

„A saját helyemben valószínűleg én is harcolnék, de a példa kedvéért, azért amellet is szólnak érvek, hogy lehet, hogy azt mondanám, hogy hát inkább ne beszéljünk róla, próbáljuk elfelejteni, és arra helyezni a hangsúlyt, hogy nem is vagyok annyira meleg. Egy olyan természetes állapotot visszacsinálni, hogy ez az egész ügy ne maradjon ügy. Ha nemcsak a pénzem akarom megkapni, de

elhivatott vagyok, és a melegségem az akadályja ennek, akkor lehet, hogy nem harcolnék, hanem visszavonulnék. Ha már ottmaradhatok és taníthatok, akkor még kevésbé mutatnám, hogy meleg vagyok, és kevésbé harcolnék azért, hogy változzanak a sztereotípiák. Inkább abba az irányba mennék el, hogy úgy változzon a megítélés, hogy azt gondolják, hogy mégsem vagyok annyira meleg” (leszbikus nő).

6.2.3. Szolidaritás: más kisebbségi csoportokat érintő diszkrimináció elutasítása

Amikor a történet által nem direkt módon megszólított csoportokban olyan megnyilvánulásokkal találkozunk, amelyek arról árulkodnak, hogy nemcsak saját érintettségük, hanem a hátrányosan megkülönböztetett más csoportok sérelmei is kiváltják a felháborodás, az együttérzés, szolidaritás érzését, esetleg a közös teni akarás kifejezésére sarkallva a résztvevőket, akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az érintettség nem egydimenziós, nem köthető egyetlen identitás-szegmenshez. A személyes és társadalmi identitás olyan bonyolult struktúra, amelyben a születés, a testi állapot, a nemi hovatartozás és szexuális irányultság, az etnikai csoporttagság, de az életkor, a társadalmi státus és még számtalan, adott esetben csak a szituációhoz köthető azonosulási lehetőség összetett módon befolyásolja a személyek önmeghatározását. A már említett, elsősorban a feminista filozófiában használatos interszekcionalitás fogalma pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a különböző „másságok” egymástól elválaszthatatlanul, sőt egymást felerősítve képesek hatni a megkülönböztetés áldozataira. Például, amikor a csoportok résztvevői nem az elsősorban róluk szóló történettel szembesülnek, mégis találva érezhetik magukat valamely olyan szempont szerint, ami nem szándékolt tartalma volt a történetnek. Ugyanakkor azt is gyakran tapasztalhattuk, hogy önmagában a hátrányos megkülönböztetés ténye, essen témája és szereplője alapján akár távol a saját életpasztalettól és átélt sérelmekről, mégis képes sorsközösséget létrehozni csupán a diszkrimináció ténye miatt. Azok a szövegek, megszólalások, amelyeket ehhez a kategóriához soroltunk, ezt a közvetett – vagy legalábbis általunk annak érzékelt – érintettséget hivatottak bemutatni.

Az örökbefogadással kapcsolatos történet például minden csoportban képes volt kiváltani a beleérzés, empátia, az azonosulás érzését, akár fogyatékos személyek, akár meleg vagy lesbikus pár szerepelt a történetben.

A női válaszoló az anyaság, a szülői szerep átélésétől nem kívánta megfosztani a fogyatékossgal élő párt:

„Fogyatékos embereknek is születnek gyerekeik. Én is ismerek ilyen, vak anyuka látó kislíval, és az örökbefogadás szempontjából ettől megfosztani őket nem helyes. Pont azért, mert nekik nem jön össze, más egészséges családnál is van így, miért ne fogadhatnának örökbe? Ha a házi orvos ajánlja, meg eddig is ellátták magukat, önállóan élnek, miért ne?” (női csoport, Budapest).

A társadalmilag magasan értékelt szülőséghez való jog fogalmazódott meg a roma csoport egyik résztvevőjében is: *„...lehet, hogy ennek a fogyatékos párnak van anynyi pénze, és a lakás úgy van berendezve (...) Lehet, hogy örök életükre nem lehetne gyerekük, és ez lenne az egyetlen lehetőségük, hogy boldogok legyenek. Valakinek ezt is meg kell oldani, ez ilyen érzékenységi kérdés. (...) tényleg meg kell nézni részletesen, hogy tudják-e vállalni...”* (roma nő, Budapest).

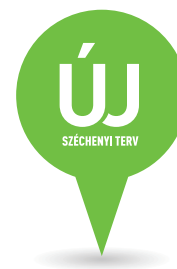
Ugyancsak roma megszólaló volt az is, aki a fogyatékossgot, mint hátrányt a szegénységgel kapcsolta össze – valószínűsíthetően ez volt az a tapasztalat, ami alapján empatikusan viszonyult a fogyatékos házaspár örökbe fogadási szándékához:

„Én azt gondolom, ha már eljutottak ahhoz a döntéshez, hogy babát szeretnének, vagy gyerekeket, és képesnek érzik magukat, akkor vágjanak bele, nyugodtan vállalják. Ez ugyanolyan, mintha azt vennék figyelembe, hogy milyen anyagi háttérrel rendelkezik valaki. Attól függetlenül, hogy nem a maximális anyagi szintet tudja megadni, vagy nem feltétlenül tud vele majd futkározni a réten, pedig az lenne a legjobb, azért nem attól függ, hogy jó szülő lesz, hanem ha szeretettel elvállalja, akkor döntsön úgy és tegyen lépéseket” (roma nő, Budapest).

Egyik roma résztvevő szerint a meleg párnak is joga van arra, hogy gyereket neveljen, annak ellenére, hogy tisztában van azokkal a társadalmi előítéletekkel, melyek szerint a homoszexualitás nyilvános vállalása károsan befolyásolhatja a felnövekvő gyerekek szexuális orientációjának alakulását.

„Attól függetlenül, hogy két férfi áll párkapcsolatban, és gyereket vállalnak, az egy dolog, hogy felvállalták, hogy melegek, de az is más, hogy felvállalják, hogy gyereket fogadnak. De attól, hogy meleg, nem hülye. Ugyanúgy tud gondolkozni. Ha odavesz egy gyereket, neki nem az a célja, hogy a gyerek ugyanolyan legyen, mint ő. A gyerekeknek ugyanúgy ki fog alakulni a személyisége, mint egy másik gyerekeknek, attól függetlenül, hogy milyen szülők között van” (roma férfi, vidék).

De az egyik roma csoportban fogalmazódott meg az az ambivalenciáról árulkodó vélemény is, miszerint az

örökbe fogadni kívánó szülőpár – legyenek fogyatékosok, vagy akár melegek – méltánylandó szempontjához képest kevesebb figyelem jut a biológiai szülőkre, akik az esetek többségében szegények, gyakran romák. Ez a megszólalás az osztály, a társadalmi státusz alapján történő diszkriminációt súlyosabbnak véli, mint a jobb anyagi körülmények között élők családi élethez való jogához kapcsolható sérelmet:

„Megmondom őszintén, nekem nagyon felemásak az érzéseim. Én eleve mindig olyan helyzeteket látok, hogy igazán nagyon örökbe fogadható gyerekek inkább a roma származású, szegényebb környezetből valók. Ezeknek a gyerekeknek általában vannak biológiai szülei, csak a középosztály, a gyámügy eldönti, hogy ők nem alkalmasak ezeknek a gyerekeknek a nevelésére. Harmadszor, ha segítenék őket, márpedig nem segítik őket, mert a világ nem úgy működik, hogy felneveljék, pedig ők szívesen felnevelnék. És van az a helyzet, hogy most ott vannak, sok esetben nagyon jó helyre kerülnek, én láttam ilyen helyeket. De most akkor ezt hogy kell értékelni? Hogy az a világ sora, hogy a szegényebb, elesettebb helyzetbe született gyerekeket odaadom a jobb anyagi helyzetben élőknek, lehet az akár meleg is, mert ha tudják biztosítani a feltételeket, akkor odaadják nekik. Ez bennem nagyon sok kérdést vet fel. Az a gyerek elveszti az identitását, mindent. Én azt mondom, hogy inkább az igen mellett vagyok, mint a nem mellett, fogadhat, mert miért ne? Csak nekem a másik fele, amit az előbb elmondtam, hogy a szegényektől elveszem a saját gyereküket, mert nagyon kevesen mondanak le maguktól, és a másik, lehet akár meleg is, de jobb anyagi helyzetben van, annak odaadják...” (roma nő, Budapest).

A nők munkahelyi előmenetelének akadályozottságával kapcsolatos történet is képes volt megszólítani a nem kifejezetten nőkből álló csoportokat is – sőt, a más csoportok férfitagjait is. Például roma férfitól származik az a vélemény, miszerint a leértékelt társadalmi csoportok tagjainak többet kell teljesíteni ahhoz, hogy egyenrangúként fogadják el őket, egy roma női hozzászóló szerint pedig az egész társadalom nőellenes, ez taszítja a nőket másodrendű pozícióba:

„...a nő kompenzál (...) többet dolgozik. Mint mi, cigányok. Ugyanúgy egy nőnek is többet kell tenni. Ezért alkalmasabbak a nők, mert kompenzálnak” (roma férfi, vidék).

„Magyarországon nagyon kevés a női vezető, én ezt tapasztalatom. És rátermett is, fiatal is, de nő. Ez már olyan szempont, amin nem tud változtatni, és ott vannak a kis gyerekek, ez is hátráltató tényező. De ez a férfiak világa, itt csak férfiak érvényesülnek” (roma nő, Budapest).

Akár az örökbefogadási történet, akár a munkanélküli

roma férfi esete, a munkaügyi hivatallal a nem érintett csoportok körében többfajta azonosulási lehetőséget kínált fel. Ilyen volt például a „láthatóság” kérdése. Azok az emberek, akik olyan kisebbségi csoportok tagjai, amelyek bőrszínük vagy éppen testi állapotuk miatt könnyen kategorizálhatók és ez által gyakran válnak sematikus, sztereotipikus megítélés célpontjaivá, példánk szerint ezen az alapon is sorsközösséget érezhetnek azokkal, akik az övéktől eltérő, de szintén megkülönböztethető csoporttal azonosíthatóak.

„Belezavarodik az a dolog, hogy a mi esetünkben látszik. Lehet egy olyan hozzáállás, hogy félek tőle. S amint félek tőle, abban a pillanatban rosszul ítélem meg. Mi oda megyünk, akkor látszik rajtunk, hogy fogyatékosok vagyunk, már van egy előítélet velünk szemben. A romák hasonlóképpen élhetik meg (...) Az az igazság, hogy az utóbbi időben a fogyatékos embereket és a romákat egy kategóriába sorolták. Egy csoportként kezelik, innentől kezdve akár fogyatékosként, akár romaként mész oda a gyámügyeshez, az esélyed hasonló. Ez a baj...” (mozgássérült férfi).

„Feltételezhető, hogy van valami gond a munkaügyi központokkal, a működésükkel. Úgy gondolom, hogy a diszkrimináció területén nem lehet velük általánosítani, de gyakran találkozni azzal, hogy nagyon sok ügyintéző másképp áll, vagy éppen diszkriminálja a fogyatékosokat, a kisebbségeket, a más állampolgárokat, roma, szerb, horvát (...) nincs jelentősége hogy milyen típusú (...) másképp kezelik ezeket a csoportokat” (mozgássérült férfi).

Hasonlóan könnyű kategorizálási lehetőséget kínál a nemi hovatartozás, így lehetséges, hogy nők, fogyatékos emberek, romák egyformán sematikus megítélés alá kerülnek:

„Úgy gondolom, hogy az emberi tényezőknek és az emberi vonalnak a megléte nagyon sokat változtat, befolyásolja, hogy milyen döntés születik. És persze lehet fűnyíró módon eljárni, hogy ez nő, ez fogyatékos, ez roma, és ha ilyen, akkor nem úgy tárgyalok vele, nem úgy viselkedek vele, nem azt a pozíciót adom neki. De ha a döntéshozóknak az egyike-másika azt mondja, hogy jó, lehet, hogy ilyen, de én megnézem, hogy valóban mit tud, milyen eredményei vannak, emberileg próbálok hozzá viszonyulni, akkor lehet, hogy más döntés fog születni. Vagy ha mégis olyan döntést hoz a vezető, hogy valamelyiket előnyben részesíti, akkor lehetőleg a másikat kompenzálja. Hogy lehet, hogy nem kapta meg az állást, de azt mondja, hogy bizonyíthatja a képességeit” (vak férfi).

A meleg tanárt fenyegető munkahelyi diszkrimináció története nem a láthatóság, hanem a negatív társadalmi megítélés, a „másnak” tekintett csoporttal szembeni előítéletek alapján váltotta ki a sorsközösség érzését,

ezen az alapon fogalmazódott meg a nem érintett csoportok tagjaiban együttérzés és szolidaritás az LMBT-emberek iránt.

„...nem kell elbocsájtani. Sőt, azt is el tudom képzelni, hogy abban az iskolában ő a kedvenc tanár. Mert férfi léteére más beállítottságú, nemcsak férfifejjel tud a gyerekekhez szólni, hanem meg tudja érteni a másik oldalt is. Biztos ő a kedvenc tanár. Attól függetlenül, hogy kiféle...” (roma férfi, vidék).

A roma csoportokban többen is azon az alapon fedezték fel a melegsége miatt elbocsátani kívánt tanárral a sorsközösséget, mert érzékelték, hogy az iskola hírneve hasonlóképpen csorbul a szülők szemében, ha megtudják, hogy meleg tanár tanítja gyermekeiket, mint ha egy iskolában magas a roma tanulók aránya.

„...teljesen másképp érzékelik ezt a szülők. Hogy ja, cigány? Vagy meleg? És akkor már mindenféle bajuk lesz vele...” (roma nő, Budapest).

„Azt mondta a Sz. utcai iskola igazgatója, hogy ha egy gyerekről kimutatja, hogy cigány, akkor már nem fogják odairatni a gyerekeket. Elíratják máshova. Elvből, mert ilyenek az emberek. Most voltam egy értekezleten, és mellettem valaki odaszólt, hogy tessék, Obama engedélyezi a meleg házasságát. Hogy ez nyíltan ugyanolyan házasság, mint a normális. Ezzel ő nem ért egyet. Most ez a szülő, honnan tudjuk, hogy ő milyen?” (roma nő, Budapest).

Egyes csoportokban előfordultak azonban olyan, inkább ambivalensnek tekinthető hozzászólások is, amelyek szerint a meleg jogainak érvényesítése inkább csak a magánéletben elfogadható, de a különbözőség nyílt felmutatása a társadalom többségében elutasításra talál, viszolygást kelthet:

„...az igazgató pozíciójából nézve: megnézném azt, ez az ember hogy végezte eddig a munkáját. Ha a pedagógiai munkát elvégezte, jól, évek óta tanít, akkor a szexuális orientációjához senkinek semmi köze. Ez az ő magánügye. Persze akkor mondhatjuk, miért vonulnak fel az Andrássy úton. Hogy az érdekeinket védjük meg, hátha mások is csatlakoznak hozzánk. Én ezt kicsit furcsállom. Oké, van egy sajátos kultúrájuk, de nem biztos, hogy a kultúrájukat a város központjában kell gyakorolni. De visszatérve a tanár bácsira, ha jó volt a munkája, milyen alapon küldik el? Hát hogy otthon, a magánéletében mit csinál (...) Ez nem téma” (vak nő).

6.2.4. Aktív szolidaritáshiány: más csoportok diszkriminációjának legitimálása

Végül negyedik elemzési kategóriánkba azokat a hozzászólásokat sorolhatjuk, amelyekben a megszólalók saját hovatartozásuk, identitásuk alapján őket nem közvetlenül érintő kérdések kapcsán a másfajta különbözőséggel rendelkező csoportokról a többségi nézőpontot tükröző, gyakran sematikus, sztereotipikus, olykor kirekesztő és diszkriminatív módon alkotnak véleményt. Legtöbb ilyen típusú megszólalás – összhangban akár az országos, akár az alminták körében végzett kérdőíves kutatás eredményeivel – a romákkal kapcsolatban hangzott el fókuszcsoportjainkban is. Miközben minden csoportban szinte egyöntetű volt a vélemény azzal kapcsolatban, hogy a romákat diszkrimináció éri a munkaerőpiacon, és nagyjából közmegegyezés volt azon a téren is, hogy a munkalehetőségtől megfosztásuknak társadalmi okai vannak, sőt, mint láthattuk az előzőekben, az is megfogalmazódott, hogy a társadalom többsége előítéletes a romákkal szemben, mégis ez volt az egyetlen olyan csoport, amelyre vonatkozóan olykor az előítéletek nyílt formában is hangot kaptak. Ugyanakkor nem tartjuk véletlennek, hogy leggyakrabban a női csoportokban hangzottak el a romákat negatívan megítélő vélemények, hiszen – ahogy a kérdőíves kutatásból is kiderült – a nők nincsenek olyan mértékben tudatában saját kisebbségi helyzetüknek, mint a többi érintett csoport tagjai, így kevésbé tűnnek fogékonyak a kisebbségi léttel való azonosulásra.

Ilyen, a romákat saját sorsukért hibáztató, a kirekesztő gyakorlatot legitimáló véleményeknek tartjuk a következő hozzászólásokat:

„...van bennük egyfajta üldözési mánia” (nő, vidék).

„Ők maguknak kellene ezzel foglalkozni. Mondjuk, elmegyek egy munkaközvetítőbe, nagyon szépen felöltözöm, jól letusolok, megborotválkozom, hogy jó benyomást keltsék...” (nő, Budapest).

„Ez előítélet, aminek azért vannak alapjai. Mert sajnos újratermelődik ez a hátrány, mert ha abban a roma családban még senki nem dolgozott, nem tanulta meg, hogy reggel 7-kor felkel és elmegy dolgozni. Lehet, hogy hiányozni fog, késik” (nő, vidék).

„Azt hiszem, ez általános. És különösen vendéglátóiparban, mert ott nagyon adnak arra, hogy a felszolgáló, a pincér minél európaiabb megjelenésű legyen. És ha faji jellegzetességek vannak rajta, akkor inkább másikat vesznek fel, mert van kínálat” (nő, vidék).

Még a romákkal kapcsolatos jól ismert túltámogatási mítosz is elhangzott az egyik csoportban:

„Fordítva is igaz, Borsod megye, nagyon nehezen tudnak állást találni a nem romák, mert az állam a romákat nagyban támogatja, és szó szerint nagyon nagy kedvezményel veszik fel a roma származásúakat. Ezért hiába jelentkezik a nem roma származású, esélye nem sok, mert az állam a másik csoportot támogatja. Anyagilag, a vállalkozásokat támogatja, ha romákat alkalmaz” (mozgássérült nő).

A másik kisebbség, amellyel kapcsolatban a más alapon érintettek csoportjaiban szintén gyakran tükröződtek vissza a többségi előítéletek, az LMBT-emberek csoportja volt. A velük szembeni előítéletek azonban többnyire a kevésbé nyílt, inkább averzív formát öltötték, azaz a melegekkel kapcsolatos fenntartások nem a megszólalók saját ellenérzéseiként, hanem a vélt társadalmi közmegegyezést idéző formákban fogalmazódtak meg. A homoszexualitás többek szemében veszélyforrást jelent a fiatalokra, a még kialakulatlan személyiségekre, legyen szó a meleg tanár történetéről vagy éppen a meleg vagy leszbikus pár örökbefogadási törekvéséről. Többször felrémlett a pedofília lehetősége és réme – különösen a meleg férfiak gyermek iránti vágya vagy a tanári pálya kapcsán.

„Hogy egy meleg ember legyen a példakép? Ettől félnek, hogy rossz példát mutat. Hogy majd ki akarják próbálni, hogy milyen az...” (nő, Budapest).

„(meleg szülők) a gyerekek lehet esetleg hátránya, ha a környezet felnagyítja. (...) vidéki környezetben, ahol mindenki mindenkit ismer, és kevésbé elfogadó a környezet, akkor nagyon meg tudják keseríteni az életét” (nő, vidék).

„Én nem ítélem el a melegeket, saját döntésük, ez az ő életük. De egy gyerekek nem hiszem, hogy abban kéne felnőni, hogy ez normális dolog. Egy családkép arról szól, hogy van egy apuka, egy anyuka. Az, hogy ők fogadjanak örökbe, nem vagyok száz százalékosan ellene, de nem hiszem, hogy a gyerek felnevelésében sokat segítene. Nem biztos, hogy a hátrányára válik. Ha azt mondják, hogy egy családképet rajzoljon le, akkor ő vagy két férfit, vagy két nőt fog lerajzolni egy gyerekkel. (...) Én nem tartom egészségesnek ezt a családmódot, mert ha a gyereket nézzük, sokkal több bántással találkozik majd az életben. Ha én dönteném el, hogy odaadom-e a gyereket nekik vagy nem, akkor valószínűleg egy egészséges férfi–nő pár mellett döntenék” (roma nő, Budapest).

„Én elfogadom, hogy joga van leszbikus párnak vagy meleg párnak örökbe fogadni, de ahogy (női) mondta, azért esély van arra, hogy az örökbefogadott gyerek szexuális fejlődése sérül. Kérdés, hogy a gyámügy oldaláról ezt hogy veszem figyelembe. Nem biztos, hogy a gyámügy részéről ez diszkrimináció. A gyámügynek, akinek odaadom

a gyereket, annak a gyerek testi-lelki-szociális jellege, egészséges fejlődését biztosítani kell. Ha ők mind a ketten leszbikusok, akkor ezzel semmi probléma nincs, de a szexuális fejlődésükben mást fognak kapni otthon, mint egy heteroszexuális párnál. Ezt az örökbefogadásnál mindenképpen számításba kell venni. Lehet, hogy van joga, de a jogoknak következményei vannak” (vak nő).

6.2.5. Jogtudatosság, jogérzékenység, a diszkrimináció elleni fellépés lehetőségei

Végül, a saját csoportra vagy mások csoportjára vonatkozó, akár együttérző, vagy éppen elutasító vélekedések kategorizálásán túl, elemzésünkben a négy érintett csoportban elhangzott olyan véleményeket gyűjtöttük össze, amelyek az állampolgári és kisebbségi jogokra, a jogegyenlőségre vagy annak hiányára, a diszkrimináció elleni fellépés esélyeire vonatkoztak. Ahogy bevezetőnkben említettük, a négyféle érintett csoport tagjait különböző szervezeteik segítségével toboroztuk, így számítottunk arra, hogy tudatosabban közelítik meg ezeket a kérdéseket, inkább tisztában vannak jogaikkal és jogorvoslati lehetőségeikkel, mint a lakosság egésze. Valóban, mindegyik csoportban voltak olyanok, akik nemcsak hallottak az Egyenlő Bánásmód Hatóságról, hanem azt is tudták, milyen ügyekben illetékes, sőt, néhányan olyan esetet is ismertek, amikor valaki a hatósághoz fordult diszkriminációs panaszával. Volt, aki már az EBH létét is olyan eredménynek tekintette, ami súlyt ad az egyenlő bánásmód fontossága felismerésének, különösen, ha a hatóság működése még inkább láthatóvá válna a közvélemény előtt.

„...ha kellően tökök az ember, adott diszkriminációs helyzetben belebegteti, hogy tudod, mi az EBH, akkor helyszínen megoldhatók a történetek. Nagyon jó ez az EBH, hogy lehet rá hivatkozni. Most ez is általánosítás, de akik általánosítás alapján diszkriminálnak, azok lehet, hogy éppen ilyesmire érzékenyek, hogy na de hát, ott van a hivatal fölötted... És akkor konkrétan beszarnak, és egyből visszavesznek” (meleg férfi).

Arra a kérdésre például, milyennek kellene lennie annak a hatóságnak vagy hivatalnak, amelyiknek az a dolga, hogy jogorvoslatot segítse az embereket, egyik résztvevőnk a következőképpen válaszolt:

„Erősnek. Tehát hatalom. Kellene, hogy legyenek a kezében olyan eszközök, amivel nagyon hatékonyan be tud avatkozni. Itt szó volt a romákról, szó volt a fogyatékosokról. Lehetne látni olyan eseteket, hogy elmegyek az Egyenlő Bánásmód Hatósághoz, elmondom, hogy engem

ilyen meg ilyen bántalom ért, és ő biztosan orvosolni fog” (nő, vidék).

A csoportokban több olyan résztvevővel is találkoztunk, akik valamiféle képzésen is részt vettek, ahol megismerkedhetett a jogosultságokkal és jogorvoslati lehetőségekkel a kisebbségeket érő sérelem esetén:

„Egyszer voltunk egy tréningen, mint LMBT-ember vettem részt ilyen tréningen, és ott volt egy felkészítés, hogy milyen lehetőségek vannak (...) egy magyar NGO szervezte...” (meleg férfi).

Az EBH fontosságának elismerése ellenére volt, aki felrótta, hogy keveset lehet tudni a hatóság működéséről:

„Én az EBH-val hadilábon állok, mert nem jut el hozzám az az információ, hogy hogyan javít az én helyzetemen. Nem vagyok benne biztos, hogy ha én odamegyek, akkor megfelelő választ kapok a kérdéseimre. Az mindenképpen segítene, ha több információm lenne arról, hogyan működnek, milyen a praktikus működése, milyen alapelveik vannak” (meleg férfi).

Egy másik résztvevő pedig tapasztalatai és tanulmányai alapján azt állította, hogy a megfelelő intézmények léte még nem nyújt garanciát arra a mai Magyarországon, hogy a jogokon esett sérelmeket orvosoljanak:

„Én elvégeztem egy esélyegyenlőségi és kisebbségvédelmi képzést, és a szakdolgozatomat pont három látássérült esetéről írtam, az egyik az Egyenlő Bánásmód Hatósághoz fordult, a másik a Helsinkihez, és a harmadik polgári peres eljáráshoz. És megdöbbentő volt az, hogy a bíróság mennyire nincs képben. Amikor olyanokat mernek kijelenteni, a hajam égnek állt... Magyarországon nincs esély, akárhova fordul” (vak nő).

A beszélgetéseken felmerült, hogy nem minden esetben könnyű a diszkriminációt bizonyítani, ez pedig sokakat eltántorít attól, hogy jogorvoslatért folyamodjanak bírósághoz, vagy egyéb szervezetekhez.

„...meg azért is kevesen fordulnak, mert az embereknek bizonyítani is kell tudni a dolgokat. Nem úgy van, hogy engem diszkriminálnak. (...) a bíróságon is bizonyítani kell. És tényleg, ezeket a dolgokat nehéz bizonyítani. Az ember érzi, hogy diszkriminálták, de ha jól megnézi, nem biztos, hogy diszkriminatív...” (nő, vidék)

Az, hogy nem mindenki kíván aktívan fellépni a jogtalanságok, a hátrányos megkülönböztetés ellen, különböző okokra vezethető vissza. Ez fakadhat valakinek a természetéből, ahogy a következő példa mutatja:

„Én a saját esetemben inkább megalkuvó vagyok, kudarcra váró. Másokat viszont szoktam biztatni, meg patronálni, akár fogyatékosokat, akár romákat, hogy álljanak ki magukért, és akkor szoktam segíteni az ismeretségen, kapcsolatokon keresztül. Valamilyen szervezetet, vagy

információt szerezni, hogy hová forduljanak. Én fontosnak tartom azt, hogy ne maradjanak ezek a dolgok elrejtve, hanem, amennyire lehet ezeket az érdekeket, próbálják az emberek képviselni” (nő, vidék).

Ugyanakkor a hátrányos megkülönböztetés elleni fellépés hiánya adódhat akár abból is, hogy a jogtalansággal szembeni eljárás idő- és pénzigényes folyamat, és nem is mindig vezet sikerre. Sőt, adott esetben a jogorvoslatért forduló személyt megbélyegzik, és ezzel további hátrányokat okozhatnak neki.

„Még ha meg is bírságotlák azt a munkáltatót, aki a roma munkást nem vette fel, vagy elküldte, de utána, ha vissza is veszi, majd érzékelteti vele az ellenszenvét, és a következő adandó alkalommal úgy rúgja ki, hogy ne lehessen utána az EBH-hoz fordulni” (nő, vidék).

Egy női csoportban elhangzott beszélgetésrészlet szintén hasonló megfontolásokról árulkodik:

„(Miért nem lép fel a diszkrimináció ellen?) – Mert egyedül van. Pénzt kell abba fektetni, hogy bíróságra vigye. Másrészt meg vagy egyedül áll ki, vagy ügyvédet fogad, akkor megint pénz kell neki. És korántsem biztos, hogy az igazság fog győzni.

– Ő pedig krétáshátú lesz. Akit megjelölnek, hogy »izgága«.

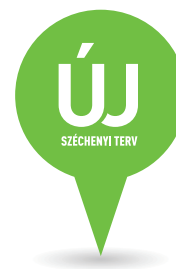
– Tehát egyáltalán nem biztos, hogy az igazság fog győzni a végén.

– Ez egy általános kulturáltság kérdése is. A szervekhez is nehéz fordulni. A sok-sok korrupció miatt...” (nők, vidék).

A leszbikus és meleg csoportban a fentiekhez hasonló aggodalmakon és fenntartásokon túl egy sajátos probléma is megfogalmazódott: az „előbújás”, a coming out kérdése. Az előítéletes társadalmi többség miatt gyakran a csoporttagok tartózkodását választó személyek – legyenek LMBT-emberek, vagy akár etnikai hovatartozásukat nem vállaló romák – azáltal, hogy a velük szemben gyakorolt hátrányos megkülönböztetés ellen fellépnek, identitásukat is felfedik, és ezt veszélyesnek tarthatják. Erről tanúskodik az egyik hozzászólás:

„Nem tudom, ezért kérdezem, hogy az EBH az anonimizáláshoz hogy viszonyul. Az a kérdés, hogy csak már coming outolt, romaságát vállaló emberek fordulnak-e oda, vagy (...) nem a saját néven van a hangsúly, de ha én egy nem coming outolt meleg vagyok, akkor, ha egy meleg szervezethez fordulok, azok tudják (...) ha az EBH-hoz fordulok úgy, hogy visszahúzódva élek, de meleg vagyok (...) ez biztos rontja a határfokát” (meleg férfi).

Az LMBT-emberek önazonosságának vállalása – ahogy erről a kérdőíves kutatás is tanúskodott – nemcsak a külvilág megítélése szempontjából okoz nehézséget, hanem mert ez az egyetlen olyan kisebbségi csoport,

amelynek tagjaival adott esetben saját családja is szembe fordul. Erről a lelkileg nehezen elviselhető teherről árulkodnak a következő megszólalások:

„Nagyon sok olyan leszbikus van, aki azért nem mer fellépni, mert gyerekük van, például hogy a gyereke iskolájában beszélnek neki, és ha kiderül, hogy leszbikusként indított egy eljárást, például mert kizárták őt a szülői munkaközösségből, és fellépnek ez ellen... Lehet, hogy azért nem lépnek fel, mert félnek, hogy a gyerekükön csattan. Akit tudok, azért nem léptek fel, mert attól félnek, hogy valami hozzátartozójukon csattan. Védik akár a saját szüleiket...” (leszbikus nő).

Ugyanakkor, elismerve az elbújás választása mögötti okok létjogosultságát, volt, aki úgy gondolta, hogy egy-egy diszkriminációs ügy napvilágra kerülése segíthet azokon, akik eddig még nem jutottak el önazonosságuk elfogadásáig.

„Nem mesélem el a történetet, de pont egy ilyen munkahelyi kirúgás kapcsán az illető hálás volt, hogy nem verték nagydobra, hogy miért rúgták ki, mert mások még nem tudták róla, se a családja, se az ismerősei. Az sokkal rosszabb lett volna, ha azt mondják, hogy azért rúgták ki, mert meleg vagyok. Ha így tudja meg a világ, hogy azért rúgták ki, mert meleg, az nagyon rossz lenne. Az a kérdés, hogy a diszkrimináció miről szól.

Ha olyan helyzetben, amikor érdemes (...) nem csak azért, hogy a magam dolga miatt. Nekem már mindegy, én már coming outoltam, de olyan emberekre gondolva, hogy ebből esetleg erőt meríthetnek, hogy látnak egy diszkriminatív esetet és eljárók, lehet, hogy ők is inkább fel tudják vállalni...” (leszbikus nő).

„A tudatosság valamilyen szintje fölött képzelhető el, hogy az ember motivációt érez erre, és akkor már nem retteg attól, hogy ezt megtudják. De ehhez valószínűleg már olyan nagyon drasztikus jogsérelem kell, hogy az életének fontos része múljon ezen” (leszbikus nő).

Miközben a romák közül számoltak be legtöbbször arról, hogy jogsérelem, diszkrimináció áldozataivá váltak, és az őket érő hátrányos megkülönböztetés a többi csoport számára is jól ismert jelenség volt, a roma csoportokban csak kevesen jutottak el odáig, hogy saját ügyükben jogorvoslatért folyamodjanak. A fiatal, egyetemi-főiskolai hallgatókból álló roma csoportban azonban akadt olyan, aki biztos volt benne, hogy a jövő roma generációi már nem fogják szó nélkül hagyni a közösségüket fenyegető rosszindulatú társadalmi jelenségeket, az előítéleteket, a diszkriminációt.

„...mi azért vagyunk, hogy tudjuk, mit kell tenni. Majd mi bebizonyítjuk, a mi nemzedékünk már tudja, hogy hogyan védje meg a jogait” (roma férfi).

7. A diszkrimináció elleni fellépés lehetőségei

7.1. Jogtudatosság

A 2010-ben elvégzett kutatás egyik fontos tanulsága volt, hogy a különböző diszkriminációs történetek többnyire rejtve maradnak. A 2010-es adatok szerint a diszkriminációt elszenvedők 24 százaléka, azaz lényegében minden negyedik válaszadónk nem beszélt erről senkivel sem. A 2013-as számok ugyan némi javulást mutatnak, de még mindig 17 százalék volt azok aránya, akik nem osztották meg senkivel sem azt, hogy diszkrimináció érte őket. Ha mégis elpanaszolták valakinek diszkriminációs tapasztalatukat, az elsődleges partner ilyen esetekben értelemeszerűen a család és az ismerősök voltak: ötből négy esetben hozzájuk fordultak. A teljes mintában alig néhány olyan eset akadt, amikor valaki sérelmével érdekképviselőhöz, vagy hatósághoz fordult volna.

Az a tény, hogy bármiféle hivatalos jogorvoslat, vagy szakmai szervezethez fordulás mennyire nem jellemző ma Magyarországon, nem független attól sem, hogy az emberek döntő többsége (88%) nem is érzi szükségét annak, hogy arról tájékozódjon, mit tehet abban az esetben, ha diszkrimináció éri. Sőt, ez a teljes népességre vonatkozó adat azok körében sem sokkal kisebb (85%), akik saját magukat valamilyen konkrét diszkrimináció elszenvedőjének tartják.

A tájékozódás itt is elsősorban a közvetlen környezet (család, ismerősök) megkérdezését jelenti (az esetek 42 százalékában), bár a különböző médiumok (26%), a civil szervezetek vagy szakszervezetek (17%), illetve az önkormányzatok (14%) szerepe sem elhanyagolható. Amit mindenképpen érdemes kiemelni, az az internet szerepe, hiszen minden harmadik esetben (33%) ez volt a tájékozódás egyik forrása. Ennek hatékonyságáról ugyan nincsenek adataink, de feltételezhetjük, hogy az internet előnye a már említett forrásokkal összehasonlítva abban áll, hogy egyszerre képes a hivatalos tájékoztatásra (törvényi szabályozás, jogokkal és kötelezettségekkel kapcsolatos dokumentumok, illetve hivatalok és szervezetek címeinek elérhetősége), továbbá a személyes tapasztalatok megosztására, a „közösségi” tájékozódásra (például fórumokon, közösségi oldalakon, blogokon keresztül).

Az előzőekben bemutatott, összességében inkább passzív és beletörődő hozzáállás ismeretében nem meglepő, hogy az embereknek összesen 20 százaléka vélte úgy, hogy érdemes jelteni, ha valakit diszkrimináció ér. Másképpen fogalmazva 5 emberből 4 úgy gondolja, hogy ennek nincsen értelme. Sőt, amennyiben külön vizsgáljuk azokat, akik valamilyen diszkrimináció el-

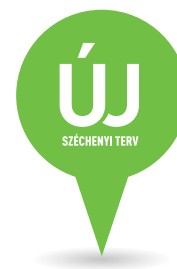
szenvedői voltak, ez az arány még néhány százalékponttal alacsonyabb (18%), azaz e csoportban még kevesebben gondolták úgy, hogy lenne értelme a bejelentésnek. A 2013-as kutatásban összesen 248 olyan válaszadónk volt, akit saját bevallása szerint diszkrimináció ért. Közülük összesen 11-en (4%) voltak azok, akik jelentették az esetet. A bejelentés elmaradásának háttérében meghúzó okok hasonlóak voltak a korábbi kutatáshoz. Az érintettek többsége úgy gondolta, hogy a bejelentést követően „úgysem tudtak volna semmit sem tenni” (52%), „nem tudták kihez kéne fordulniuk” (21%), „nem volt olyan súlyú az eset”, hogy megérte volna bejelenteni (20%), „nem volt lehetőség a bizonyításra” (17%), vagy éppen az illető „félt, hogy csak rosszabb helyzetbe fog kerülni” (14%).

A diszkriminációs esetet bejelentők érdekvédő szervezethez (3 eset), ügyvédhez (2 eset), civil szervezethez/szakszervezethez (1 eset) és bírósághoz (1 eset) fordultak. A kutatásba olyan eset nem került be, amelyben az Egyenlő Bánásmód Hatósághoz (EBH) fordultak volna. Az „egyéb” említések között a tévét, a polgármesteri hivatalt, illetve az Alkotmánybíróságot említették még a válaszadók. A 11 bejelentést megelőző döntést a megkérdezettek véleménye szerint nem volt különösebben nehéz meghozni. Ez egyben arra is utal, hogy lényegében csak azok az esetek jutnak el hivatalos fórumokra, ahol a diszkriminációt elszenvedő, vagy annak közvetlen segítőtje, támogatója ismeri a jogi, illetve egyéb lehetőségeket, és ebből következően vélhetően a bejelentéshez kapcsolódó gyakorlati lépések megtétele sem jelent lehetetlen feladatot számára.

Ami a jövőre vonatkozó bejelentési szándékot illeti, 2010 és 2013 között némi csökkenés figyelhető meg, hiszen míg a korábbi kutatás során a megkérdezettek 48 százaléka élne a bejelentés lehetőségével, addig 2013-ban ez az arány 38 százalékra csökkent. Ez a hajlandóság szoros összefüggést mutat az iskolai végzettséggel és az életkorral.

7.2. Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos törvény ismerete

Az Egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról 2003-ban az elfogadott törvény létezéséről a 2010-ben készített kutatás során megkérdezettek 58,8 százaléka, míg a megismételt 2013-as kutatásban 59,3 százaléka tudott. Hasonlóan a korábbi kutatás tapasztalataihoz, a törvény ismertsége elsősorban a 60 évnél fiatalabbak, legalább középfokú végzettséggel rendelkezők, illetve a nagyvárosokban (Budapest és a megyeszékhely-

lyeken) élők körében volt az átlagnál magasabb. Továbbá a férfiaknak 63 százaléka, míg a nőknek 58 százaléka ismerte a törvényt a 2013-as kutatás alapján. A kérdésre érdemben legnagyobb arányban az alacsonyan iskolázott, kistelepüléseken élő, 60 évnél idősebbek, illetve a vizsgált háttérváltozók alapján a romák nem tudtak válaszolni. Ezekben a csoportokban a kérdésre „nem tudom”-mal válaszolók aránya megközelítette a 40 százalékot. Mindkét kutatás eredményei azt mutatják tehát, hogy a diszkriminációt tiltó és az egyenlő bánásmódhoz fűződő jogot védő törvény ismertsége igen eltérő mértékű a különböző társadalmi csoportokban.

Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy valakinek az eddigi élete során személyesen megélt konkrét diszkriminációs tapasztalata milyen kapcsolatban van a törvény ismertségével, azt tapasztaljuk, hogy lényegében nincsen rá hatással. Az egyes diszkriminációtípusok között természetesen van különbség. Azok, akiket saját bevalásuk szerint anyanyelve, életkora, anyasága/apasága, politikai nézetei, szexuális irányultsága, nemi identitása, foglalkoztatásának jellege, fogyatékosága vagy állampolgársága miatt ért diszkrimináció, az átlagnál jóval nagyobb arányban ismerik a törvényt. Ugyanakkor átlag körüli vagy alatti arányokat tapasztaltunk a faji hovatartozás, bőrszín, valamilyen kisebbséghez tartozás miatt elszenvedett diszkriminációt bevallók körében. Ez utóbbi csoportokba tartozók döntő többsége a magát romának vallók köréből kerül ki, tehát összességében elmondhatjuk, hogy a romák körében az átlagnál jóval alacsonyabb a törvény létezésének az ismerete. A romák egyértelműen hátrányos helyzetét jól mutatja, hogy mindkét kutatás alapján őket éri leginkább diszkrimináció, ugyanakkor ők azok, akik legkevésbé vannak tisztában a jogaikkal.

Az egyenlő bánásmódhoz kapcsolódó jogorvoslat lehetőségét a törvény létezéséről tudók körében legnagyobb arányban a foglalkoztatás (88%), illetve a szociális és egészségügyi ellátás (84%) területén ismerik az emberek, míg e kettőtől némiképpen lemaradva következik az oktatás és képzés (78%), az áruk és szolgáltatások igénybevétele (75%), illetve a lakhatás (60%) területe.

A diszkrimináció ellen többféle eszközzel lehet küzdeni. Az eszközöket – némileg leegyszerűsítve – három nagyobb csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba a nevelés különféle formái tartoznak (például szemléletformálás, iskolai nevelés, nem formális tanulás, vallás, család stb. szerepe), a második a büntetés és szankciók területe (azaz a vonatkozó jogszabályok betartása és betartatása), míg a harmadik lehetséges eszköz a nyilvánosság aktív használata, amely például a diszk-

riminációt elkövetőkkel szemben a megszégyenítés és kiközösítés alkalmazását jelenti. Kutatásunk eredményei azt mutatják, hogy a megkérdezettek szerint ugyan mindhárom eszköz fontos, de nem egyforma mértékben: első helyre a nevelés került, ezt követi a büntetés, míg e kettőtől némiképpen lemaradva a nyilvánosság. Az eredmények egyik fontos tanulsága, hogy az egyes demográfiai változók mentén, illetve a diszkriminációval kapcsolatos személyes tapasztalat, és a megkülönböztetett csoporthoz való tartozás (például roma, fogyatékos) szerinti bontásban az eszközök elfogadottsága nem igazán változik. Talán csak annyi emelhető ki, hogy az életkor előrehaladásával mindhárom kategória fontossága növekszik, illetve minél magasabban iskolázott valaki (legalább középfokú végzettséggel rendelkezik), annál kevésbé tartja fontosnak a nyilvánosság szerepét. (De még a diplomások körében is a 10-es skálán 6,5 volt az átlagos érték.)

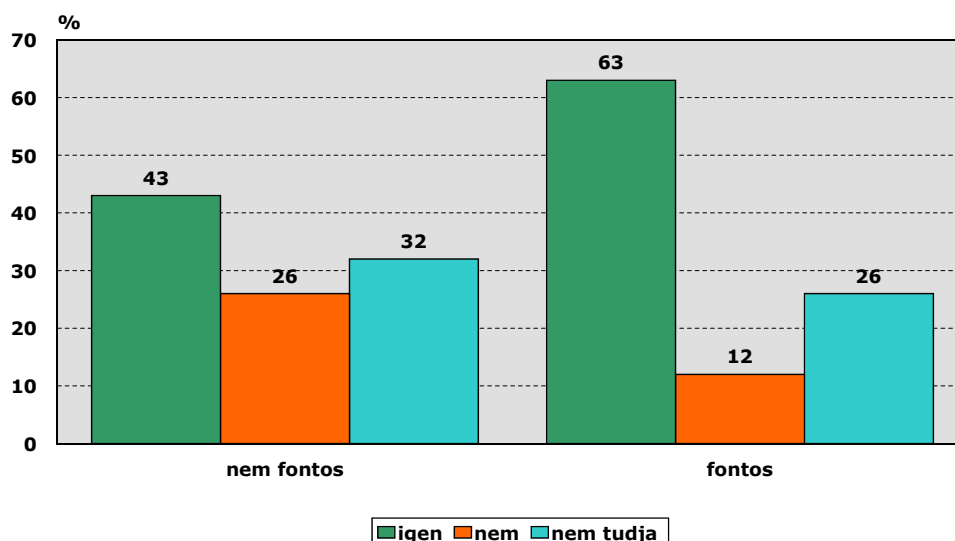
A konkrét törvényi szabályozás, illetve az állampolgári jogorvoslat lehetőségének ismerete természetesen részben független attól, hogy ki mennyire tartja fontosnak a diszkrimináció és az egyenlő bánásmód kérdését. A 2010-es és a 2013-as kutatás adatai alapján a magyaroknak egyaránt 83 százaléka tartotta nagyon fontosnak, vagy fontosnak a kérdést. Az egyenlő bánásmódról szóló törvény ismeretét aszerint vizsgálva, hogy az illető fontosnak tartja-e a kérdést, az alábbi ábrán látható, hogy még a téma iránt elkötelezett csoportban is nagyságrendileg tíz emberből csak hatan voltak tisztában a törvény létezésével.

Arra a kérdésre, hogy vajon „Foglalkoznak-e eleget Magyarországon a diszkrimináció és az egyenlő bánásmód kérdésével?”, 2010-ben még a megkérdezettek 46 százaléka válaszolt igennel, ugyanakkor 2013-ra ez az arány 38 százalékra csökkent.

Az utóbbi két kérdést együttesen elemezve összességében azt mondhatjuk, hogy kutatásunk alapján a magyar felnőtt társadalom 32 százaléka, azaz közel egyharmada tartozik abba a csoportba, akik szerint a diszkrimináció és az egyenlő bánásmód kérdése fontos, és Magyarországon eleget foglalkoznak ezzel a témával. További egyharmad véleménye szerint a kérdés ugyan fontos, de ehhez képest nem foglalkozunk vele eleget.

Kíváncsiak voltunk arra, válaszadóink szerint csökken-e a diszkrimináció, ha a döntéshozóknak megfelelő tudása lenne arról, milyen arányban sújtja hátrányos megkülönböztetés az embereket különböző védett tulajdonságaik alapján, tehát népszámláláskor vagy erre vonatkozó kutatásban önkéntes alapon vallanának erről a megkérdezettek. A roma származásra való nyílt

18. ábra: Az egyenlő bánásmódról szóló törvény ismerete (a diszkrimináció és az egyenlő bánásmód kérdését fontosnak, illetve nem fontosnak ítézők körében, %)

rákérdezést a korábbi kutatásunk során az emberek 57 százaléka tartotta elfogadhatónak. Arányuk a megismételt 2013-as kutatás során 50 százalékra csökkent, azaz mostanra már csak minden második megkérdezett támogatná az ilyen típusú adatgyűjtést. A másik két tulajdonság esetében ilyen mértékű és egyértelműen azonosítható irányú változás nem következett be.

7.3. Az Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) ismertsége és megítélése

2010 őszén a felnőtt korú magyar lakosságban tíz emberből három olyan volt, aki hallott már az Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) létezéséről. Két és fél évvel később, 2013 tavaszán arányuk 46 százalékra emelkedett, ami igen jelentős változásnak tekinthető. Lényegében minden demográfiai csoportban nőtt az arányuk, de ezen belül is kiemelendő a felsőfokú végzettségűek esetében mért 30 százalékpontos növekedés (42-ről 72-re), a 25–29 éves korosztály 28 százalékpontos, illetve Budapesten élők körében tapasztalt 23 százalékpontos pozitív változás, de a 2010-ben is a lista végén található alacsonyabban iskolázott, kistelepüléseken élő, munkanélküli vagy idősebb korosztályokban is néhány százalékpontos növekedést lehetett megfigyelni (M7. táblázat).

Az EBH ismertségének növekedésében valószínűleg a televízióknak volt a legnagyobb szerepe, ugyanis azok, akik már hallottak a szervezetről, 72 százalékban ezt a médiumot nevezték meg az információ elsődleges forrásának. Ezenkívül még említést érdemel a barátok-ismerősök ajánlása (14%), a plakátok és szórólapok (13%), a rádió (9%), az újságok (7%), illetve az internet, beleértve az EBH saját honlapját (6%). Ezek az eredmények többnyire összeesengenek a 2010-es kutatás adataival, ahol ugyanezek az információs források kapták a legtöbb említést.

Az EBH „Egyenlő bánásmód – mindenkit megillet” szlogenjét tízből négy ember (38%) ismerte. A 2010-es kutatás során vizsgált „Nincs egyedül” szlogen akkori ismertsége csupán 16 százalékos volt, tehát az új jelmondat – nem függetlenül az időközben lezajlott médiakampánytól – jóval sikeresebben maradt meg az emberek emlékezetében.

A diszkrimináció elleni küzdelemben az eseteknek nyilvánosságra hozatalát az emberek 63 százaléka támogatja. Az elkövető szervezetek megnevezését 73 százalék tartja fontosnak. 2010-ben ez a két arányszám még egyaránt 70 százalék volt.

A korábbi kutatás eredményeihez képest szintén nőtt azok aránya, akik valamilyen hátrányos megkülönböztetés esetén ajánlanák ismerőseiknek az EBH-t: a 2010-es 71 százalékról 2013-ra 81 százalékra nőtt.

7.4. Az EBH médiakampányának elemzése

Az egyenlő bánásmód témájával kapcsolatos hirdetésekkel a kutatásban megkérdezett embereknek saját bevallása szerint 37 százaléka találkozott valamilyen formában. Átlagnál magasabb volt az arányuk a 25–50 év közötti korosztályban (44-48%), a középfokú és felsőfokú végzettségűek körében (48-54%), és a budapestiek esetében (54%).

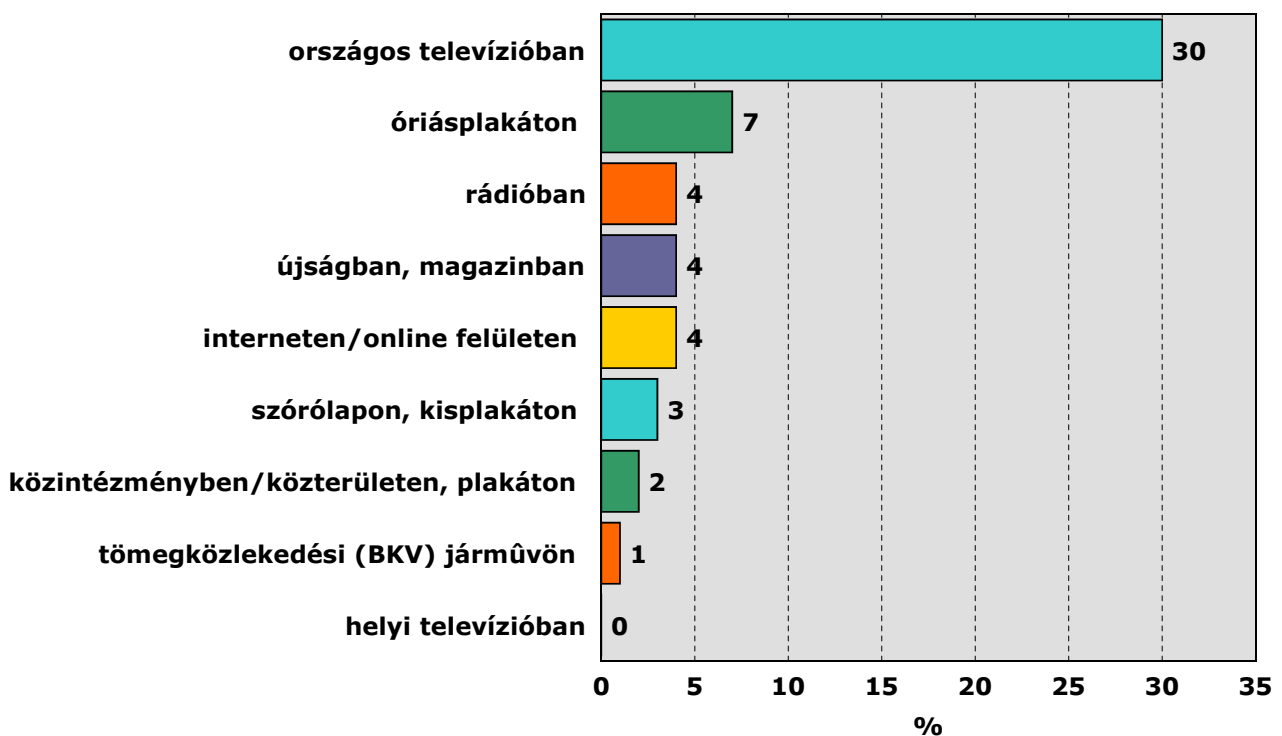
Hasonlóan az EBH ismertségével kapcsolatos információs forrásokhoz, a hirdetések esetében is televízió a legfontosabb közvetítő csatorna. Az országos televíziókban látható hirdetések az emberek 30 százaléka szá-

mára voltak ismerősek, míg minden egyéb forrás esetében ez az arány alig ért el néhány százalékot.

A televíziós csatornák esetében nem túl meglepő módon a két legnagyobb kereskedelmi csatorna (RTL Klub és TV2), illetve a közszolgálati M1 voltak meghatározóak. A rádiók esetében az MR1 Kossuth, illetve a Class FM érdemel említést (bár itt az elemszámok már minimálisak voltak). Konkrét sajtótermékek tekintetében pedig csupán néhány említést regisztráltunk, így ennek statisztikai elemzése nem lehetséges.

Az alábbi táblázatban összefoglaltuk az egyes kampányelemek ismertségét, illetve velük kapcsolatos értékeléseket.

19. ábra: Hol találkozott az Egyenlő Bánásmód Hatóság hirdetéseivel?

Az EBH-kampányelemek ismertsége, illetve értékelése – óriásplakát

Óriásplakát No.1.

ismertség/említés: 83 fő (8,3%)

értékelés: 3,59

Óriásplakát No.2.

ismertség/említés: 31 fő (3,1%)

értékelés: 3,36

Óriásplakát No.3.

ismertség/említés: 25 fő (2,5%)

értékelés: 3,22

Óriásplakát No.4.

ismertség/említés: 17 fő (1,7%)

értékelés: 3,31

Az EBH-kampányelemek ismertsége, illetve értékelése – újsághirdetés

ÚJ SZÉCHENYI TERV

Az egyenlő bánásmód mindenkit megillet!

Érte már Őr hátrányos megkülönböztetés valamely védett tulajdonsága (életkora, neme, gyermekvállalása, fogyatékossága és egészségi állapota, faji vagy etnikai származása, vallása, szexuális irányultsága vagy családi állapota miatt)?

Ha igen, akkor dönthet úgy, hogy az Egyenlő Bánásmód Hatósághoz (EBH) fordul, hogy érvényesítse jogait, és megőrizze emberi méltóságát.

Az EBH országos hatáskörű, autonóm államigazgatási szerv, amely a sérelmet elismerő fő kérelmére jár el. A passzív leállítást, személyesen és telefonon is felkeresheti a hatóságot. A társadalmi és érdek-képviseleti szervezeteknek lehetőségek vannak közzétételük igény érvényesítésére.

A diskrimináció jogellenes!
Az egyenlő bánásmód követelményét minden jogviszonyban kötelesek megtartani a közhatalmi feladatot ellátó szervek, hatóságok, önkormányzatok és a szolgáltatást nyújtók.

Tájékozódjon jogairól és jogorvoslati lehetőségeiről ügyfélszolgálatunkon!

Egyenlő Bánásmód Hatóság
1024 Budapest, Margit krt. 80.
Telefon: +36 1 795 2978
E-mail: ehb@egyenlobanasmod.hu
További információk: www.egyenlobanasmod.hu

Nemzeti Fejlesztési Operatív Program
Humán Erőforráskezelés
2010-2013-ig

A program az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Újsághirdetés No.1.

ismertség/említés: 48 fő (4,8%)
értékelés: 3,49

ÚJ SZÉCHENYI TERV

Az egyenlő bánásmód mindenkit megillet!

Érte már Őr hátrányos megkülönböztetés valamely védett tulajdonsága (életkora, neme, gyermekvállalása, fogyatékossága és egészségi állapota, faji vagy etnikai származása, vallása, szexuális irányultsága vagy családi állapota miatt)?

Ha igen, akkor dönthet úgy, hogy az Egyenlő Bánásmód Hatósághoz (EBH) fordul, hogy érvényesítse jogait, és megőrizze emberi méltóságát.

Az EBH országos hatáskörű, autonóm államigazgatási szerv, amely a sérelmet elismerő fő kérelmére jár el. A passzív leállítást, személyesen és telefonon is felkeresheti a hatóságot. A társadalmi és érdek-képviseleti szervezeteknek lehetőségek vannak közzétételük igény érvényesítésére.

A diskrimináció jogellenes!
Az egyenlő bánásmód követelményét minden jogviszonyban kötelesek megtartani a közhatalmi feladatot ellátó szervek, hatóságok, önkormányzatok és a szolgáltatást nyújtók.

Tájékozódjon jogairól és jogorvoslati lehetőségeiről megyei ügyfélszolgálatunkon!

Egyenlő Bánásmód Hatóság
1024 Budapest, Margit krt. 80.
Telefon: +36 1 795 2978
E-mail: ehb@egyenlobanasmod.hu
További információk: www.egyenlobanasmod.hu

Nemzeti Fejlesztési Operatív Program
Humán Erőforráskezelés
2010-2013-ig

A program az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Újsághirdetés No.2.

ismertség/említés: 20 fő (2,0%)
értékelés: 3,21

Az EBH-kampányelemek ismertsége, illetve értékelése – banner

Banner No.1.

ismertség/említés: 30 fő (3%)
értékelés: 3,44

Banner No.2.

ismertség/említés: 16 fő (1,6%)
értékelés: 3,24

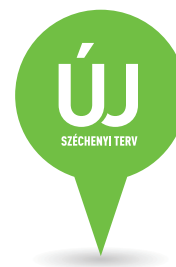
Banner No.3.

ismertség/említés: 16 fő (1,6%)
értékelés: 3,35

Banner No.4.

ismertség/említés: 16 fő (1,6%)
értékelés: 3,32

Az EBH-kampányelemek ismertsége, illetve értékelése – TV-spot

TV-spot No.1.

ismertség/említés: 296 fő (29,6%)
értékelés: 3,39

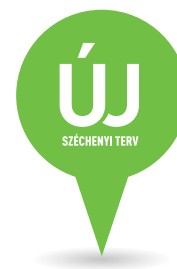
8. Összegzés

Kutatásunk központi témáit – a személyes és a társadalmi diszkrimináció, valamint az egyenlő bánásmód és jogtudatosság kérdését – négy, a társadalmi többség szemében „másnak” tekintett kisebbségi csoport fókuszba állításával vizsgáltuk. Ezek a csoportok fokozottan szembesülnek megkülönböztetéssel, kirekesztéssel, az egyenlő bánásmód sérelmével, helyzetüket *kettős nézőpontból* kívántuk megismerni. Egyrészt a lakosságot reprezentáló mintán folytatott kérdőíves kutatás segítségével megtudhattuk, hogyan látják saját maguk és mások, közöttük az általunk kiválasztott, fokozottan sérülékeny csoportok helyzetét azok, akik nem tartoznak ezekbe a kategóriákba, másrészt pedig közösségi mintáinkon kérdőívvel, valamint fókuszcsoporthozos kvalitatív kutatás keretében közvetlenül is megszólítottuk a csoportok tagjait, hogy megtudjuk, hogyan értékelik saját helyzetüket a társadalomban. A fókuszcsoporthozos kutatást különösen alkalmasnak tartottuk arra, hogy a kérdőíves felmérésből kirajzolódó tendenciákat, vagyis a diszkriminációra, hátrányos megkülönböztetésre, előítéletekre vonatkozó ismereteket és tapasztalatokat, véleményeket, attitűdöket és gondolkodási sémákat közelebbről, az érintettek saját megfogalmazásában is megismerjük. A fókuszcsoporthozos a kvantitatív, survey-típusú módszerhez képest nagyobb lehetőséget nyújthatnak a társadalmilag létrehozott tudásformák tettenérésére, hiszen az itt érvényesülő csoportdinamika működése révén a résztvevők segítséget nyújthatnak egymásnak a kutatás fontos kérdéseinek értelmezésében, illetve a válaszok tartalmainak árnyalásában.

A „*másaságot*”, különbözőséget kutatásunkban kiterjesztettük egy olyan társadalmi nagycsoportra – a *nőkre* – is, akiket a közvélemény csak nehezen azonosít kisebbségi csoportként. Mégis, számtalan kutatás bizonyítja, hogy a magyar társadalomban a nők helyzete – hasonlóan más kisebbségi csoportokéhoz – alárendelt a domináns csoport, a többséget képviselő férfiak helyzetéhez képest. Összességében tekintve a nők munkaerő-piaci státusza, jövedelmi viszonyai, társadalmi presztízse, a döntésekhez való hozzáférési lehetőségei, véleményformálási lehetőségei, kulturális befolyása mindenképpen alatta marad férfitársaik lehetőségeinek, és a normatív módon előírt és többnyire általuk is elfogadott családi szerepeiket tekintve is fokozottan vannak kitéve esélyegyenlőtlenségeknek, hátrányos megkülönböztetésnek, diszkriminációnak. Különösen sérülékeny érintett csoportnak tekintjük a *romákat*, a legnépesebb és legkiszolgáltatottabb etnikai kisebbség tagjait, amely közösséget a strukturális hátrányok és az etnikai identitás összefonódása, a „szegénység etnicizálódása” jellemez. Mar-

ginális, kirekesztett helyzetükért egyszerre felelősek a társadalmi hátrányok újratermelődését megakadályozni képtelen, sőt, azokat inkább konzerváló, esetenként tovább fokozó intézmények – az iskola, a munkaerő-piac, az egészségügy, a közigazgatás, stb. –, valamint a velük szemben egyre növekvő előítéletesség, a média és egyes politikai szereplők által is gyakran megerősített rasszizmus és cigányellenesség. Harmadik, a diszkriminációval kapcsolatos különös érintettsége alapján kiemelt csoportunk a *fogyatékosok* csoportja. A fogyatékos emberek kedvezőtlen egészségi állapotuk mellett számos olyan problémával küzdenek, melyek nemcsak a mindennapi életüket nehezítik meg például a munkavállalás, az ügyintézés, a közlekedés terén, hanem a társadalom által elfogadott normákhoz igazodásban is akadályozhatják őket. Negyedik fókuszban álló csoportunkat az *LMBT-emberek* alkotják. Annak ellenére, hogy Magyarországon az elmúlt két évtizedben jelentős lépések történtek az *LMBT-emberek* jogegyenlőségének megteremtése terén, az érintettek számára továbbra is mindennapos tapasztalat az élet számtalan területén megjelenő diszkrimináció, a szembesülés a többségi társadalom előítéleteivel, a melegek elleni erőszakra buzdító gyűlöletbeszéd, és az ennek következtében egyre gyakoribb erőszakos támadások.

A *reprezentatív mintán folytatott kérdőíves kutatás* főbb témaköreit, az egyes kérdésekre adott válaszok megoszlását elsősorban az ország lakosságát reprezentáló, a kutatásba került személyek demográfiai, szociokulturális, gazdasági és jövedelmi jellemzői alapján kialakított kategóriái szerint vizsgáltuk. Más kutatásokhoz hasonlóan mi is azt találtuk, hogy az úgynevezett háttérváltozók mindegyike jelentős hatást gyakorol a személyek mindennapi tapasztalataira, és ezek a tapasztalatok egyúttal befolyásolják világlátásukat, a társadalmi igazságtalanságról alkotott felfogásukat, a megkülönböztetéssel kapcsolatos véleményüket, vagy éppen viszonyukat a hátrányok kiegyenlítését célzó előnyben részesítéshez. Az egyén felfogása pedig kutatásunk eredményei szerint hatással van arra, hogyan reagál, milyen viselkedési formákat alakít ki az őt érő, a közvetlen és tágabb környezetéből – a társadalomból – származó, az állampolgári egyenlőséget befolyásoló tényezőkre vonatkozóan. Így az összehasonlítás lehetősége elsősorban a különböző dimenziók mentén létrehozott válaszolói csoportokhoz tartozók élethelyzete és a véleményeik, attitűdjeik, nézetrendszerük, valamint az ezekkel kapcsolatos viselkedések közötti összefüggések feltárásából adódik. Az országos minta válaszolóinak közel harmada nem érintkezik egyáltalán a kutatás fókuszában álló kisebbs-

ségi csoportok tagjaival, és csupán alig több mint egytizedük jelezte, hogy közvetlen környezetében mindhárom csoportbeli személy előfordul. Úgy találtuk, hogy az iskolázottság mértékének növekedésével nő a valószínűsége annak, hogy a személy kapcsolati hálójához a kutatás fókuszában álló kisebbségi csoportok tagjai is tartoznak. A nők, a budapesti lakosok, és a fiatalabb korosztály nyitottabb a „másnak” tekintettekkel való érintkezésre, mint a községekben élők, az idősebbek, valamint munkaerő-piaci státusuk szerint a vállalkozók vagy a nyugdíjasok. Az pedig, hogy valaki nem csak hallomásból, hanem közvetlen tapasztalatból ismer meg olyanokat, akik valamilyen tulajdonságuk miatt különböznek a többségtől, a szociálpszichológia idevonatkozó elmélete szerint a sztereotípiamentes értékeléshez és az előítéletesség csökkenéséhez vezet.

Kutatási eredményeinket összevetve mind a 2012-es Eurobarometer vizsgálatának adataival, mind az első hullám országos adataival, azt tapasztaljuk, hogy 2013-ban Magyarországon a diszkrimináció észlelése szinte minden diszkriminációs ok esetén nőtt, és legtöbb dimenzió mentén az EU-27-ekhez viszonyítva magasabb volt. Különösen látványos növekedést jeleznek az adatok az etnikai hovatartozás, vagyis a roma származás alapján. A szexuális irányultság és a vallási alapon történő diszkrimináció észlelése viszont elmarad az európai átlagértékektől.

Kutatásunk is megerősítette, hogy a megkülönböztető bánásmódot gyakrabban ismerik fel és érzékenyebben reagálnak rá azok, akik maguk is az érintett csoportokhoz tartoznak. Így a roma válaszadók közel háromszor annyian voltak tanúi romákat érő megkülönböztetésnek, mint a nem romák, a fogyatékossgal élők diszkriminációját pedig a mintában magukat e csoporthoz sorolók több mint kétszeres arányban említették. A férfiak és a nők között viszont nem találtunk szignifikáns különbséget a különböző diszkriminációs esetek észlelésében, és ebből a szempontból a női nemhez tartozás alapján történő megkülönböztetés sem kivétel: e tekintetben csak elenyésző különbség adódott a nők és férfiak válaszai között.

Felméréseink szerint az országos reprezentatív kutatás válaszadói közül legtöbben a roma származás miatti diszkriminációt tekintik leginkább elterjedtnek Magyarországon: a válaszadók négyötöde gondolja úgy, hogy a roma származás miatti diszkrimináció gyakori jelenség ma Magyarországon. A második legelterjedtebbnek gondolt diszkriminációhoz vezető tulajdonság az életkor: a lakosság egyötöde nagyon elterjedtnek, kétötöde eléggé elterjedtnek vélte az életkor szerinti hátrányos

megkülönböztetést. A harmadik legelterjedtebbnek tekintett diszkriminációhoz vezető tényező a *fogyatékos-ság*, a negyedik pedig a *női nemhez tartozás* volt.

A válaszadók világképében érzékelhetően fontos szerepet játszik, hogy milyen okokra, milyen feltételekre vezetnek vissza a hátrányos helyzet létrejöttét. Kutatásunkban beigazolódott, hogy a hátrányos helyzet kialakulására vonatkozó *oktulajdonítás* egy látens struktúra alapján szerveződik, vagyis a válaszadók egy része inkább személyes, más része viszont társadalmi okokkal magyarázza azt, miért kerül valaki hátrányos helyzetbe. Az iskolai végzettség, a lakóhely és a vagyoni helyzet látszott befolyást gyakorolni a véleményekre: az előnyösebb helyzetben élők hajlamosabbak a hátrányt elszenvedőket okolni sorsukért, míg azok, akik maguk is különböző hátrányokkal küzdenek – közöttük is kiemelkedően a roma válaszadók –, inkább elkerülhetetlen, külső társadalmi okokat feltételeznek a hátrányos helyzet előidézőjeként.

A hátrányos helyzet magyarázatát egyrészt a saját társadalmi pozíció, másrészt pedig a válaszoló értékrendje is befolyásolja. Adataink szerint a minta válaszadói legnagyobb mértékben az *egyenlőségelvet* támogatták, ezt követte a *konzervatív-meritokratikus* értékrend elfogadottsága, végül legkisebb mértékben a kisebbségek pozitív megkülönböztetését kifejező *méltányosságelvet* követése. Erős összefüggést találtunk a hátrányos helyzet kialakulását személyes okokra visszavezető magyarázat és a konzervatív-meritokratikus értékrend között: az ezt az értékrendet követő válaszolóink hajlamosak magukat a hátrányt elszenvedőket vádolni sorsukért. A szociálisan érzékeny, a társadalmi méltányosságot szem előtt tartó személyek viszont inkább strukturális, egyéntől független okoknak tulajdonítják a hátrányos helyzet létrejöttét. Elemzéseink szerint az igazságos társadalomra vonatkozó elvekkel és gyakorlatokkal kapcsolatos vélemények alapján kirajzolódó különböző nézettípusok összefüggésben állnak a válaszadók általunk megismert strukturális jellemzőivel: iskolázottsági szintjével, jövedelmi helyzetével, lakóhelyének típusával, nemi és etnikai hovatartozásával.

Az igazságos társadalomról alkotott nézetek különbözősége befolyásolja a hozzáállást az *előnyben részesítéshez*. A válaszadók relatív többsége elfogadónak, harmaduk semlegesnek, egynegyedük viszont elutasítónak tekinthető az előnyben részesítés intézkedéseivel kapcsolatban. A háttérváltozók alapján elemezve kiderült, hogy egyedül a válaszolók életkora gyakorol szignifikáns befolyást arra, hogy a válaszolók elfogadják-e a megerősítő intézkedéseket. A hátrányos helyzettel kapcsolatos

oktulajdonítás típusai viszont megosztották a mintát. Akik társadalmi okokat feltételeznek a hátrányos helyzet kialakulása hátterében, azok nagyobb valószínűséggel támogatják az előnyben részesítést: tehát mindazok, akik maguk is nagyobb mértékben érintettek a különböző hátrányok előfordulásában (nők, alacsony iskolai végzettségűek, rosszabb anyagi viszonyok között élők), inkább mutatják a szociális érzékenység jegyeit, mint jobb helyzetben lévő társaik. A véleményekre nemcsak a válaszadó saját társadalmi helyzete, hanem a hátrányban élők csoportjaival való kapcsolattartás, ismeretség szintje is hatással van. Azok, akik mindennapjaik során érintkeznek romákkal, fogyatékosokkal élőkkel, vagy az LMBT-csoport tagjaival, elfogadóbbak a hátrányok csökkentését célzó intézkedésekkel kapcsolatban.

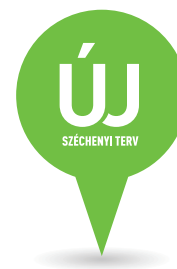
A társadalom igazságos berendezkedésére és működésére vonatkozó nézetek kialakulásának egyik fő forrását azok a *hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatos személyes tapasztalatok* jelentik, amelyekkel az emberek mindennapi életük során szembesülnek. A személyesen átélt diszkrimináció kérdése kutatásunk egyik fő témája volt. A válaszadókat érő diszkriminációs okok között az *első helyen az életkor, második helyen a nemi hovatartozás, harmadik helyen pedig az egészségi állapot miatti megkülönböztetés állt*. A válaszadók szerint szintén a jelentős és gyakori diszkriminációs okok közé tartozott a *bőrszín, a társadalmi származás, a vagyoni helyzet, a nemzetiségi-etnikai kisebbséghez tartozás, valamint a faji alapú megkülönböztetés*, vagyis az etnikai és szociális helyzettel összefüggő okok. A személyesen megélt hátrányos megkülönböztetés tapasztalatai között közepes gyakorisággal szerepeltek a szülőséggel, a foglalkoztatás jellegével, a politikai nézettel, a családi állapottal, a vallási vagy világnézeti meggyőződéssel, valamint a fogyatékosokkal kapcsolatos okok. Válaszadóink legritkábban az anyanyelvet, az állampolgárságot, az érdekvédelmi szervezethez tartozást, a szexuális irányultságot, valamint a nemi identitást említették a hátrányos megkülönböztetésük okaként.

Kutatásunk egyik alapkérdése volt, hogy 2010 és 2013 között csökkent vagy nőtt-e a lakosság *személyes diszkriminációs tapasztalata, észlelése*. A kutatás 2010-es és 2013-as adatait összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy *2013-ban, egyetlen tényezőt (a társadalmi származást) leszámítva, minden védett tulajdonsággal kapcsolatban gyakrabban említettek személyesen megélt diszkriminációs tapasztalatot a válaszadók*. Nehezen eldönthető kérdés, hogy ez az eredmény vajon azt jelzi, hogy ténylegesen növekedett a diszkrimináció mértéke Magyarországon, vagy azt, hogy az egyes társadalmi csoportok

tudatosabbakká váltak, és ez által jobban felismerik, beazonosítják az ellenük irányuló hátrányos megkülönböztetést, és érzékenyebbekké váltak a „hétköznapi” sérelmek iránt.

A 2013-as kutatás fontos eredménye, hogy a 2010 és 2013 közötti időszakban a személyes diszkriminációs tapasztalatok terén bekövetkezett változások elsősorban a női válaszadók nagyobb tudatossági szintet tükröző válaszaiknak tudhatók be. 2010-ben *a férfi és a női* válaszadók között csak három területen: *a nemük, a szülői státuszuk és a családi állapotuk* alapján tapasztaltunk szignifikáns különbséget, amennyiben a nőket ezen okok miatt gyakrabban érte személyesen hátrányos megkülönböztetés, mint a férfiakat. Ezzel ellentétben 2013-ban a *tizenkilenc védett tulajdonság közül tizenhetet a nők említettek gyakrabban*. A nők körében kiugróan növekedett a faji hovatartozás és a bőrszín miatti diszkrimináció elszívődése is. E jelenség mögött két okot feltételezhetünk. Egyrészt, a korábbi kérdőíves felvételhez képest megnövekedett a magukat romaként azonosítók aránya a 2013-as mintában (7%-ról 10%-ra). Másrészt viszont azáltal, hogy ebben az esetben a halmazott diszkrimináció speciális formájáról, az *interszekcionalitásról* van szó (amikor kettő vagy több védett tulajdonság miatti diszkrimináció elválaszthatatlanul kapcsolódik össze), gondolhatunk a roma nők diszkriminációs jogtudatosságának növekedésére is. Ez utóbbi értelmezést támaszthatják alá a roma nők és roma férfiak hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatos tapasztalatainak egymástól eltérő gyakorisági adatai is. A roma nők szisztematikusan nagyobb arányban említik mind a „romasággal”, mind a nemmel kapcsolatos tényezők miatti diszkriminációt a roma férfiakkal, illetve a nem roma nőkhöz képest. A roma férfiakkal képest több mint háromszoros arányban említik a faji hovatartozás miatti, másfélszer gyakrabban a bőrszín miatti diszkriminációt, és közel másfélszer nagyobb arányban jelezték a nemzetiségi-etnikai kisebbséghez tartozás miatti hátrányos megkülönböztetést. A faji hovatartozásra visszavezethető diszkriminációs okot említő összes válaszadó 81,2 százaléka, a bőrszín miatti diszkriminációt jelzők 67,3 százaléka roma nő, mely adatok szintén alátámasztják a roma nők diszkriminációval kapcsolatos tudatosságának növekedését.

Ha összevontan kezeljük az egyenlő bánásmód törvény megvalósításának számon kérhető területeit és összehasonlítjuk a 2010-es és 2013-as adatokat, akkor láthatjuk, hogy az általunk vizsgált mind a négy területen *növekedett a diszkriminációt jelzők aránya*, de az egyes területek előfordulási gyakorisága megegyezik a

2010-es sorrenddel. Legnagyobb arányban a *munkahelyen*, másodsorban a *szociális és az egészségügyi ellátás területén*, harmadsorban a *kereskedelem és szolgáltatások igénybevételénél*, végül a legritkábban az *oktatás és képzés területén* jeleztek az emberek diszkriminációt. Összességében az ezeken a területeken elszenvedett diszkrimináció aránya nem érte el az 5 százalékos szintet. Ez alól egyedüli kivétel a *munkahelyi felvétel, kiválasztás* volt, amellyel kapcsolatban a válaszadók 8,4 százalékának voltak diszkriminációs tapasztalatai. Az érintett csoportok közül a második kérdés idején a *nők* mind a négy vizsgált területen magasabb arányban számoltak be diszkriminációról, mint a férfiak. A *roma* válaszadók körében a munkahelyi diszkrimináció több mint kétszeres, a szociális és egészségügyi területen közel négyszerese volt a diszkriminációt észlelők aránya az országos átlaghoz képest. A *fogyatékossgal élő emberek* a szolgáltatások igénybevétele során, ezen belül a *közlekedésben* észlelték legnagyobb arányban a diszkriminációt.

2010 és 2013 között mintegy 5 százalékkal nőtt a kérdést megelőző 12 hónapban hátrányos megkülönböztetést elszenvedők aránya, és ez a tendencia különösen érvényes az érintett csoportokra. Az országos átlaghoz képest a nőknél, a romáknál és a fogyatékosoknál is magasabb volt a diszkriminációról beszámoló aránya. Emellett a nők körében a férfiakhoz képest jellemzőbb volt, hogy munkahelyi és intézményi területen is elszenvedtek hátrányos megkülönböztetést, és a roma válaszadóknál tapasztalható, a minta más csoportjaihoz képest legmagasabb diszkriminációs arány is elsősorban a halmozott, munkahelyi és intézményi diszkrimináció együttes előfordulására vezethető vissza. A diszkrimináltak csoportján belül a válaszadók kétharmada nem csupán egyetlen, hanem egyszerre több ok miatt szenvedte el a hátrányos megkülönböztetést. A nők és a férfiak között ezen a téren is szignifikáns különbség figyelhető meg. A férfiakat átlagosan 0,98, a nőket 1,42 védett tulajdonság miatt érte már hátrányos megkülönböztetés, a válaszadók kétharmada viszont nem tapasztalt még diszkriminációt élete során. A fogyatékossgal élők körében közel kétszeres, a romáknál két és félszeres a halmozott diszkrimináció aránya az országos átlaghoz képest.

A válaszadókat egy összevont változó alapján „diszkrimináltakra” és „nem diszkrimináltakra” felosztva a diszkrimináltak csoportja a teljes minta közel kétötödét teszi ki, ezen belül a férfiak harmada, a nők 44 százaléka tapasztalta meg élete során a diszkriminációt. A kutatás egyik fontos eredménye, hogy *nincs szignifikáns különbség*

a diszkrimináltak és nem diszkrimináltak iskolai végzettség szerint megoszlásában, viszont erős az összefüggés a foglalkozási diszkrimináció ténye és a munkakerő-piaci státusz között. A diszkriminációt elszenvedők között másfélszeres a munkanélküliek aránya a diszkriminációt nem elszenvedőkhöz képest, és alacsonyabb körökben az alkalmazottak aránya. A munka világában az igazi esélyegyenlőtlenség a határozatlan idejű szerződésekhez való hozzájutásban nyilvánul meg. Az alkalmi és közhasznú munkások is több mint négyszeres arányban vannak a foglalkozási diszkriminációt elszenvedők körében, és több mint egyötödük munkanélküli, ami kétszerese a foglalkozási diszkriminációt nem elszenvedettekének.

A két adatfelvétel eredményeinek összehasonlításából látható, hogy a diszkrimináció majd mindegyik aspektusát vizsgálva 2010-hez képest kisebb mértékben, de növekedett a személyesen megtapasztalt diszkrimináció, illetve sérelem aránya 2013-ra. Ezt a növekvő tendenciát állapítottuk meg a diszkriminációhoz vezető okokról, a diszkrimináció egyes területeiről, az egész életútra, illetve az elmúlt 12 hónapban megélt diszkriminációs esetekre vetítve is. A növekvő tendencia mellett néhány kérdésben *strukturális átalakulást* is jeleztek az adatok. Ilyen volt a nem miatti diszkrimináció tekintetében megfigyelhető jelentősebb váltás is. Azaz: a női válaszadók szignifikánsan nagyobb arányban említettek diszkriminációs eseményeket a korábbi felmérés időpontjához képest. A nők csoportján belül szintén kirajzolódott a *roma nők* korábbiaknál kritikusabb magatartása a diszkriminációs eseményekkel kapcsolatban.

Kutatásunk egyik fontos tanulsága azonban, hogy a személyesen elszenvedett diszkrimináció tapasztalatai többnyire *rejtve maradnak*. A 2013-as számok a korábbi felvétel adataihoz képest ugyan némi javulást mutatnak, de még mindig 17 százalék volt azok aránya, akik nem osztották meg senkivel sem, ha diszkrimináció érte őket. Ha mégis beszámoltak erről, akkor ezt elsősorban családjuk és ismerőseik körében tették: alig néhány olyan eset akadt, amikor a sérelmével valaki érdekképviselőhez vagy hatóságához fordult volna. Ez a gyenge arány nem független attól, hogy az emberek döntő többsége – beleértve azokat, akik magukat is valamilyen konkrét diszkrimináció elszenvedőinek tartják – nem is érzi szükségét annak, hogy tájékozódjanak, mit tehetnének abban az esetben, ha diszkrimináció éri őket. A passzív és beletörődő hozzáállás ismeretében nem meglepő, hogy az embereknek csak 20 százaléka vélte úgy, hogy érdemes jelenteni, ha valakit diszkri-

mináció ér. A többség viszont úgy gondolta, hogy a bejelentést követően „úgysem tudtak volna semmit sem tenni”, „nem tudták, kihez kéne fordulniuk”, „nem volt olyan súlyú az eset”, hogy megérte volna bejelenteni, „nem volt lehetőség a bizonyításra”, vagy éppen az illető „félt, hogy csak rosszabb helyzetbe fog kerülni”. Úgy tűnik, lényegében csak az a néhány eset jutott el hivatalos fórumokra, ahol a diszkriminációt elszenvető, vagy annak közvetlen segítőtje, támogatója ismerte a jogi, illetve egyéb lehetőségeket, és ebből következően vélhetően a bejelentéshez kapcsolódó gyakorlati lépések megtétele sem jelentett számára lehetetlen feladatot.

Mindkét kutatás eredményei azt mutatják, hogy a *diszkriminációt tiltó és az egyenlő bánásmód jogát védő törvény ismertsége* igen eltérő mértékű a különböző társadalmi csoportokban. Míg a személyesen megélt konkrét diszkriminációs tapasztalatok nincsenek hatással a törvény ismeretére, az egyes diszkriminációtípusok és a törvény ismerete között találtunk összefüggést. Azok, akiket saját bevallásuk szerint anyanyelvük, életkoruk, anyaságuk/apaságuk, politikai nézeteik, szexuális irányultságuk, nemi identitásuk, foglalkoztatásuk jellege, fogyatékoságuk vagy állampolgárságuk miatt ért diszkrimináció, az átlagnál jóval nagyobb arányban ismerik a törvényt. Ugyanakkor átlag körüli vagy alatti arányokat tapasztaltunk a faji hovatartozás, bőrszín, valamilyen kisebbséghez tartozás miatt elszenvedett diszkriminációt bevallók körében. Ez utóbbi csoportokba tartozók döntő többsége a magát romának vallók köréből kerül ki, tehát összességében elmondhatjuk, hogy *a romák körében az átlagnál jóval alacsonyabb a törvény (megléte) ismerete*. A romák egyértelműen hátrányos helyzetét jól mutatja, hogy mindkét kutatás alapján egyértelműen őket éri leginkább diszkrimináció, ugyanakkor ők azok, akik legkevésbé vannak tisztában a jogaikkal. Miközben a konkrét törvényi szabályozás, illetve az állampolgári jogorvoslat lehetőségének ismerete a lakosság körében csekély, magát a diszkrimináció és az egyenlő bánásmód kérdéskörét a válaszolók túlnyomó többsége (83%-a) fontosnak tartja.

2010 őszén a felnőtt korú magyar lakosságban tíz emberből három olyan volt, aki hallott már az *Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) létezéséről*. Két és fél évvel később, 2013 tavaszán arányuk 46 százalékra emelkedett, ami igen jelentős változásnak tekinthető. Lényegében minden demográfiai csoportban nőtt az arányuk, de ezen belül is kiemelendő a felsőfokú végzettségűek esetében mért 30 százalékpontos növekedés (42-ről 72-re), a 25–29 éves korosztály 28 százalékpontos, illetve a Budapesten élők körében tapasztalt 23 százalékpontos

pozitív változás, de a 2010-ben is a lista végén található alacsonyabban iskolázottak, kistelepüléseken élők, munkanélküliek vagy idősebb korosztályok körében is néhány százalékpontos növekedést lehetett megfigyelni. Az egyenlő bánásmód témájával kapcsolatos *kampány* hirdetéseivel a kutatásban résztvevő emberek több mint harmada – különösen a 25 és 50 év közöttiek, a közép- vagy felsőfokú végzettségűek és a budapestiek – találkozott valamilyen formában. A hirdetések esetében a televízió volt a legfontosabb közvetítő csatorna: az országos televíziókban látható hirdetések az emberek 30 százaléka számára voltak ismerősek, míg minden egyéb forrás esetében ez az arány alig ért el néhány százalékot. Összességében tehát *két egyidejű tendencia* kirajzolódását valószínűsítjük. Miközben feltehetően ténylegesen növekszik a diszkriminációs tapasztalatok aránya a lakosság és különösen bizonyos érintett csoportok – elsősorban a romák, a nők és a fogyatékos emberek – körében, valamelyest növekszik a diszkriminációval kapcsolatos tudatosság is, legalábbis a viszonylag kedvezőbb helyzetűek között. A diszkrimináció általános növekedése nyilvánvalóan összefügg a munkaerő-piaci helyzet évek óta fennálló és fokozódó negatív tendenciáival, a kevés betöltendő állásért folyó versennyel, amely egyértelműen nehezebb helyzetbe hozza a hátrányos csoportokhoz tartozó személyeket. Másfelől, az elmúlt időszakban, ahogy ezt a jogtudatossággal foglalkozó fejezetünk is megerősíti, növekedett azoknak az aránya, akik jobban megismerték a törvényileg garantált jogukat, és jobban felismerik, illetve hangot adnak annak, ha hátrányos megkülönböztetés érte őket. Sajnálatos tény, hogy a leginkább sérülékeny csoportok tagjai felismerik ugyan az őket érő, egyre növekvő arányú hátrányos megkülönböztetés különböző formáit, ugyanakkor a diszkriminációval szemben maguk alig képesek jogorvoslatért folyamodni – a társadalmi többség pedig nem segíti őket abban, hogy az egyenlő bánásmód és az esélyegyenlőség előmozdításának törvényi garanciái számukra valódi védelmet nyújthassanak.

Irodalomjegyzék

Theories of cognitive consistency : a sourcebook / ed by ABELSON, Robert P. [et al.], Chicago, Rand McNally, 1968

AJZEN, Icek, *Constructing a TpB Questionnaire: Conceptual and Methodological Consideration*, http://chuang.epage.au.edu.tw/ezfiles/168/1168/attach/20/pta_41176_7688352_57138.pdf (letöltve: 2013. június 7.)

ALLPORT, Gordon W., *Az előítélet*, Budapest, Gondolat, 1977

ANGELUSZ Róbert, *A cigányellenesség és a pluralizmus ignoranciája*, JEL-KÉP, 1996, 1. sz.

BABUSIK Ferenc, *Az esélyegyenlőség korlátai Magyarországon : státusz, etnicitás, kirekesztődés az egészségügyben és a szociális szférában*, Budapest, L'Harmattan, [2005]

Mindennapi előítéletek : társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák / szerk. BAKÓ Boglárka, PAPP Richárd, SZARKA László, Budapest, Balassi Kiadó, cop. 2006

BARCY Magdolna, DIÓSI Pál, RUDAS János, *Vélemények a másságról – előítéletek a fiatalok körében : egy empirikus társadalomkutatás*, Budapest, Animula, 1996

BECKER, Howard S., *A kívülálló*, <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:BTk7T2mhBJ4J:users.atw.hu/nyfgtfk/felev2/szo/Szociologia%2520cikkek%25208-14.doc+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu> (letöltve: 2013. június 7.)

BERNÁT Anikó, SIK Endre, TAUSZ Katalin, *A társadalom általánosított bizalom szintje a romákkal, illetve a fogyatékossgal élőkkel szembeni előítéletek*, Budapest, Tárki, 2008

CSEPELI György, *Szociálpszichológia*, Budapest, Osiris, 1997

CSEPELI György, FÁBIÁN Zoltán, SIK Endre, *Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények*, Társadalmi riport, 1998, 458–489., <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a881.pdf> (letöltve: 2013. június 4.)

CSEPELI György, KOLOSI Tamás, NEMÉNYI Mária, ÖRKÉNY Antal, *A gazdaság és a szegénység okaira adott magyarázatok normatív szempontjai Magyarországon*, Szociológiai Szemle, 1992. 3. sz., 21–41., <http://www.szociologia.hu/dynamic/9203csepeleli.htm> (letöltve: 2013. június 4.)

CSEPELI György, NEMÉNYI Mária, ÖRKÉNY Antal, *Jövőtlen értékeink : Az igazságosság- és igazságtalanságérzet alakzatai Magyarországon 1991-ben*, Társadalmi riport, 1992, 334–357., http://www.tarsadalomkutatasa.hu/kkk.php?TPUBL-A-278/publikaciok/tpubl_a_278.pdf (letöltve: 2013. június 4.)

CSEPELI György, ÖRKÉNY Antal, SZÉKELYI Mária: *A nemzeti-etnikai identitás változatlansága és átalakulása*, Kisebbségkutatás, 1992, 8. évf. 4. sz., http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatasa/kk_1999_04/cikk_nyomtatasa.php?id=148 (letöltve: 2013. június 4.)

DAHRENDORF, Ralf: *Egy új rend nyomában : előadások a szabadság politikájáról a 21. században*, Budapest, Napvilág, 2004

ENYEDI Zsolt, FÁBIÁN Zoltán, SIK Endre, *Nőttek-e az előítéletek Magyarországon?*, Társadalmi riport, 2004, 375–399., <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a809.pdf> (letöltve: 2013. június 4.)

Megismerés, előítélet, identitás : szociálpszichológiai szöveggyűjtemény / szerk. ERŐS Ferenc, Budapest, Új Mandátum, 1998

ERŐS Ferenc, *Irányok és tendenciák az előítéletek kutatásában*, Educatio, 2007, 1. sz., 3–9., www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsor/409 (letöltve: 2013. június 4.)

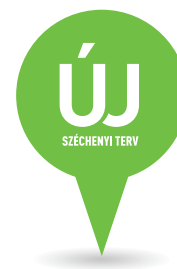
Kisebbség – többség / szerk. TAMÁS Pál, ERŐSS Gábor, TIBORI Tímea, Budapest : Új Mandátum Kiadó : MTA SZKI, 2005

Túl a szegregáción : kategóriák burjánzása a magyar közoktatásban / szerk. ERŐSS Gábor és KENDE Anna, Budapest, L'Harmattan, 2008

European Communities, 2007. *Tackling Multiple Discrimination Practices, Policies and Laws*.

European Commission, 2008. *Discrimination in the EU in 2008. Special Barometer 296*.

European Commission, 2009. *Discrimination in the EU in 2009. Special Barometer 317*.

European Commission, 2012, *Discrimination in the EU in 2012*. Special Barometer 393.

Fact Sheet 33. Multiple Discrimination, 2007 Juny, European Network Against Racism (ENAR) http://cms.horus.be/files/99935/MediaArchive/pdf/fs33_multiplediscrimination_july2007_en.pdf (letöltve: 2013. június 10.)

EU-MIDIS: European Union minorities and discrimination survey, European Union Agency For Fundamental Rights, <http://fra.europa.eu/en/project/2011/eu-midis-european-union-minorities-and-discrimination-survey> (letöltve: 2013. június 10.)

FREDMAN, Sandra. and SZYSZAK, Erika, *The Intersection of Race and Gender*, [London], Hepple and Szyzak, 1993

HANNETT, Sarah, *Equality at the Intersections: The Legislative and Judicial Failure to Tackle Multiple Discrimination*, Oxford Journal of Legal Studies, 2003

Sztereotípiakutatás : hagyományok és irányok / szerk. HUNYADY György, NGUYEN LUU LAN Anh, Budapest, ELTE Eötvös Károly Kiadó, cop. 2001

HEIDER, Fritz, *The psychology of interpersonal relations*, New York, Wiley, 1958

KEMÉNY István, *A magyarországi roma(cigány) népeségről*, Magyar Tudomány, 1997, 6., <http://www.matud.iif.hu/97jun.html> (letöltve: 2013. június 4.)

KERTESI Gábor, KÉZDI Gábor, *A cigány népesség Magyarországon*, Budapest, Socio-Typo, 1998

KERTESI Gábor, *A társadalom peremén: Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*, Budapest, Osiris, 2005

KOVÁCS András, *Lehet-e előítélet az előítélet?*, Education, 2007, 1. sz., 10–16., <http://www.mtaki.hu/data/files/340> (letöltve: 2013. június 4.)

LADÁNYI János, SZELÉNYI Iván, *Ki a cigány?* Kritika, 1997. 12.

Fogyatékosok és a mai magyar társadalom / szerk. LAKI Ildikó, [Belvedere Meridionale – MTA Szociológiai Kutatóintézet, Szeged – Budapest, 2009], <http://fogyat77>.

socio.mta.hu/dynamic/fogyatekossag_es_mai_magyar_tarsadalom_kesz.pdf (letöltve: 2013. június 4.)

MEAD, George Herbert, *A pszichikum, az én és a társadalom szociálbehaviorista szempontból*, Budapest, Gondolat, 1973

MIEKE, Verloo, *Multiple Inequalities, Intersectionality and the European Union*, European Journal of Women's Studies, 2006, 13., 211–228.

MOON, Gay, *Multiple-dimensional discrimination: Justice for the whole person*, Equality and Diversity Forum and JUSTICE, 2007

NELSON, T. D., *Handbook of prejudice and discrimination*, New York, Psychology Press, cop. 2009

NEMÉNYI Mária, *Csoportkép nőikkel*, [Budapest], Új Mandátum Kiadó, 2000

Kisebbségek kisebbsége : a magyarországi cigányok emberi és politikai jogai / szerk: NEMÉNYI Mária, SZALAI Júlia, Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2005.

An intersectional approach to discrimination: Addressing multiple grounds in human rights claims / Ontario Human Rights Commission, <http://www.ohrc.on.ca/en/intersectional-approach-discrimination-addressing-multiple-grounds-human-rights-claims> (letöltve: 2013. május 6.)

The Measurement of Meaning / (cont.) OSGOOD, Charles E., SUCHI, George J., TANNENBAUM, Percy H., Urbana, University of Illionis Press, 1957

ÖRKÉNY Antal: *Hétköznapi igazsága : [igazságossági felfogások egy nemzetközi összehasonlítás tükrében]*, Budapest, Új Mandátum, 1997

ÖRKÉNY Antal, SZÉKELYI Mária, *Az igazságosság labirintusában*, Szociológiai Szemle. 2010, 20. évf. 2. sz., 4–41., http://www.szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2010_2_4_41_orkenya_szekelyimpdf.pdf (letöltve: 2013. június 4.)

ÖRKÉNY Antal, SZÉKELYI Mária: *Igazságosság és társadalomkép*. Századvég, 1999 (tél), 87–113., <http://www.c3.hu/scripta/szazadvag/15/orkeny.htm> (letöltve: 2013. június 4.)

RAPLEY, Mark, *The social construction of intellectual disability*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2004

SÁGVÁRI Bence, LENGYEL Balázs, *Kreatív atlasz : A magyarországi kreatív munkaerő területi és időbeli változásáról*, Budapest, Demos Magyarország, 2008

SEN, Amartya, *Development as Freedom*, Oxford, Oxford University Press, 1999

SEN, Amartya, *Társadalmi kirekesztés : Fogalom, alkalmazás és vizsgálat*, Esély, 2003/6, http://www.esely.org/kiadvanyok/2003_6/SEN.pdf (letöltve: 2013. június 4.)

SCHOBEN, Elaine W., *Compound Discrimination: The Interaction of Race and Sex in Employment Discrimination*, 55 N.Y.U. L. Rev 793, 1981

TAKÁCS Judit, *Az egyenlő bánásmód gyakorlatai: Az LMBT-embereket érintő társadalmi megkülönböztetés felszámolásának keretei Magyarországon*, Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2007

TARDOS Katalin, *A foglalkozási diszkrimináció jellemzői Magyarországon és kezelése az EU-ban*. Európai Magyarország, 2007, 323–328.

Zempléni átjáró: magyar – szlovák összehasonlító komplex képzési program a romák felzárkóztatásáért / szerk. TIBORI Tímea, Budapest : MTA Szociológiai Kutatóintézet ; Szeged : Belvedere Meridionale, 2007

TOWNSEND, Peter, *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living*, Harmondsworth, Penguin Books, 1979

Fogalomtár

Aktor

Cselekvő, valamely helyzetben az a személy, aki cselekszik, és cselekvésével másokra hat.

Bartlett-próba

Statisztikai fogalom. Funkciója annak eldöntése, hogy több normális eloszlású minta szórása azonos-e.

Disztribúció

Elosztás, felosztás, kiosztás.

Egyenlőség

Az egyenlőség a demokrácia alapkövetelményének minősíthető. Ez az egyenlőség azonban jogi értelemben vett egyenlőséget jelent: a társadalom minden tagjának emberként és polgárként egyaránt egyenlőnek kell lennie, azaz egyenlőnek a törvény előtt, egyenlőnek mind a politikai, mind a szociális jogai tekintetében.

EU-27

Az Európai Unió már csatlakozott 27 tagállama.

Eurobarometer-vizsgálat

Az Európai Parlament által az Európai Unió tagállamaiban rendszeresen végzett közvélemény-kutatás.

Faktor

Tényező.

Faktorelemzés

Többváltozós statisztikai eljárás, amivel viszonylag sok változóból álló mintákban feltárható azok mögöttes struktúrája. Célja a mért változók között meghúzódó kapcsolatok azonosítása. Használata akkor indokolt, amikor a kutatónak nincs előzetes hipotézise a mért változók mintázatáról vagy az általuk létrehozott faktoraikról.

Interszekcionalitás

Az „interszekcionalitás” fogalmát Kimberly Crenshaw fekete feminista jogász nő honosította meg a társadalomtudományi diskurzusokban, annak jelölésére, hogy a különböző társadalmi egyenlőtlenségek, szociokulturális hierarchiák és hatalmi különbségek – mint például az osztály, az etnikai vagy nemi rezsimek, faj, szexualitás, életkor/generáció, nemzetiség, stb. – közötti dinamikus kölcsönhatást értelmezze. Ezek a kategóriák (jelen tanulmányban lásd védett tulajdonságok) egymást kölcsönösen létrehozhatják, hathatnak egymásra. Az interszekcionalitás elméleti és módszertani kerete a feminista ismeretelméletben a 90-es években állt össze egy új kutatási paradigmává, ami hatással van a kortársfeminista szempontú szociológiai és közpolitikai kutatásokra is.

KMO-mutató

Statisztikai fogalom, egy 0 és 1 közé eső számot ad. Magas értéke azt jelzi, hogy a faktorelemzés alkalmazása eredményes lehet.

Konzervatív-meritokratikus elv

Olyan elven alapuló társadalom, amiben az egyén pozíciója a teljesítményétől függ, saját érdeme és teljesítménye alapján.

Korrelál

Kölcsönviszonyban áll, egymásnak megfelel, egymást kiegészíti.

Maximum Likelihood (ML)

A magyar szakirodalomban is az angol kifejezést használják, nincs meghonosodott magyar kifejezés rá, a legnagyobb valószínűség elvének fordítható. A matematikai statisztika egyik leggyakrabban használt becslési eljárása mérési eredmények, minták kiértékelésére

Meritokrácia

Olyan elképzelt társadalom, amelyben az egyén társadalmi pozíciója egyáltalán nem a társadalmi származástól, hanem csak „érdemektől”, vagyis a tehetségtől, szorgalomtól és teljesítménytől függ.

Méltányosság

A méltányosságként felfogott igazságosság alapvető követelménye, hogy az egyenlőség csak akkor adható fel, ha az egyenlőtlenség mindenki számára előnyös. Az tehát nem fogadható el méltányosságként, hogy valakik bármilyen kicsi hátrányt is elszenvedjenek, bármekkora előny is származik ebből másokra nézve.

Spearman-féle korrelációs számítás

A korrelációs számítás egy statisztikai eljárás, amely a mennyiségi ismérvek közötti kapcsolat erősségét vizsgálja. Jelzi azt, hogy két tetszőleges érték nem független egymástól. A Spearman-féle korrelációs számítás a 20. század eleje óta ismert, ezt alkalmazzák leggyakrabban. A korrelációs együtthatóból közvetlenül kiszámítható, értéke -1 és +1 közötti érték.

Varimax-faktorelemzés

Statisztikai eljárás, eredményeként a faktoregyütthatók értékei a 0-hoz vagy az 1-hez lesznek közel, így könnyebben meg tudjuk mondani, hogy az egyes faktorok mely változócsoporthoz tartoznak.

M1. táblázat: A hátrányos megkülönböztetés okai 2013-ban (faktorelemzés)

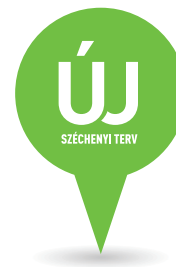
A megkülönböztetés oka a személy...	Faktor			
	1 „állampolgári/ emberi jogi ok”	2 „szociális, demográfiai és világnézeti ok”	3 „etnikai ok”	4 „egészségi ok”
szexuális irányultsága	,860	,293	,235	,232
nemi identitása	,842	,337	,231	,217
érdekvédelmi képviselő- hez való tartozása	,633	,401	,270	,175
állampolgársága	,546	,374	,216	,147
anyanyelve	,454	,287	,383	,109
anyasága (terhessége), apasága	,329	,627	,148	,079
neme	,199	,601	,155	,068
életkora	,090	,576	,069	,237
vallásos meggyőződése	,388	,553	,164	,052
politikai nézetei	,387	,521	,181	,162
társadalmi származása	,174	,518	,430	,078
családi állapota	,343	,469	,270	,097
foglalkoztatás jellege	,389	,464	,162	,201
vagyoni helyzete	,238	,425	,229	,317
faji hovatartozása	,179	,215	,856	,050
bőrszíne	,167	,143	,853	,031
nemzetiségi-etnikai kisebbséghez való tartozása	,234	,180	,727	,072
egészségi állapota	,151	,198	,012	,868
fogyatékosága	,462	,178	,105	,588

Extraction Method: Maximum Likelihood.

KMO=0,919, Bartlett Sig=0,00

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization

a. Rotation converged in 6 iterations.

M2. táblázat: Faktorok 2010-ben és 2013-ban

2010	2013
etnikai/szociális ok	állampolgári/emberi jogi ok
állampolgári/emberi jogi ok	szociális, demográfiai és világnézeti ok
életciklus/családi ok	etnikai ok
egészségi ok	egészségi ok

M3. táblázat: A személyes diszkrimináció előfordulási gyakorisága területenként a kérdezést megelőző 12 hónapban 2010-ben és 2013-ban (%)

	2010	2013	Változás 2010–2013
Diszkrimináció a munkahelyen			
munkahelyi felvételnél	6,9%	8,4%	1,5%
fizetésnél	3,4%	3,2%	-,2%
munkaköri besorolásnál	2,9%	2,2%	-,7%
munkaviszony jellegénél	2,7%	3,8%	1,1%
elbocsátásnál	2,8%	2,5%	-,3%
Diszkrimináció oktatás és képzés területén			,0%
iskolában	,6%	2,4%	1,8%
óvodában	,3%	,8%	,5%
Diszkrimináció a szociális ellátás és egészségügy területén			,0%
egészségügyi ellátás során	2,1%	3,5%	1,4%
szociális segély ügyintézésekor	3,8%	3,2%	-,6%
munkanélküli segély intézésekor	1,9%	1,2%	-,7%
hivatalos ügyintézés során	3,0%	4,2%	1,2%
rendőrségen	1,7%	,4%	-,3%
Diszkrimináció az áruk, kereskedelem és szolgáltatások igénybevétele területén			,0%
vendéglátás területén	1,6%	,6%	-1,0%
közlekedésben	1,9%	3,3%	1,4%
vásárláskor	1,5%	2,7%	1,2%

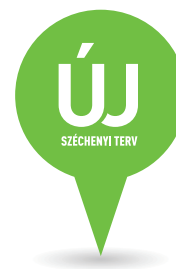
M4. táblázat: A diszkrimináltak és nem diszkrimináltak megoszlása életkor szerint (%)

	Diszkrimináltak	Nem diszkrimináltak	Országos reprezentatív minta 2013
18–29 éves	20,6	25,4	23,5
30–39 éves	14,3	16,9	15,9
40–49 éves	20,1	13,2	15,8
50–59 éves	20,1	18,2	18,9
60 éves és idősebb	25,0	26,2	25,8
Összesen	100	100	100

Szig=0,027

M5. táblázat: A sérelem megnyilvánulási formája (a sérelmet elszenvedők százalékában)

	2010	2013	Férfi	Nő
szóbeli zaklatás	58	42,0	48,5	40,0
nyilvános megszégyenítés	13	24,7	24,2	24,4
megalázás	25	53,8	33,3	61,1
erőszakkal fenyegetés	4	9,2	6,1	11,1
kergetés	3	1,8	6,1	1,1
rongálás	4,5	11,6	6,1	13,5
kirablás	4	9,4	15,2	6,7
sértő felirat	0	0	0	0
megdobálás	1	1,2	3,0	0,0
tettleges bántalmazás	4	2,0	6,1	0
fegyveres bántalmazás	0	0	0	0
megerőszakolás	0	0	0	0
egyéb	23	4,3	3,1	4,5

M6. táblázat: A diszkriminációt elszenvedők szociodemográfiai jellemzői (logisztikus modell)

	Score	df	Sig.
nő	6,318	1	,012
településtípus	16,729	3	,001
falu	5,995	1	,014
város	2,597	1	,107
Budapest	15,979	1	,000
iskola	1,244	3	,743
8 általános iskola	,805	1	,370
szakmunkás	,007	1	,931
diploma	,040	1	,842
korcsoport	,286	2	,867
30 alatt	,005	1	,945
50 felett	,216	1	,642
nem jönnek ki a jövedelmükből	4,152	1	,042
nem tartozik vallási felekezethez	,295	1	,587
van kapcsolata romával	5,643	1	,018
van kapcsolata homoszexuálissal	8,803	3	,032
roma nő	12,229	1	,000
roma férfi	,286	1	,593

Model Summary

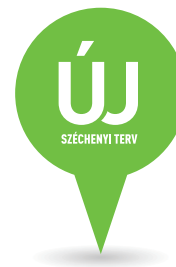
Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	1143,280	,088	,120

Hosmer and Lemeshow Test

Step	Chi-square	Df	Sig.
1	25,884	8	,001

M7. táblázat: Az Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) ismertsége

Az EBH ismertsége a különböző demográfiai ismérvek szerint	Az EBH-t ismerők aránya	
	2010-ben	2013-ban
felsőfokú végzettségű	42%	72%
Budapest	38%	61%
25–29 év	33%	61%
középfokú végzettségű	38%	57%
30–39 év	31%	57%
alkalmazott	32%	54%
vállalkozó	46%	53%
város	30%	49%
megyeszékhely	30%	49%
40–49 év	34%	48%
férfi	32%	48%
50–59 év	31%	45%
alkalmi munkás, közhasznú munkás	28%	45%
szakmunkásképző, szakiskolai végzettségű	25%	45%
nő	28%	44%
18–24 év	23%	44%
nyugdíjas, rokkantnyugdíjas	28%	42%
60 év felett	27%	36%
munkanélküli	20%	35%
község	26%	34%
befejezett általános iskolai végzettségű	26%	32%
tanuló	30%	31%
befejezetlen alapfokú végzettségű	5%	16%
<i>Összesen (országos átlag)</i>	30%	46%

18. táblázat: Jövőbeli diszkriminációt és jogsérelmet bejelentők aránya az egyes csoportokban

Csoport	%
felsőfokú végzettségű	52%
30–39 év	51%
tanuló	48%
középfokú végzettségű	46%
fogyatékossgal élő	41%
nem érte még diszkrimináció	41%
alkalmazott	40%
50–59 év	39%
község	39%
megyeszékhely	39%
nő	39%
nyugdíjas, rokkantnyugdíjas	39%
nem roma	39%
Budapest	38%
férfi	38%
vállalkozó	38%
nem fogyatékkal élő	38%
város	37%
40–49 év	34%
60 év felett	34%
munkanélküli	34%
18–24 év	33%
25–29 év	33%
érte már diszkrimináció	33%
befejezetlen alapfokú végzettségű	32%
befejezett általános iskolai végzettségű	32%
szakmunkásképző, szakiskolai végzettségű	32%
roma	31%
alkalmi munkás, közhasznú munkás	20%
Összesen (országos átlag)	38%

Jegyzet:

Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogtudatosság növekedésének elemzése 2010–2013 között

– fókuszban a nők, a romák, a fogyatékos és az LMBT-emberek

Egyenlő Bánásmód Hatóság TÁMOP-5.5.5/08/1 projekt, 2013

Felelős kiadó: dr. Honecz Ágnes elnök

1024 Budapest, Margit krt. 85.

www.egyenlobanasmod.hu/tamop

A tanulmány szerzői: Neményi Mária (kutatásvezető), Ferencz Zoltán, Laki Ildikó,

Ságvári Bence, Takács Judit, Tardos Katalin, Tibori Tímea

Kutatási programirányítás és koordináció: dr. Pánczél Márta, Szabados Tímea, Wéber Andrea

Címlapfotó: istockphoto

Kiadványkoordináció: Ágó Anna, Fris E. Kata

Grafikai tervezés és tördelés: Anderson Communications Kft. | www.anderson.co.hu

Grafikondesign: Wéber Andrea

Korrektúra: Szatmári Réka

Nyomdai kivitelezés: Pauker Holding Zrt. | www.pauker.hu

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszecsenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

MAGYARORSZÁG MEGÚJUL

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.